

Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών

Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα Σπουδών

Δημόσια Ιστορία

Διπλωματική Εργασία

Το πολιτειακό ζήτημα στα σχολικά εγχειρίδια νεότερης ιστορίας
της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης από το 1830 έως σήμερα

Ευθύμιος Ε. Γάτσος

Επιβλέπων καθηγητής: Ιωάννης Κουμπουρλής

Θεσσαλονίκη, Ιούλιος 2026

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του/της φοιτητή/φοιτήτριας («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

Το πολιτειακό ζήτημα στα σχολικά εγχειρίδια νεότερης ιστορίας
της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης από το 1830 έως σήμερα

Ευθύμιος Ε. Γάτσος

A.M. 515837

Επιτροπή Επίβλεψης Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπων Καθηγητής:

Ιωάννης Κουμπουρλής

Αναπληρωτής Καθηγητής

Πολιτικής και Ιστορικής Κοινωνιολογίας

Πανεπιστήμιο Κρήτης

Συν-Επιβλέπων Καθηγητής:

Χάρης Αθανασιάδης

Καθηγητής

Δημόσιας Ιστορίας

Πάντειο Πανεπιστήμιο

Θεσσαλονίκη, Ιούλιος 2026

Ευχαριστίες

Ευχαριστώ θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή μου κ. Ιωάννη Κουμπουρλή για την υποστήριξη, την καθοδήγηση και τις πολύ χρήσιμες παρατηρήσεις και υποδείξεις του σε όλη τη διάρκεια εκπόνησης της παρούσας εργασίας.

Περίληψη

Η παρούσα διπλωματική εργασία διερευνά τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζεται και αποτυπώνεται το πολιτειακό ζήτημα του νέου ελληνικού κράτους, από την ίδρυσή του το 1830 έως σήμερα, στις σελίδες των σχολικών εγχειριδίων νεότερης ιστορίας της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, τα οποία εκδόθηκαν κατά την περίοδο αυτή. Ο λόγος για τον οποίο επιλέχθηκε προς πραγμάτευση το συγκεκριμένο θέμα είναι διττός. Αφενός, διότι το πολιτειακό ζήτημα υπήρξε το βασικότερο ίσως επίδικο σε όλη την πορεία του πολιτικού βίου του ελληνικού κράτους, από την έναρξή του μέχρι και σήμερα, η εξέλιξη του οποίου καθόρισε και διαμόρφωσε εν πολλοίς και τη σύγχρονη ισχύουσα πολιτειακή και συνταγματική πραγματικότητα. Κρίθηκε, δηλαδή, σκόπιμο και αναγκαίο να διερευνηθούν οι συνθήκες και το εκάστοτε ιστορικό και πολιτικό πλαίσιο που διαμόρφωσαν τους πολιτειακούς θεσμούς και οδήγησαν το ελληνικό κράτος από τον θεσμό της μοναρχίας του Όθωνα, με την οποία άρχισε τον επίσημο πολιτικό του βίο, στην καθιέρωση της σύγχρονης μορφής πολιτεύματος, της Προεδρευόμενης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας. Αφετέρου, επειδή η μελέτη του πολιτειακού ζητήματος επιχειρήθηκε μέσα από την οπτική των σχολικών εγχειριδίων της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης της ίδιας περιόδου, τα οποία αποτελούν βασικό και κύριο θεσμικό φορέα της εθνικής ιδεολογίας και του εθνικού αφηγήματος ενός κράτους, αλλά συγχρόνως συνιστούν και δίαυλο μετάδοσης βασικών αρχών και αξιών προς τους νέους, συμβάλλοντας έτσι, σε μεγάλο βαθμό, στη διαμόρφωση της προσωπικότητας και της κοσμοαντίληψής τους. Αυτό σημαίνει ότι η αναδίφηση ενός τέτοιου θέματος, μέσα ακριβώς από τα περιεχόμενα των σχολικών βιβλίων ιστορίας, μπορεί να συμβάλει καθοριστικά στην πολιτικοποίηση των νέων πολιτών, σε μια εποχή, μάλιστα, που, μολονότι στη χώρα μας παρατηρείται πολιτική και πολιτειακή σταθερότητα εδώ και περίπου μισό αιώνα, οι παγκόσμιες πολιτικές αλλαγές και ανακατατάξεις απαιτούν πολίτες ενημερωμένους και υποψιασμένους για την απειλή εμφάνισης αυταρχικών και ακραίων καθεστώτων.

Λέξεις – Κλειδιά: πολιτειακό ζήτημα, σχολική ιστορία, σχολικά εγχειρίδια, μοναρχία, κοινοβουλευτισμός, δημοκρατία.

The Constitutional Question in Secondary Education Modern History Textbooks from 1830 to the Present Day

Efthimios E. Gatsos

Abstract

The present dissertation examines the manner in which the constitutional question of the modern Greek state, from its establishment in 1830 to the present day, has been represented and interpreted in secondary education history textbooks published during the corresponding periods. The rationale for selecting this topic is twofold. First, the constitutional question constituted arguably the most significant issue throughout the political history of the Greek state from its inception to the present, and its evolution largely determined and shaped the contemporary constitutional and political order. Consequently, it was deemed both necessary and worthwhile to investigate the conditions, as well as the historical and political contexts, that influenced the formation of constitutional institutions and guided the Greek state from the monarchy of King Otto—the regime under which its official political life commenced—to the establishment of its current form of government, namely the Parliamentary Republic with a President as Head of State. Second, the constitutional question is examined through the lens of secondary school history textbooks published during the same period. These textbooks constitute the principal institutional vehicle for transmitting the state's national ideology and historical narrative, while at the same time serving as an important channel for the transmission of fundamental principles and values to younger generations, thereby contributing significantly to the formation of their personality and worldview. In this respect, the investigation of such a topic through the content of history textbooks may contribute significantly to the political socialization of young citizens, particularly in an era in which, despite the political and constitutional stability that Greece has enjoyed for almost half a century, ongoing global political transformations and realignments underscore the need for citizens who are informed, critically aware, and capable of recognizing the potential threat posed by authoritarian and extremist regimes.

Keywords: constitutional question, school history, school textbooks, monarchy, parliamentarianism, democracy.

Περιεχόμενα

Περίληψη.....	v
Abstract.....	vi
Περιεχόμενα	vii
Συνοτομογραφίες & Ακρωνύμια	viii
Εισαγωγή	1
Κεφάλαιο 1	8
1.1. Η Ιστορία ως επιστήμη	8
1.2. Η σχολική ιστορία ως φορέας εθνικής ιδεολογίας	8
1.2.1. Η σχολική ιστορία κατά τον 19ο αιώνα.....	10
1.2.2. Η σχολική ιστορία κατά τον 20ό και 21ο αιώνα.....	12
1.3. Τα σχολικά εγχειρίδια ως ιδεολογικό εργαλείο	14
1.3.1. Το θεσμικό πλαίσιο συγγραφής σχολικών βιβλίων στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα.....	15
1.3.2. Το θεσμικό πλαίσιο συγγραφής σχολικών βιβλίων στην Ελλάδα κατά τον 20ό και 21ο αιώνα.....	16
1.4. Το πολιτειακό ζήτημα από το 1830 έως σήμερα.....	17
Κεφάλαιο 2: Τα σχολικά εγχειρίδια νεότερης ιστορίας στον 19ο αιώνα.....	24
2.1. Η περίοδος 1832-1862.....	24
2.2. Η περίοδος 1862-1880.....	27
2.3. Η περίοδος 1880-1900.....	30
Κεφάλαιο 3: Τα σχολικά εγχειρίδια νεότερης ιστορίας στον 20ό και 21ο αιώνα.....	37
3.1. Η περίοδος 1900-1936.....	37
3.2. Η περίοδος 1936-1967.....	59
3.3. Η περίοδος 1967-1973.....	71
3.4. Η περίοδος 1974 έως σήμερα.....	77
Συμπεράσματα.....	108
Βιβλιογραφία	116

Συντομογραφίες & Ακρωνύμια

Α.Π.	Αναλυτικό Πρόγραμμα
Α.Π.Σ.	Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών
Β.Δ.	Βασιλικό Διάταγμα
Δ.Ε.Π.Π.Σ.	Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών
Ε.Π.Π.Σ.	Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών
Ι.Ε.Π.	Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής
Ι.Τ.Υ.Ε.	Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων
Ο.Ε.Δ.Β.	Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων
Ο.Ε.Σ.Β.	Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων
Π.Σ.	Πρόγραμμα Σπουδών
Φ.Ε.Κ.	Φύλλο Εφημερίδας της Κυβερνήσεως

Εισαγωγή

Ένα από τα βασικότερα ζητήματα που ανέκαθεν όφειλε να διαχειριστεί ένα εθνικό κράτος από τη στιγμή που άρχιζε η πολιτική του ύπαρξη ήταν η διαμόρφωση, η θέσπιση και η καθιέρωση του πολιτεύματός του, του τρόπου δηλαδή εκείνου με τον οποίο οργανώνεται και ασκείται η εξουσία από τα όργανα και τους θεσμούς αυτού του κράτους. Διευρύνοντας αυτόν τον συλλογισμό, θα λέγαμε ότι καθιερώνοντας τη μορφή του πολιτεύματός του, ένα κράτος διαμορφώνει συνακόλουθα και τους κανόνες εκείνους που καθορίζουν τα άμεσα όργανά του και τη λειτουργία τους, τον τρόπο της εκλογής τους, τις μεταξύ τους σχέσεις, αλλά και τη σχέση των πολιτών με την πολιτική εξουσία.

Εξαίρεση από τον κανόνα αυτό δεν θα μπορούσε φυσικά να αποτελέσει η Ελλάδα, η οποία άρχισε να αναπνέει επίσημα τον αέρα της ανεξαρτησίας ως εθνικό κράτος το 1830 και επιδόθηκε εξ αρχής σε μια προσπάθεια καθιέρωσης ενός πολιτειακού συστήματος κατευθυνόμενου άλλοτε από τις ανάγκες και τις κοινωνικοπολιτικές συνθήκες που επικρατούσαν στη χώρα και άλλοτε από τις πολιτικές των Μεγάλων Δυνάμεων και από τα συμφέροντα που εξυπηρετούσαν αυτές οι πολιτικές. Η προσεκτική, επομένως, μελέτη του πολιτειακού ζητήματος της Ελλάδας επιβεβαιώνει ότι η τελική καθιέρωση του σημερινού δημοκρατικού πολιτεύματος με το Σύνταγμα του 1975 ούτε εύκολη ήταν ούτε και ανέφελη. Και μόνο το γεγονός ότι στους δύο αιώνες του ελεύθερου πολιτικού βίου του ελληνικού κράτους το πολίτευμα που κυριάρχησε είναι αυτό της μοναρχίας επιβεβαιώνει ότι οι δημοκρατικοί θεσμοί και τα δημοκρατικά όργανα συνάντησαν πολλές δυσκολίες και έπρεπε να αντιπαλέψουν διάφορα προσκόμματα μέχρι να στερεωθούν.

Για τη συγγραφή της εργασίας αυτής ως ένα από τα πλέον πρόσφορα πεδία για τη μελέτη του πολιτειακού ζητήματος στην Ελλάδα προκρίθηκε εκείνο της εκπαίδευσης, και δη των σχολικών εγχειριδίων της νεότερης ιστορίας, καθόσον οι σελίδες τους, πέρα από το γεγονός ότι αποτυπώνουν τις εκάστοτε συνθήκες που διαμόρφωσαν κατά το μάλλον ή ήττον το πολίτευμα σε κάθε ιστορική φάση του πολιτικού βίου του κράτους, αποκαλύπτουν παράλληλα με τρόπο εύγλωττο το κυρίαρχο πολιτικό και ιδεολογικό πλαίσιο σε κάθε περίοδο συγγραφής και διδασκαλίας των εγχειριδίων. Υπό αυτό το πρίσμα, στόχος της παρούσας εργασίας είναι η διερεύνηση του τρόπου με τον οποίο οι σελίδες των σχολικών βιβλίων νεότερης ιστορίας της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης αποτυπώνουν το πολιτειακό ζήτημα στην Ελλάδα από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι και σήμερα.

Στα σχολικά εγχειρίδια που μελετήθηκαν μέσα από την *Ιστορική Συλλογή σχολικών εγχειριδίων* του Ινστιτούτου Εκπαιδευτικής Πολιτικής (Ι.Ε.Π.)¹, αλλά και σε αυτά που εντοπίστηκαν σε έντυπη μορφή από τη δεκαετία του 1980 και μετά, επιχειρήθηκε η εστίαση της προσοχής σε ιστορικά γεγονότα, πρόσωπα και περιόδους που καθόρισαν τη γένεση, την εξέλιξη και την παγίωση των ελληνικών πολιτειακών θεσμών μέσα στο ευρύτερο ιστορικό πλαίσιο που διαμόρφωσε το βασικό δίπολο της μοναρχίας και του κοινοβουλευτισμού, με κάποια ενδιάμεσα μικρά «διαλείμματα» δικτατορικής διακυβέρνησης της χώρας².

Πιο συγκεκριμένα, δόθηκε αρχικά βαρύτητα στον τρόπο με τον οποίο τα σχολικά βιβλία αναδεικνύουν το προεπαναστατικό έργο και την προσωπικότητα του Ρήγα Βελεστινλή με έμφαση στις πολιτικές και πολιτειακές του ιδέες. Μολονότι ο Ρήγας έχει εντυπωθεί στη συνείδηση του Έλληνα κυρίως για τον εθνεγερτικό και πατριωτικό του λόγο και ρόλο, μια πιο προσεκτική ματιά στο έργο του επιβεβαιώνει ότι άσκησε έντονη επίδραση και στη μελλοντική πορεία του κράτους όσον αφορά την πολιτειακή του δομή και συγκρότηση. Η σύνδεσή του με τον Γαλλικό Διαφωτισμό και με τις πολιτικές ιδέες του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού εν γένει τον καθιστούν στις σελίδες των σχολικών βιβλίων πρόδρομο των πολιτευμάτων και των συνταγμάτων που θα υιοθετηθούν από τον ελληνικό λαό και διάυλο των ευρωπαϊκών πολιτικών ιδεών στον ελληνικό χώρο. Έτσι, δεν προκαλεί ούτε απορία ούτε έκπληξη το γεγονός ότι σε αρκετά εγχειρίδια γίνεται λόγος, πέρα από τον *Θούριο*, για τις επαναστατικές και πολιτικές ιδέες του Θεσσαλού εθνομάρτυρα, οι οποίες εκφράζονται μέσω της *Μεγάλης Χάρτας* που εξέδωσε αλλά κυρίως μέσα από το έργο του *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, το οποίο περιελάμβανε -εκτός από τον *Θούριο*- την Επαναστατική Προκήρυξη υπέρ των Νόμων και της Πατρίδος, τα Δίκαια του Ανθρώπου σε 35 άρθρα και το Σύνταγμα της Ελληνικής Δημοκρατίας σε 124 άρθρα. Αξίζει εξάλλου να τονιστεί ότι το συγκεκριμένο έργο του Ρήγα αποτελεί το πρώτο ολοκληρωμένο σχέδιο δημοκρατικού πολιτεύματος στην Ελλάδα, εμπνευσμένο από τις αρχές και τα ιδεώδη της Γαλλικής

¹ Η *Ιστορική Συλλογή σχολικών εγχειριδίων* του Ι.Ε.Π. είναι μια ψηφιακή βιβλιοθήκη, στην οποία έχουν ψηφιοποιηθεί, μέχρι τη στιγμή που γράφονται αυτές οι γραμμές, 6.029 σχολικά εγχειρίδια, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν στην ελληνική εκπαίδευση από την ίδρυση του κράτους μέχρι το 1982. Ειδικά για το μάθημα της Ιστορίας έχουν ψηφιοποιηθεί συνολικά 630 εγχειρίδια, από τα οποία τα 396 αφορούν τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Η συλλογή αυτή αποτελεί χρήσιμο εργαλείο για τον εκπαιδευτικό και για τον ιστορικό της εκπαίδευσης. Προσβάσιμη στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/index.html>

² Το καθεστώς της 4ης Αυγούστου του Ι. Μεταξά (1936-1941) και η Δικτατορία των Συνταγματαρχών (1967-1973) αποτέλεσαν τις δύο σημαντικότερες και μακροβιότερες περιόδους δικτατορικής διακυβέρνησης της Ελλάδας στον 20ό αιώνα, για τις οποίες κάνουν συχνά λόγο πολλά από τα εγχειρίδια που μελετήθηκαν. Σε αρκετά, μάλιστα, γίνεται λόγος και για πιο βραχύβιες δικτατορίες του Μεσοπολέμου (π.χ. τη δικτατορία του Θ. Πάγκαλου στο διάστημα 1925-1926) ή για διάφορα στρατιωτικά κινήματα (π.χ. του Ν. Πλαστήρα το 1922 και το 1933, του Ελ. Βενιζέλου το 1935 κ.ά.).

Επανάστασης. Όσον αφορά το πολίτευμα, στο σχέδιο του Ρήγα προβλεπόταν η ίδρυση μιας πολυεθνικής, αβασίλευτης δημοκρατίας, της «Ελληνικής Δημοκρατίας», που θα αντικαθιστούσε την Οθωμανική Αυτοκρατορία, στο πλαίσιο της οποίας δεν θα γινόταν διάκριση γλώσσας, φυλής και πίστης μεταξύ των λαών. Επιπλέον, στην «Ελληνική Δημοκρατία» του ο Ρήγας θα διασφάλιζε την πολιτική και κοινωνική ισότητα των πολιτών συμβάλλοντας σε αυτό και με τον έλεγχο της εκτελεστικής εξουσίας³.

Συνακόλουθα, μελετήθηκε ο τρόπος με τον οποίο οι συγγραφείς των σχολικών εγχειριδίων προσεγγίζουν τη σημασία και τον ρόλο των τριών Συνταγμάτων που ψηφίστηκαν κατά τη διάρκεια της Επανάστασης (1821-1827). Δόθηκε δηλαδή βαρύτητα στις διαδικασίες που οδήγησαν στην ψήφισή τους, στους χαρακτηρισμούς που κάθε φορά τα σχολικά εγχειρίδια απέδιδαν σε αυτά -φιλελεύθερα, δημοκρατικά ή συντηρητικά-, στη διασφάλιση των ατομικών δικαιωμάτων και ελευθεριών και στην επίδραση που ενδεχομένως δέχτηκαν από χώρες που είχαν ήδη κάνει τα -μικρά ή μεγάλα- κοινοβουλευτικά τους βήματα. Σε ένα τελευταίο στάδιο εξετάστηκε η επίδραση που άσκησαν στην πολιτική ζωή και στη συνακόλουθη εξομάλυνση ή διασάλευση του κοινοβουλευτικού βίου της χώρας.

Μία άλλη περίοδος στην οποία επικεντρώθηκε η έρευνά μας και η οποία επηρέασε τις μελλοντικές πολιτειακές εξελίξεις είναι τα χρόνια της διακυβέρνησης του Ιωάννη Καποδίστρια (1828-1831). Ο Κυβερνήτης σκιαγραφείται από αρκετά βιβλία ως μια προσωπικότητα με διπλωματική πείρα, ικανότητες, ήθος και πατριωτισμό, που έθεσε τα θεμέλια για την συγκρότηση ενός κράτους μέσα από τις στάχτες και τα ερείπια, και του οποίου πολλές επιλογές και βασικές θέσεις το ελληνικό κράτος τις υιοθέτησε και στη μετέπειτα πορεία του βίου του⁴. Σκιαγραφείται παράλληλα και ως πρόσωπο που ήταν θιασώτης του αυταρχισμού και του απολυταρχικού τρόπου διακυβέρνησης και θεωρούσε το σύνταγμα «ξυράφι στα χέρια του λαού». Παρουσιάζει, λοιπόν, έντονο ενδιαφέρον η οπτική των εγχειριδίων όσον αφορά τον τρόπο με τον οποίο άσκησε την εξουσία ο Καποδίστριας και τους λόγους που οδήγησαν στη δολοφονία του, καθώς κάποια εγχειρίδια φαίνεται να την επικροτούν και άλλα -τα περισσότερα- να την καταδικάζουν.

³ Πασχάλης Κιτρομηλίδης, «Εισαγωγή», στο *Ρήγα Βελεστινλή, Άπαντα τα Σωζόμενα*, πέμπτος τόμος, *Νέα Πολιτική Διοίκησης*, Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, 2000, 19.

⁴ Χρήστος Λούκος, «Κυβερνήτης Καποδίστριας, πολιτικό έργο, συναίνεση και αντιδράσεις», στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμ. 3, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2003, 212-214.

Από τον Καποδίστρια και μετά αρχίζει και επίσημα ο πολιτικός βίος του ελληνικού κράτους με την περίοδο της Αντιβασιλείας και του Όθωνα να τον εγκαινιάζει. Μέσα από τις σελίδες των εγχειριδίων μελετήθηκε η στάση των συγγραφέων τους κατ' αρχάς απέναντι στον θεσμό της Αντιβασιλείας, ο οποίος προκάλεσε ποικίλες αντιδράσεις τόσο για την ποιότητα του έργου του όσο και για την πρόθεσή του να συνενώσει όλα τα κόμματα κάτω από την αιγίδα του στέμματος⁵, και ακολούθως απέναντι στον ίδιο τον Όθωνα, στον οποίο επιρρίπτονται ευθύνες για συγκεντρωτική και απολυταρχική διακυβέρνηση από τον ερχομό του στην Ελλάδα μέχρι την έξωσή του. Στο πλαίσιο ακριβώς αυτής της αυταρχικότητας του Βαυαρού μονάρχη εξετάζεται ο ρόλος και η σημασία της επανάστασης της 3ης Σεπτεμβρίου 1843 και του Συντάγματος του 1844 για τις κατοπινές πολιτειακές εξελίξεις. Παράλληλα, όμως, διερευνάται στα σχολικά βιβλία και η ένθερμη σύνδεσή του με την Ελλάδα, μια σύνδεση που σταδιακά καλλιέργησε και διαμόρφωσε έναν ένθερμο και αγνό πατριωτισμό.

Ακολουθεί η περίοδος της βασιλείας του Γεωργίου Α' (1863-1913) κατά την οποία δόθηκε έμφαση στον τρόπο με τον οποίο οι συγγραφείς των βιβλίων παρουσιάζουν τον νέο βασιλιά και το Σύνταγμα του 1864, το οποίο ψηφίστηκε ταυτόχρονα με την έλευση του Δανού ηγεμόνα στον θρόνο⁶. Πρόκειται αναμφίβολα για μια κρίσιμη περίοδο της ιστορίας του νέου ελληνικού κράτους, διότι ακριβώς στα χρόνια αυτά εμφανίζεται μια νέα γενιά πολιτικών⁷, συντελείται σταδιακά η αστικοποίηση, έχουν αρχίσει ήδη να υλοποιούνται κάποιοι από τους στόχους του εκσυγχρονισμού και υπάρχει ένα διάχυτο αίτημα για μετάβαση σε κοινοβουλευτικά ήθη και θεσμούς. Ταυτόχρονα, στα βιβλία μελετώνται και οι εξελίξεις από τον δικομματισμό των Χ. Τρικούπη – Θ. Δηλιγιάννη και μετά μέχρι την εκδήλωση του κινήματος του Γουδή⁸.

⁵ Ιωάννης Α. Πετρόπουλος, Αικατερίνη Κουμαριανού, *Η θεμελίωση του ελληνικού κράτους 1833-1843*, Αθήνα: Παπαζήσης, 1982, 115-116.

⁶ Ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην ανάρρηση του Γεωργίου Α' στον θρόνο παρουσιάζει ο παρασκηνιακός ρόλος της Αγγλίας, η οποία, για να διασκεδάσει προφανώς τις αρνητικές εντυπώσεις που είχε προκαλέσει η ανθελληνική της στάση στη διάρκεια του Κριμαϊκού Πολέμου (1853-1856), επέλεξε τον συγκεκριμένο ηγεμόνα επικυρώνοντας συγχρόνως την ενσωμάτωση των Επτανήσων στην Ελλάδα το 1864.

⁷ Μετά την παρακμή των ξενικών κομμάτων, η οποία χρονικά συμπίπτει με το τέλος του Κριμαϊκού Πολέμου, εμφανίζεται στο πολιτικό προσκήνιο μια νέα γενιά πολιτικών, οι οποίοι συγκροτούν αντιπολιτευτικούς ομίλους και εκφράζουν εκσυγχρονιστικά -κατά κύριο λόγο- αιτήματα. Σημαντικότεροι από τους πολιτικούς αυτούς είναι ο Α. Κουμουνδούρος, ο Ε. Δεληγιώργης, ο Χ. Τρικούπης, κ.ά.

⁸ Στην ανά χείρας εργασία προτιμήθηκε η φράση «*Κίνημα στον Γουδή*», αντί της συνηθισμένης, στα περισσότερα βιβλία, «*Κίνημα στο Γουδί*», δεδομένου ότι προσεγγίζει περισσότερο την ιστορική αλήθεια για την προέλευση του συγκεκριμένου ονόματος. Η οικογένεια Γουδή, που καταγόταν από τις Σπέτσες, είχε βοηθήσει οικονομικά τον Αγώνα, και το κράτος, μετά την απελευθέρωση, της παραχώρησε -ως ανταπόδοσή- την εν λόγω έκταση.

Με την έλευση του 20ού αιώνα και την άνοδο του Βενιζέλου στην πολιτική σκηνή το πολιτειακό ζήτημα μπαίνει πλέον σε άλλη τροχιά και γνωρίζει περισσότερες εντάσεις. Ο ακλόνητος μέχρι την έναρξη του Εθνικού Διχασμού βασιλικός θεσμός αρχίζει να αμφισβητείται έντονα, και πλέον τα εγχειρίδια, ανάλογα με την περίοδο που εκδίδονται και διδάσκονται, είναι άλλοτε φίλα προσκείμενα στην Αυλή και τα Ανάκτορα και άλλοτε εχθρικά. Κατά την περίοδο αυτή, τα σχολικά βιβλία εμφανίζουν σε καίρια γεγονότα που επηρέασαν τον πολιτειακό βίο του κράτους, όπως η Αναθεώρηση του Συντάγματος το 1911, ο Εθνικός Διχασμός (1915-1917), η Μικρασιατική Καταστροφή (1919-1922) και η αβασίλευτη δημοκρατία (1924-1935) μέχρι τη μετάβαση στο καθεστώς της 4ης Αυγούστου 1936.

Η περίοδος από τη δικτατορία του Μεταξά (4 Αυγούστου 1936) σε εκείνη των Συνταγματαρχών (21 Απριλίου 1967) αποτελεί μια περίοδο την οποία συνθέτουν και σηματοδοτούν σημαντικές εξελίξεις και γεγονότα με αντίκτυπο και στο πολίτευμα. Ειδικότερα, τα χρόνια της Κατοχής (1941-1944), ο Εμφύλιος Πόλεμος (1946-1949), η ανάμειξη του ξένου παράγοντα και οι δεκαετίες του 1950 και 1960, με τις πολλές πολιτικές ανακατατάξεις που εμφανίζουν, άφησαν έντονο το αποτύπωμά τους και επηρέασαν καίρια τον πολιτειακό παράγοντα. Στις σελίδες των εγχειριδίων της περιόδου μελετάται αν και σε ποιο βαθμό αποτυπώνεται το αφήγημα του εθνοκεντρισμού, που συνήθως προβάλλουν οι δικτατορίες μέσα από προπαγανδιστικές τεχνικές και διάφορα ιδεολογικά (προ)σχήματα.

Τέλος, στα σχολικά εγχειρίδια επιχειρείται η αναδίφηση του τρόπου με τον οποίο το πολιτειακό ζήτημα αποτυπώνεται στα χρόνια της Μεταπολίτευσης από το 1974 μέχρι σήμερα. Πρόκειται αναντίλεκτα για μια περίοδο με τα λιγότερα ίσως πολιτικά πάθη και τις πιο ήπιες εντάσεις όσον αφορά τη λειτουργία του πολιτεύματος, και εμείς εκείνο που θα εξετάσουμε είναι αν τα σχολικά βιβλία έρχονται να επιβεβαιώσουν και να επιρρώσουν τη διαπίστωση αυτή ή να τη διαψεύσουν. Μένει, δηλαδή, να δούμε, αν, σύμφωνα πάντα με τα σχολικά εγχειρίδια, το σημερινό πολίτευμα της Προεδρευόμενης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας είναι προϊόν έντονων ζυμώσεων και συγκρούσεων ή αν προέκυψε ως απόρροια κοινής συναίνεσης και ευρείας αποδοχής από όλες τις πολιτικές δυνάμεις του τόπου.

Γίνεται επομένως εύκολα αντιληπτό ότι από την αναφορά των περιόδων οι οποίες καθόρισαν την πορεία του πολιτειακού ζητήματος στην Ελλάδα προκύπτουν αβίαστα σημαντικά ερευνητικά ερωτήματα, τα οποία η παρούσα εργασία επιχειρεί να απαντήσει βασιζόμενη στη μελέτη των ψηφιοποιημένων σχολικών εγχειριδίων του Ι.Ε.Π. Αν μάλιστα

δεχθούμε a priori την ερευνητική υπόθεση ότι τα σχολικά εγχειρίδια της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης τείνουν να ενσωματώνουν και να ενθέτουν το πολιτειακό ζήτημα σε ένα κυρίαρχο εθνικό αφήγημα, παρουσιάζοντάς το σε μια γραμμική πορεία προς τον κοινοβουλευτισμό, τότε τα ερωτήματα αυτά εγείρονται εύλογα. Τα κυριότερα από αυτά τα ερωτήματα συνοψίζονται στα ακόλουθα:

1. Πώς παρουσιάζεται το πολιτειακό ζήτημα στα ελληνικά σχολικά εγχειρίδια σε κάθε ιστορική περίοδο;
2. Υπάρχουν διαφοροποιήσεις ανάλογα με το πολιτικό και ιδεολογικό πλαίσιο της εποχής συγγραφής και διδασκαλίας των εγχειριδίων;
3. Πώς απεικονίζονται οι βασικοί πολιτειακοί θεσμοί, όπως η βασιλεία, το Σύνταγμα, το κοινοβούλιο, η προεδρία της Δημοκρατίας;
4. Ποια είναι τα κυρίαρχα αφηγήματα σχετικά με τους θεσμούς αυτούς και ποιες πολιτειακές μορφές αποσιωπώνται ή υπερτονίζονται;
5. Πώς διαμορφώνεται η εθνική ταυτότητα μέσα από την παρουσίαση του πολιτειακού ζητήματος;

Η εργασία δομείται σε τέσσερα κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η σημασία της ιστορίας ως επιστήμης και ως σχολικού μαθήματος και περιγράφεται η πορεία του σχολικού βιβλίου της ιστορίας αρχικά κατά τον 19ο και εν συνεχεία στον 20ό και 21ο αιώνα, με έμφαση και στα σχετικά αναλυτικά προγράμματα σπουδών, τα οποία προσδιόρισαν και καθόρισαν εν πολλοίς τη διδασκαλία του μαθήματος της ιστορίας. Στη συνέχεια αποτυπώνονται οι διάφορες πολιτειακές μορφές που επικράτησαν για μικρό ή μεγάλο χρονικό διάστημα στην πολιτική σκηνή της Ελλάδας και που συνολικά συνθέτουν αυτό που στην πολιτική ορολογία αποκαλείται «πολιτειακό ζήτημα».

Στο δεύτερο κεφάλαιο δίνονται οι πληροφορίες που συνελέγησαν από τις ψηφιακές σελίδες των σχολικών βιβλίων ιστορίας του 19ου αιώνα, ο οποίος διαιρείται σε τρεις περιόδους: την περίοδο της μοναρχίας του Όθωνα (1832-1862), την περίοδο 1862-1880 κατά την οποία τον θρόνο αναλαμβάνει ο Γεώργιος Α΄ και εμφανίζεται στο πολιτικό προσκήνιο μια νέα γενιά πολιτικών προσωπικοτήτων που ζητούν θεσμικές αλλαγές σε πολλούς τομείς, αλλάζοντας το πολιτικό τοπίο, και την περίοδο 1880-1900 κατά την οποία

θεμελιώνεται ο δικομματισμός και αρχίζουν να συντελούνται, άλλοτε με γοργά και άλλοτε με πιο αργά βήματα, οι εκσυγχρονιστικές πολιτικές της χώρας⁹.

Στο τρίτο κεφάλαιο επιχειρείται η ανάλυση και η κριτική επεξεργασία των δεδομένων που αντλήθηκαν από τα βιβλία που γράφτηκαν στον 20ό και 21ο αιώνα. Τα δεδομένα αυτά παρουσιάζονται επίσης με χρονολογική σειρά και καταλαμβάνουν τέσσερις φάσεις: την περίοδο 1900-1936, η οποία είναι πλούσια σε πολιτικά, κοινωνικά και στρατιωτικά γεγονότα, που επηρεάζουν σημαντικά και τον συνταγματικό χάρτη της χώρας, την περίοδο 1936-1967, εποχή επίσης έντονων συγκρούσεων και ανακατατάξεων που -υπό τη σκέπη της βασιλείας- οδηγούν στη δικτατορία του Ι. Μεταξά, στην Κατοχή, στον Εμφύλιο Πόλεμο και στην προσπάθεια της μετεμφυλιακής ανασυγκρότησης του κράτους, τη βραχύβια περίοδο της Δικτατορίας των Συνταγματαρχών (1967-1973), και, τέλος, τη μεταπολιτευτική περίοδο από το 1974 μέχρι σήμερα, τη μόνη ίσως περίοδο από τις προηγούμενες κατά την οποία παρατηρείται πολιτική και συνταγματική σταθερότητα και ομαλότητα¹⁰.

Στο τέταρτο κεφάλαιο σταχυολογούνται με κριτική προσέγγιση και οπτική τα κυριότερα συμπεράσματα που θα μπορούσε να συναγάγει κανείς από τη συνολική μελέτη των σχολικών εγχειριδίων της εξεταζόμενης περιόδου και διατυπώνονται σκέψεις, προβληματισμοί και προτάσεις προς διερεύνηση από τον μελλοντικό ερευνητή.

⁹ Την ίδια περίοδο, όμως, εμφανίζονται και προβλήματα, όπως η Πτώχευση του 1893 και ο Ελληνοτουρκικός Πόλεμος του 1897, τα οποία θα επηρεάσουν τις κατοπινές πολιτικές και πολιτειακές εξελίξεις και θα επισπεύσουν τις ζυμώσεις που θα οδηγήσουν τον Στρατιωτικό Σύνδεσμο να παρέμβει δυναμικά στην πολιτική ζωή.

¹⁰ Προτιμήθηκε η κατάτμηση και η διαίρεση του ιστορικού χρόνου σε μικρότερες περιόδους, και μάλιστα με χρονολογίες ορόσημα, γιατί αυτό βοηθάει στην καλύτερη ερμηνεία των γεγονότων. Με την ιστορία «κομμένη σε φέτες», κατά τον Jacques Le Goff, τα γεγονότα τοποθετούνται σε μια γραμμική ροή, κάτι που διευκολύνει την αντίληψη της σχέσης αιτίου και αιτιατού.

Κεφάλαιο 1

1.1. Η Ιστορία ως επιστήμη

Βασικός στόχος της Ιστορίας ως επιστήμης είναι η γνώση, η κατανόηση και η ερμηνεία των γεγονότων, των αλλαγών και των ανακατατάξεων που έχουν συντελεστεί και διαμορφωθεί κατά το παρελθόν. Σε ένα γενικότερο πλαίσιο η Ιστορία συμβάλλει με τρόπο ενεργό στη διαμόρφωση της ατομικής και συλλογικής μνήμης, αλλά και της ταυτότητας ομάδων, λαών και ολόκληρων κοινωνιών, συνδράμοντας κατ' αυτόν τον τρόπο στην κατανόηση του παρελθόντος, στην ανάληψη δράσης και συμμετοχής στο σύγχρονο γίνεσθαι και συνακόλουθα στον επιτυχή σχεδιασμό του μέλλοντος. Θεώμενο κατ' αυτόν τον τρόπο, το επιστημονικό πεδίο της Ιστορίας δεν αποτελεί απλώς μία καταγραφή γεγονότων και συμβάντων του παρελθόντος αλλά μία κριτική προσέγγιση του παρόντος, που συμβάλλει στην κατανόηση της ανθρώπινης εξέλιξης, της κοινωνικής δομής και της ανάπτυξης των επιστημών, λειτουργώντας συχνά ως μέσο αυτογνωσίας και κριτικής σκέψης. Με άλλα λόγια, διερευνά τη διαχρονική εξέλιξη των κοινωνικών, πολιτικών και πολιτιστικών θεσμών, παρέχοντας μία σφαιρική και ολοκληρωμένη εικόνα της ανθρώπινης πορείας, στοιχεία που εν τέλει την καθιστούν μία δυναμική και ζώσα επιστήμη, η οποία, αλληλεπιδρώντας με το παρόν, παράγει γνώση και προσφέρει τα εργαλεία εκείνα με τα οποία ο σύγχρονος άνθρωπος μπορεί να αξιολογήσει το «πώς» και το «γιατί» πίσω από τα γεγονότα¹¹. Λαμβάνοντας υπόψη αυτές τις κρίσεις θα λέγαμε, χωρίς μάλιστα τον κίνδυνο να χαρακτηριστούμε υπερβολικοί, ότι η Ιστορία είναι ίσως η λιγότερο αλαζονική από όλες τις επιστήμες, καθώς προσπαθεί ακριβώς να αναπτύξει την κριτική σκέψη και να διαβρώσει τους δογματισμούς σχετικά με την απόλυτη και μοναδική «αλήθεια»¹².

1.2. Η σχολική ιστορία ως φορέας εθνικής ιδεολογίας

Η διδασκαλία του μαθήματος της Ιστορίας στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα δεν συνιστά μία απλή και ουδέτερη διαδικασία μετάδοσης γνώσεων, αλλά, απεναντίας,

¹¹ Νέα Προγράμματα Σπουδών (Ι.Ε.Π.), Γνωστικό αντικείμενο: Ιστορία Λυκείου <https://www.iep.edu.gr/nea-programmata-spoudon/>.

¹² Χριστίνα Κουλούρη, *Πέντε μύθοι για την Ιστορία*, Εφημ. ΤΟ ΒΗΜΑ, 24.11.2008. Προσβάσιμο στο: <https://www.tovima.gr/2008/11/24/opinions/pente-mythoi-gia-tin-istoria/>

αποτελεί ένα ευρύ πεδίο διαμόρφωσης πολιτικής συνείδησης και συλλογικής μνήμης και έναν από τους βασικότερους μηχανισμούς συγκρότησης και ενίσχυσης της εθνικής ταυτότητας¹³. Υπό αυτήν την έννοια, η σχολική ιστορία αντιμετωπίζεται από όλους - θεσμούς, διδάσκοντες και διδασκόμενους- ως ένα μάθημα επιφορτισμένο με στόχους που ξεπερνούν την απλή πρόσκτηση γνώσεων και ως ένα κατεξοχήν ιδεολογικό εργαλείο, το οποίο αναγορεύει το ελληνικό σχολείο σε θεματοφύλακα μιας εκδοχής της ιστορίας, που συχνά προβάλλεται ως μοναδική¹⁴. Μάλιστα, ως μάθημα αποκτά μία ολοένα και αυξανόμενη παιδαγωγική και ιδεολογικοπολιτική διάσταση και σημασία, δεδομένου ότι, με τα περιεχόμενά της, συνθέτει τα κυρίαρχα εθνικά αφηγήματα και επιρρώνει την εθνική συνείδηση¹⁵. Αυτό σημαίνει ότι η σχολική ιστορία λογίζεται από πολλούς ως ένα «φρονηματιστικό» μάθημα καίριας σημασίας για τη διαμόρφωση της εθνικής συνείδησης, που επιπλέον θέτει σταθερά ως στόχο της την προβολή στερεοτυπικών, εθνοκεντρικών και φυλετικών αντιλήψεων¹⁶.

Σε κάθε περίπτωση πάντως η σχολική ιστορία συνιστά την επίσημη εκδοχή της Ιστορίας κάθε κράτους, που αποτυπώνει την κυρίαρχη αντίληψη της κοινωνίας για το παρελθόν της και υπηρετεί τον βασικό σκοπό ενός εθνικού κράτους, τη συγκρότηση δηλαδή μιας συνεκτικής εθνικής ταυτότητας, μέσα από τη δημιουργία μιας επίσης συνεκτικής αφήγησης για το παρελθόν¹⁷. Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο το μάθημα της Ιστορίας θεωρείται ως ένα από τα πιο απαιτητικά διδακτικά αντικείμενα του σχολικού προγράμματος και της εκπαιδευτικής διαδικασίας εν γένει, καθώς αναλαμβάνει, αφενός, τη διασύνδεση παρελθόντος-παρόντος και, αφετέρου, τη δημιουργία της «επίσημης μνήμης της κοινωνίας».

Εστιάζοντας δε την προσοχή μας στη σχέση της σχολικής ιστορίας με το πολιτειακό ζήτημα, θα λέγαμε ότι το συγκεκριμένο μάθημα δεν αποτυπώνει απλώς τα γεγονότα που συνδέονται με τη μοναρχία, τον συνταγματισμό, τη βασιλευόμενη και αβασίλευτη

¹³ Βασίλης Τσάφος, *Αναλυτικό Πρόγραμμα. Θεωρητικές προσεγγίσεις και εκπαιδευτικοί προσανατολισμοί*, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2014, 145-146.

¹⁴ Έφη Αβδελά, *Κλειδιά και αντικλειδιά: Διδάσκοντας ιστορία*, Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ), 2007, 12-15.

¹⁵ Σήφης Μπουζάκης, Ευαγγελία Κανταρτζή, *Τα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας του δημοτικού σχολείου (1917-2017). Η διαχείριση των εθνικών τραυμάτων, επιτευγμάτων και μύθων*, Αθήνα: Gutenberg, 2019, 15.

¹⁶ Χριστίνα Κουλούρη, *Ιστορία και Γεωγραφία στα ελληνικά σχολεία 1834-1914. Γνωστικό αντικείμενο και ιδεολογικές προεκτάσεις. Ανθολόγιο κειμένων - Βιβλιογραφία σχολικών εγχειριδίων*, Αθήνα: Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, 1988, 9.

¹⁷ Χάρης Αθανασιάδης, *Τα αποσυρθέντα βιβλία. Έθνος και σχολική ιστορία στην Ελλάδα, 1858-2008*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2015, 33-34.

δημοκρατία και τις δικτατορίες, αλλά τα ερμηνεύει και τα διυλίζει μέσα από συγκεκριμένα ιδεολογικά και παιδαγωγικά φίλτρα. Επιπλέον, εισάγει τους μαθητές στην κατανόηση της εξέλιξης των πολιτειακών θεσμών και της παραδοχής ότι το σημερινό δημοκρατικό πολίτευμα δεν είναι μια αυτονόητη ή «φυσική» πολιτική εξέλιξη, αλλά προϊόν συγκρούσεων, μεταρρυθμίσεων και ιστορικών τομών. Έτσι, ενισχύεται η επίγνωση της σημασίας των δημοκρατικών θεσμών και της πολιτικής σταθερότητας. Παράλληλα, η σχολική ιστορία λειτουργεί ως μηχανισμός νομιμοποίησης του εκάστοτε πολιτεύματος, και τα εγχειρίδια τείνουν να παρουσιάζουν το κυρίαρχο πολιτειακό σχήμα ως φυσική κατάληξη της ιστορικής πορείας, υποβαθμίζοντας ή αποσιωπώντας εναλλακτικές εκδοχές. Συνολικά, η σχολική ιστορία, ως προς το πολιτειακό ζήτημα, έχει διττή αξία: αφενός γνωστική, καθώς παρέχει το ιστορικό υπόβαθρο για την κατανόηση των θεσμών, και αφετέρου πολιτικοκοινωνική, καθώς συμβάλλει στη διαμόρφωση πολιτών με συνείδηση της ιστορικότητας και της ευθύνης τους απέναντι στο δημοκρατικό πολίτευμα. Όταν διδάσκεται με κριτικό τρόπο, μπορεί να λειτουργήσει όχι ως εργαλείο αναπαραγωγής στερεοτύπων, αλλά ως μέσο ουσιαστικής δημοκρατικής παιδείας. Σε αντίθετη περίπτωση, μπορεί να καταστεί «εύφλεκτη» και, αν δεν υπάρξει εγκαίρως μια «αντιτυρική ζώνη», μια μικρή σπίθα της μπορεί να προκαλέσει ολοκαύτωμα¹⁸.

1.2.1. Η σχολική ιστορία κατά τον 19ο αιώνα

Η επιλογή ενός γνωστικού αντικειμένου ως διδακτικού στον χώρο της εκπαίδευσης συνιστά αυτόχρονα και μια ιδεολογική επιλογή. Το μάθημα της Ιστορίας, από την έναρξη κιόλας της λειτουργίας του ελληνικού κράτους, κατοχυρώνεται ως σχολικό μάθημα και μάλιστα με νομοθετική διάταξη το 1836¹⁹. Χαρακτηριστικό της ελληνικής σχολικής ιστοριογραφίας αυτής της περιόδου είναι ότι βασίζεται στον ιστορικισμό, αφού τα πολιτικά και στρατιωτικά γεγονότα υπερισχύουν²⁰. Επιπλέον, μένει αγκιστρωμένη σε ένα αφήγημα εθνοκεντρικό, το οποίο δέχεται ισχυρές επιδράσεις από τη θετικιστική σχολή της ιστοριογραφίας²¹, και συχνά παρουσιάζει τα γεγονότα με τρόπο επιλεκτικό, προκειμένου

¹⁸ Χριστίνα Κουλούρη, «Η Σχολική Ιστορία ακολουθεί μια πορεία εσωστρέφης», Εφημ. ΤΟ ΒΗΜΑ, 04.03.2017. Προσβάσιμο στο: https://www.tovima.gr/2017/03/04/culture/xristina-koyloyri-i-sxoliki-istoria-akoloythei-mia-poreia-eswstrefi/#goog_rewarded

¹⁹ Χριστίνα Κουλούρη, 1988, στο ίδιο, 20.

²⁰ Γιώργος Κόκκινος, *Από την Ιστορία στις Ιστορίες: Προσεγγίσεις στην ιστορία της ιστοριογραφίας, την επιστημολογία και τη διδακτική της ιστορίας*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1998, 141.

²¹ Γιώργος Κόκκινος, *Επιστήμη, ιδεολογία, ταυτότητα: Το μάθημα της Ιστορίας στον αστερισμό της υπερεθνικότητας και της παγκοσμιοποίησης*, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2003, 122.

να αναδείξει αποτελεσματικότερα το εθνοκεντρικό πνεύμα που τη διέπει²². Πέραν αυτών, όμως, κατά τον 19ο αιώνα η εκπαίδευση κινείται ανάμεσα σε δύο στόχους: έναν εθνικό και έναν με ευρωπαϊκές διαστάσεις. Με τον πρώτο επιχειρείται η συγκρότηση εθνικής ταυτότητας κοινής για όλο το ελληνικό έθνος· με τον δεύτερο η σύμπλευση και συμπόρευση της ελληνικής παιδείας με τα ευρωπαϊκά πρότυπα²³.

Κατά την οθωνική περίοδο, οι σπουδές στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση – τριετές ελληνικό σχολείο και τεταρτοετές γυμνάσιο²⁴– αποκτούν θεωρητικό και κλασικιστικό χαρακτήρα²⁵. Αυτό επιβεβαιώνεται από το διάταγμα για την ίδρυση των ελληνικών σχολείων και γυμνασίων του 1836, σύμφωνα με το οποίο διδάσκονται στα ελληνικά σχολεία η ελληνική γλώσσα και η γενική ιστορία με τη γεωγραφία, και στα γυμνάσια η ελληνική ιστορία από την τετάρτη τάξη²⁶. Πάντως, ο αρχαιολατρικός προσανατολισμός της εκπαίδευσης στην εποχή του Όθωνα εξηγείται εύκολα, αν λάβει κανείς υπ' όψιν ότι, για όλη την Ευρώπη, για το φιλελληνικό κίνημα του Αγώνα και για τους Βαυαρούς ειδικότερα, ήταν διάχυτη η αντίληψη πως το μέλλον της Ελλάδας έπρεπε να βασιστεί στο παρελθόν της²⁷, και ότι η αρχαιομάθεια, εκτός από τη γλωσσική ομογενοποίηση, θα διαμόρφωνε και μια ενιαία εθνική συνείδηση²⁸. Ο ίδιος κλασικός προσανατολισμός των σπουδών παρατηρείται και με την ίδρυση του Πανεπιστημίου Αθηνών το 1837, του οποίου οι δεσμοί με την κλασική αρχαιότητα είναι εμφανείς και η σύνδεσή του με τη Μεγάλη Ιδέα έκδηλη²⁹.

Και μετά την έξωση του Όθωνα η ιστορία, τόσο σε σχολικό όσο και σε ακαδημαϊκό επίπεδο, εξακολουθεί να έχει ως βασικό διακύβευμα τη συγκρότηση της εθνικής ιδεολογίας. Ως μάθημα αυτονομείται από την Γεωγραφία στα 1880 με το πρώτο Αναλυτικό Πρόγραμμα (Α.Π.), στο οποίο ως κύριος σκοπός της διδασκαλίας της Ιστορίας ορίζεται για τον μαθητή

²² Christina Koulouri, *The two faces of discrimination in History teaching: perpetrators and victims*, στο Council of Europe, *The misuse of History, Symposium on Facing misuses of History* (Όσλο, 28-30 Ιουνίου 1999). Βέλγιο: Council of Europe Publishing, 2000, 28-30.

²³ Έλλη Σκοπετέα, *Το «πρότυπο βασίλειο» και η μεγάλη ιδέα: όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, Αθήνα: Πολύτυπο, 1988, 136-137.

²⁴ ΦΕΚ 41/16.12.1833, Τεύχος Α.

Προσβάσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/curricula/item.html?code=1833-041A&tab=01>

²⁵ Αλέξης Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, (τεκμήρια ιστορίας), Α. 1821- 1894*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2003, λ'.

²⁶ ΦΕΚ 87Α/31.12.1836, 458.

²⁷ Χριστίνα Κουλούρη, «Εθνικά στερεότυπα και ελληνική εθνική ταυτότητα στο σχολείο του 19ου αιώνα», Αφιέρωμα στον πανεπιστημιακό δάσκαλο Βασ. Σφυρόερα από τους μαθητές του, Αθήνα: Λύχνος, 1992, 324-326.

²⁸ Αλέξης Δημαράς, *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης. Το ανακοπτόμενο άλμα. Τάσεις και αντιστάσεις στην Ελληνική Εκπαίδευση 1833-2000*, επιμ. Β. Βασιλίου- Παπαγεωργίου, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2013, 18-19.

²⁹ Κώστας Λάμπας, *Πανεπιστήμιο και Φοιτητές στην Ελλάδα κατά το 19ο αιώνα*, Αθήνα: Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών ΕΙΕ, 2004, 129.

«η έμπνευσις φρονήματος εθνικού και φιλοτιμίας, όπως καταστή μέλος άξιον μεγαλουργήσαντος έθνους»³⁰. Ο Κ. Παπαρρηγόπουλος, ήδη από τη δεκαετία του 1860, μετατοπίζει το ενδιαφέρον από την παγκόσμια και γενική ιστορία της προηγούμενης περιόδου στην εθνική και ελληνική, και το δίπολο «ελληνική γλώσσα» και «ελληνική ιστορία» προσδιορίζει και συνθέτει εν πολλοίς την ελληνική εθνική ταυτότητα³¹. Ιδιαίτερα κατά τις δύο τελευταίες δεκαετίες του 19ου αιώνα παγιώνεται το τρίσημο σχήμα της εθνικής συνέχειας της ελληνικής ιστορίας, το οποίο στοχεύει στη διαμόρφωση εθνικά συνειδητοποιημένων πολιτών, αποκλείοντας και απορρίπτοντας καθετί το ξένο³².

1.2.2. Η σχολική ιστορία κατά τον 20ό και 21ο αιώνα

Κατά τον 20ό αιώνα, η σχολική ιστορία εξακολουθεί να κινείται στα όρια του εθνοποιητικού της ρόλου. Το Α.Π. του 1913 ορίζει ότι η διδασκαλία της εθνικής ιστορίας συμπορεύεται με τη σκοποθεσία της εθνικής ενότητας και συνοχής, αλλά και της ένταξης της ορθόδοξης πίστης μέσα σ' αυτήν. Η μετεμφυλιακή σχολική ιστορία αποτελεί μια αλυσίδα ηρωικών γεγονότων και ανδραγαθημάτων, που επιβεβαιώνουν την εθνική συνέχεια και ενισχύουν την εικόνα ενός έθνους μαχόμενου εναντίον πολυπληθέστερων εχθρών. Το έθνος εμφανίζεται ως μια οντότητα «ενιαία» και «αδιαίρετη», επομένως, οτιδήποτε υπονομεύει αυτήν την αντίληψη, ανασκευάζεται ή απλά αποσιωπάται³³. Με το Α.Π. του 1957 η Ιστορία συγκαταλέγεται στα πατριδογνωστικά μαθήματα (μαζί με την Αγωγή του Πολίτη, τη Γεωγραφία και την Πατριδογνωσία), και η στόχευση δεν παρεκκλίνει από τον προηγούμενο κανόνα: η ιστορική συνείδηση ταυτίζεται με την εθνικόφρονα συνείδηση και μαζί συναποτελούν την άμυνα για τη μετεμφυλιακή κατάσταση³⁴. Το Α.Π. του 1969, επί δικτατορίας, που αφορούσε τη Μέση Εκπαίδευση, αναπαράγει την ιδεολογική ατμόσφαιρα της εποχής και το δόγμα του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού με βασικό σύνθημα το τρίπτυχο «Πατρίς-Θρησκεία-Οικογένεια». Κι εδώ, επομένως, στόχος της

³⁰ Πέτρος Σκυθιώτης, *Πώς καταγράφηκε ο 20ός αιώνας στα ελληνικά σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας από την χούντα (1967) μέχρι σήμερα (2022): ερμηνευτικά σχήματα, ιδεολογικές κατευθύνσεις και ο μετασχηματισμός τους*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, 2023, 63.

³¹ Βαγγέλης Καραμανωλάκης, *Η συγκρότηση της ιστορικής επιστήμης στην Ελλάδα. Η διδασκαλία της Ιστορίας στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών (1837-1932)*, Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ), 2004, 115-116.

³² Κώστας Κωστής, «Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας». *Η διαμόρφωση του Νεοελληνικού κράτους, 18ος-21ος Αιώνας*, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2020, 544-545.

³³ <https://e-library.iep.edu.gr/iep/articles/article.html?id=34>

³⁴ Έφη Αβδελά, *Ιστορία και σχολείο*, Αθήνα: Νήσος, 1998, 22.

σχολικής ιστορίας είναι η ηθική και πνευματική αγωγή και ανάπτυξη της εθνικής συνείδησης των νέων, πάνω στις αρχές του ελληνικού και χριστιανικού πολιτισμού.

Μεταβαίνοντας στη Μεταπολίτευση, το Α.Π. του 1977, παρόλο που κάνει λόγο για τόνωση του ηθικού, θρησκευτικού και εθνικού φρονήματος, κάνει συγχρόνως αναφορά και στη συμβολή της σχολικής ιστορίας στη διαμόρφωση προσωπικοτήτων που θα συμμετέχουν, ελεύθερα και ενσυνείδητα, στην ευρύτερη κοινότητα των λαών³⁵. Παρατηρείται, δηλαδή, μια διαφορετική πλεύση όσον αφορά τη στοχοθεσία του μαθήματος της σχολικής ιστορίας, μιας και τόσο το Νέο Πρόγραμμα Σπουδών το 1985 όσο και το Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών (Ε.Π.Π.Σ.) επιχειρούν, από το 1998-2007, να συνδυάσουν τον εθνικό-ελληνοκεντρικό χαρακτήρα του μαθήματος με νέες τάσεις και έννοιες, που εμφανίζονται στο νεότευκτο ευρωενωσιακό περιβάλλον (διαπολιτισμική – πολυπολιτισμική κοινωνία, διαφορετικότητα κ.λπ.)³⁶. Τέλος, ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα δύο τελευταία Προγράμματα Σπουδών (Π.Σ.), των ετών 2018-19 και 2021-22, τα οποία αποτέλεσαν, μέχρι σήμερα, πεδίο έντονων αντιπαράθεσεων. Το Π.Σ. του 2018-19 κινήθηκε σε ένα εντελώς νέο πνεύμα, εισάγοντας Θεματικούς Φακέλους, υποβαθμίζοντας το κεντρικό βιβλίο, μετατοπίζοντας τη στρατιωτική-πολιτική-διπλωματική ιστορία στο πεδίο της κοινωνικής-οικονομικής-πολιτισμικής ιστορίας, και μετατοπίζοντας, επίσης, τη βαρύτητα από την κυρίαρχη εθνική-ελληνική ιστορία σε μία ισορροπία ανάμεσα στην εθνική, την τοπική και την παγκόσμια ιστορία. Το Π.Σ. του 2021-22 αντικατέστησε αίφνης και «εν μια νυκτί» το προηγούμενο, συνδυάζοντας παραδοσιακά στοιχεία με νεωτερικές τάσεις της ιστοριογραφίας³⁷.

³⁵ Σήφης Μπουζάκης, «Η παιδεία του πολίτη στο παράδειγμα των μεταρρυθμίσεων 1913, 1964, 1976, 1985 και 1997/8», στο Σ. Μπουζάκης (επιμ.), *Η παιδεία στην αυγή του 21^{ου} αιώνα: Ιστορικοσυγκριτικές προσεγγίσεις. Πρακτικά 2^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας της Εκπαίδευσης*. Πάτρα: Εργαστήριο Ιστορικού Αρχείου Νεοελληνικής και Διεθνούς Εκπαίδευσης, 2003, 141.

³⁶ Στο ίδιο πνεύμα κινούνται το Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών (Δ.Ε.Π.Π.Σ.) και το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών (Α.Π.Σ.) των ετών 2001-2003, τα οποία εστιάζουν στην καλλιέργεια της κριτικής σκέψης των μαθητών, στη σύνδεση του μαθήματος με την καθημερινή ζωή των μαθητών και τη διαμόρφωση ενεργών δημοκρατικών πολιτών.

³⁷ Μέχρι και σήμερα οι απόψεις δίστανται για το αν έπρεπε να αλλάξει το Π.Σ. του 2018-19 ή αν θα έπρεπε πρώτα να δοκιμασθεί στην πράξη. Οι διαφωνίες λαμβάνουν πολιτικές διαστάσεις, δεδομένου ότι το Π.Σ. του 2018-19 θεσπίστηκε από την κυβέρνηση του ΣΥ.ΡΙΖ.Α., και του 2021-22 από την κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας.

1.3. Τα σχολικά εγχειρίδια ως ιδεολογικό εργαλείο

Τα σχολικά εγχειρίδια αποτελούν μία βασική συνιστώσα και παράμετρο της εκπαιδευτικής πολιτικής, δεδομένου ότι, εκτός από διάυλοι μετάδοσης γνώσεων, γίνονται συγχρόνως φορείς ιδεολογίας, που συμβάλλουν στη διαμόρφωση κοσμοαντιλήψεων, νοοτροπιών, στάσεων και συμπεριφορών. Με άλλα λόγια, εκτός από εκπαιδευτικά εργαλεία, είναι και φορείς δημόσιου ιστορικού λόγου, μέσω των οποίων το κράτος, οι θεσμοί και η εκάστοτε κυρίαρχη ιδεολογία επιχειρούν να διαμορφώσουν αντιλήψεις για το παρελθόν³⁸. Συνιστούν, με άλλα λόγια, τα καλύτερα «παρατηρητήρια» για να μελετήσει κανείς την νοοτροπία και την κουλτούρα μιας εποχής³⁹. Ο τρόπος, μάλιστα, με τον οποίο τα σχολικά εγχειρίδια και τα αναλυτικά προγράμματα σπουδών επιλέγουν, κατανέμουν, ιεραρχούν, μεταδίδουν και αξιολογούν εν γένει τη σχολική γνώση, δεν είναι ουδέτερος⁴⁰. Αυτό ακριβώς το γεγονός, ότι δηλαδή η σχολική γνώση που μεταδίδουν τα σχολικά βιβλία δεν είναι ουδέτερη, επιβεβαιώνεται από τον τρόπο με τον οποίο αποτυπώνονται στις σελίδες τους τα ιστορικά γεγονότα, στα οποία σκόπιμα γίνεται λόγος άλλοτε για τραύματα και για επιτεύγματα και άλλοτε για «μύθους», «σιωπές» και παραχαράξεις⁴¹.

Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, γίνεται εύκολα αντιληπτό ότι τα σχολικά εγχειρίδια συναρτώνται άμεσα τόσο με το πολιτικό και εκπαιδευτικό πλαίσιο της περιόδου που γράφονται και διδάσκονται όσο και με την πολιτική και ιδεολογική αντιπαράθεση που υφίσταται κάθε φορά. Αυτό σημαίνει ότι συνήθως υπάρχει ένα υπόρρητο ιδεολογικό μήνυμα, που κρύβεται πίσω από τις γραμμές των κειμένων τους. Πέραν αυτών, μέσα από τη μελέτη των εγχειριδίων της σχολικής ιστορίας μπορεί κάποιος να εξετάσει το θεσμικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αυτά παράγονται και διακινούνται, το περιεχόμενό τους, το είδος της ιστορίας που προάγουν, τις κρατικές πολιτικές που ακολουθούνται κάθε φορά και που επηρεάζουν τους στόχους που διέπουν το μάθημα⁴².

Παράλληλα, όμως, με το παιδαγωγικό και εκπαιδευτικό τους ενδιαφέρον, εδώ και δυο αιώνες τα σχολικά εγχειρίδια αποτελούν πεδίο αναφοράς και για την πολιτική εξουσία.

³⁸ Ηρακλής Μαυρίδης, «Εκπαίδευση και Ιδεολογία: για μια επανεξέταση των θεωρητικών προβλημάτων», *Επιστήμες Αγωγής* 4, 2006: 3-4. Άρθρο προσβάσιμο στο: <https://www.researchgate.net/publication/346527733>

³⁹ Σήφης Μπουζάκης, Ευαγγελία Κανταρτζή, 2019, στο *ίδιο*, 21.

⁴⁰ Ανδρέας Καζαμίας, «Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις 1957-1977, Μύθοι και πραγματικότητες», στα *Πρακτικά Πανελλήνιου Παιδαγωγικού Συνεδρίου* (επιμ. Α. Καζαμίας & Μ. Κασσωτάκης), *Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα*, Χανιά, 11-13 Ιουλίου 1982, 13.

⁴¹ Σήφης Μπουζάκης, Ευαγγελία Κανταρτζή, 2019, στο *ίδιο*, 19.

⁴² Έφη Αβδελά, 1998, στο *ίδιο*, 12-13.

Η δημιουργία των εθνικών κρατών και η ανάγκη διαμόρφωσης ενός ενιαίου και κοινού αφηγήματος είχαν ως αποτέλεσμα τα σχολικά εγχειρίδια να εκδίδονται «σύμφωνα με τις πολιτικές επιλογές, τις ιδεολογικές αξίες και τη γλώσσα την οποία η εξουσία επιδίωκε κάθε φορά να προωθήσει»⁴³. Με βάση, λοιπόν, τις διαπιστώσεις αυτές, αναφορικά με τον ρόλο και τη στοχοθεσία των σχολικών εγχειριδίων Ιστορίας, προκύπτουν αβίαστα δύο συμπεράσματα. Κατά πρώτον, τα σχολικά εγχειρίδια αποτελούν το αποθετήριο των κοινωνικά αποδεκτών γνώσεων, στάσεων και απόψεων, οι οποίες θεωρούνται πρόσφορες για τη διαμόρφωση της συνείδησης των μελλοντικών πολιτών· εκφράζουν, δηλαδή, «την κυρίαρχη νοοτροπία της εποχής», εμπερικλείουν, όμως, και τη βούληση «να διαμορφωθεί νοοτροπία»⁴⁴. Κατά δεύτερον, τα σχολικά βιβλία, εντασσόμενα στις σκοπιμότητες του εκάστοτε εκπαιδευτικού συστήματος, θέτουν συγκεκριμένους στόχους και έχουν συγκεκριμένες οπτικές παρουσίασης του παρελθόντος: λειτουργούν ως πεδία αναφοράς της επιστημονικά έγκυρης και ταυτόχρονα αποδεκτής ιστορικής γνώσης, αλλά και ως μηχανισμοί πολιτικής κοινωνικοποίησης, ενώ, ταυτόχρονα, υποβάλλουν ιδέες, διαμορφώνουν συνειδήσεις και αποτυπώνουν το βαθμό εθνοκεντρισμού του κάθε σχολικού συστήματος⁴⁵. Κοντολογίς, τα σχολικά εγχειρίδια της Ιστορίας συνιστούν εργαλεία μέσω των οποίων διαμορφώνονται και αναπαράγονται αξίες, στάσεις και ιδεολογίες, αλλά και εργαλεία που συμβάλλουν στη συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας και στην ανάδειξη της συνέχειας και της ομοιογένειας του «εθνικού εαυτού»⁴⁶.

1.3.1. Το θεσμικό πλαίσιο συγγραφής σχολικών βιβλίων στην Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα

Επιχειρώντας κάποιος να εντοπίσει το χρονικό ορόσημο κατά το οποίο συγγράφονται και εκδίδονται σχολικά βιβλία στο ελεύθερο ελληνικό κράτος, θα πρέπει να ανατρέξει στην οθωνική περίοδο, κατά την οποία, μέσω Βασιλικού Διατάγματος (Β.Δ.) του 1834 «Περί συστάσεως βιβλιοπωλείου εν τη Βασιλική τυπογραφία», προβλέπεται ότι τα

⁴³ Alain Choppin, A. *Les manuels scolaires en France. Emmanuelle textes officiels 1791-1992*, Paris: INRP., 1992, 79, στο Ηλίας Μαδεμλής, *Σχολικά εγχειρίδια ιστορίας: μια πολιτική διακύβευση*, Επιστημονικό Βήμα, τ. 9, Μάιος 2008, 66.

⁴⁴ Χριστίνα Κουλούρη, «Σχολικά εγχειρίδια και ιστορική έρευνα», *Μνήμων*, τ. 11, Αθήνα: 1987, σ. 222. Προσβάσιμο στο <http://bit.ly/2Y5eTUM>

⁴⁵ Θεόδωρος Κατσουλάκος, Κώστας Τσαντίνης, *Προβλήματα ιστοριογραφίας στα σχολικά εγχειρίδια των Βαλκανικών κρατών: Επανάσταση του '21 – Βαλκανικοί πόλεμοι*, Αθήνα: Εκκρεμές, 1994, 15.

⁴⁶ Έφη Αβδελά, «Η συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας στο ελληνικό σχολείο: "εμείς" και οι "άλλοι"», στο «Τι εἶν' ἡ πατρίδα μας;». *Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*, επιμ. Άννα Φραγκουδάκη, Θάλεια Δραγώνα, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1997, 37.

σχολικά εγχειρίδια θα εκδίδονται και θα πωλούνται από τη βασιλική τυπογραφία. Ως βασική προϋπόθεση για την έκδοση ενός σχολικού εγχειριδίου τίθεται «να μην εμπεριέχει διδασκαλίας ή γνώμας, επιβλαβείς δια την θρησκείαν ή την ηθικήν και πνευματικήν του ανθρώπου ανάπτυξιν και εκπαίδευσιν». Η κυβέρνηση, όμως, με το Β.Δ. του 1838 (Φ.Ε.Κ. 36/7-9-1838) καταργεί το βασιλικό βιβλιοπωλείο, λόγω των αντιδράσεων που προέκυψαν για την πρόθεσή της να ασκήσει μονοπωλιακή πολιτική στην έκδοση των βιβλίων, και εγκαινιάζει τη φάση του ελεύθερου ανταγωνισμού μέχρι το 1882. Από τότε το κράτος εποπτεύει τα σχολικά βιβλία με επιτροπές κρίσης, οι οποίες εγκρίνουν τα βιβλία που θεωρούν κατάλληλα. Τα «εγκεκριμένα» βιβλία συμπεριλαμβάνονταν σε κατάλογο, ο οποίος και αποστέλλόταν στα σχολεία με την έναρξη της σχολικής χρονιάς.

Η κυβέρνηση του Χ. Τρικούπη το 1882 θα βάλει τέλος στην πολιτική του ελεύθερου ανταγωνισμού και θα εφαρμόσει την πολιτική του κρατικού παρεμβατισμού⁴⁷. Με βάση αυτήν την πολιτική προκηρύσσεται διαγωνισμός συγγραφής σχολικών εγχειριδίων κάθε τέσσερα χρόνια, και οι κριτικές επιτροπές εγκρίνουν ένα μόνο βιβλίο για κάθε μάθημα για μια τετραετία. Το 1893 διατηρείται το σύστημα έγκρισης ενός μόνο βιβλίου, αλλά η διάρκεια έγκρισης είναι για μια τριετία. Το σύστημα της έγκρισης του ενός βιβλίου, με τις αντιθέσεις και τα προβλήματα που προκάλεσε, οδήγησε σε νέο σύστημα έγκρισης, με το Νόμο ΒΤΓ΄ του 1895. Ο νέος Νόμος προβλέπει να κρίνονται τα βιβλία κάθε χρόνο, επιτρέπει την έγκριση περισσότερων βιβλίων και ορίζει τη διάρκεια έγκρισης για μια πενταετία. Η περίοδος της εκ νέου πολιτικής του ελεύθερου ανταγωνισμού επικρατεί μέχρι το 1907⁴⁸.

1.3.2. Το θεσμικό πλαίσιο συγγραφής σχολικών βιβλίων στην Ελλάδα κατά τον 20ό και 21ο αιώνα

Με τον Νόμο ΓΣΑ΄ του 1907 έχουμε εκ νέου την επαναφορά του κρατικού παρεμβατισμού μέχρι το 1917. Με αυτόν τον Νόμο επαναφέρεται το σύστημα έγκρισης ενός μόνο βιβλίου, το οποίο επιλέγεται ανάμεσα από τρία εγκεκριμένα. Η επιτροπή, όμως,

⁴⁷ Για τις πολιτικές του κρατικού μονοπωλίου, του ελεύθερου ανταγωνισμού και του ρυθμιστικού κρατικού παρεμβατισμού που κυριάρχησαν στη συγγραφή και έκδοση των σχολικών εγχειριδίων του ελληνικού κράτους κατά τον 19ο και 20ό αιώνα βλ. Δημήτριος Χαραλάμπους, «Πολιτικές για τα σχολικά εγχειρίδια στη διαδρομή του ελεύθερου Ελληνικού Κράτους», στο *Αναζητώντας τη γνώση: Τα σχολικά εγχειρίδια στο Ελληνικό Κράτος, Πρακτικά Συνεδρίου 200 χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση*, επιστ. επιμ. Αντ. Μαστραπάς, Αθήνα: Ι.Ε.Π., 17-19/12/2023.

⁴⁸ https://e-library.iep.edu.gr/iep/articles/presentation/page_001.html

έχει δικαίωμα να τροποποιήσει και να συμπληρώσει το εγκρινόμενο βιβλίο από τα άλλα δύο. Ως γλώσσα των βιβλίων ορίζεται η καθαρεύουσα. Μέχρι την ίδρυση το 1937 του Οργανισμού Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων (Ο.Ε.Σ.Β.), ο οποίος είχε σκοπό την έκδοση και διάθεση στους μαθητές των διδακτικών βιβλίων όλων των βαθμίδων της εκπαίδευσης, οι κυβερνήσεις που εναλλάσσονται στην εξουσία τροποποιούν κατά το δοκούν το σύστημα έγκρισης των σχολικών βιβλίων, αλλάζοντας συνήθως τη διάρκεια έγκρισής τους. Ταυτόχρονα, ανάλογα με την κυβερνητική αλλαγή, έχουμε επικράτηση της δημοτικής ή της καθαρεύουσας, δεδομένου ότι το γλωσσικό ζήτημα ανάγεται σε πολιτικό, και η εναλλαγή συντηρητικών και φιλελεύθερων κυβερνήσεων σημαίνει αυτόματα και αλλαγή των σχολικών βιβλίων. Μετά από έναν αιώνα σύγκρουσης και εναλλαγής του κρατικού μονοπωλίου και του ελεύθερου ανταγωνισμού, καθιερώνεται με το Νόμο 952/1937 «Περί ιδρύσεως οργανισμού προς έκδοσιν σχολικών κλπ βιβλίων» η πολιτική του κρατικού μονοπωλίου, καθώς το βιβλίο αναγνωρίζεται ως ένα ισχυρό μέσο ιδεολογικού ελέγχου.

Ο Ο.Ε.Σ.Β. λειτούργησε μέχρι το 1954 οπότε και μετονομάστηκε σε Οργανισμό Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων (Ο.Ε.Δ.Β.). Ο νεοπαγής αυτός φορέας συνέχισε να λειτουργεί μέχρι το 2012, και με τον Νόμο 3966/2011 (ΦΕΚ 118/Α/24-5-2011) την ευθύνη της έκδοσης και της διανομής των σχολικών βιβλίων ανέλαβε πλέον το Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων ΙΤΥΕ – Διόφαντος. Τη στιγμή, βέβαια, που γράφονται αυτές οι γραμμές διαμορφώνεται ένα νέο τοπίο όσον αφορά τη συγγραφή και την έκδοση των σχολικών εγχειριδίων. Η καθιέρωση του πολλαπλού και ψηφιακού βιβλίου έχει φέρει στο προσκήνιο ιδιωτικούς εκδοτικούς οίκους, η παρουσία των οποίων δημιουργεί εύλογες απορίες και ερωτηματικά, τόσο για την ποιότητα του διδακτικού υλικού που θα παράξουν όσο και για τις διαδικασίες διαφάνειας που θα ακολουθηθούν κατά την ανάθεση του έργου σε αυτούς.

1.4. Το πολιτειακό ζήτημα από το 1830 έως σήμερα

Το πολιτειακό ζήτημα στην Ελλάδα συνδέεται με μία μακροχρόνια πολιτική και κοινωνική διαμάχη όσον αφορά τη μορφή του πολιτεύματος, κυρίως μεταξύ της βασιλευόμενης και της αβασίλευτης δημοκρατίας. Η διαμάχη αυτή έχει ως χρονική αφετηρία την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους το 1830, και χρονικό ορόσημο τερματισμού το δημοψήφισμα του 1974, με το οποίο καθιερώθηκε και ισχύει μέχρι και σήμερα το πολίτευμα της αβασίλευτης δημοκρατίας. Η διευθέτηση του πολιτειακού

ζητήματος υπήρξε αναντίρρητα ένα από τα πλέον ακανθώδη και νευραλγικά διακυβεύματα της νεότερης ελληνικής συνταγματικής ιστορίας, που απασχόλησε το κράτος για σχεδόν ενάμιση αιώνα και αποτέλεσε αφορμή για μία σειρά ιδεολογικών ζυμώσεων και συγκρούσεων. Το ελληνικό Σύνταγμα διήλθε από πολλές αναθεωρητικές φάσεις, έως ότου επικράτησε με τη σημερινή του μορφή μέσα από το δημοψήφισμα του 1974, μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας, καθιερώνοντας την Προεδρευόμενη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία ως το κυρίαρχο πολίτευμα του τόπου.

Επιχειρώντας μία σύντομη αναδρομή στον συνταγματικό βίο της Ελλάδας⁴⁹ θα διαπιστώσουμε ότι με την έναρξη κιόλας του εθνικοαπελευθερωτικού αγώνα του 1821 συγκροτήθηκαν τα πρώτα τοπικά πολιτεύματα και οι πρώτες τοπικές εξουσίες⁵⁰, που είχαν ως στόχο την προσωρινή διοικητική και στρατιωτική οργάνωση του επαναστατημένου έθνους. Η ψήφιση των τοπικών αυτών πολιτευμάτων υπήρξε ιδιαίτερα σημαντική, καθώς περιείχαν, αν και σε εμβρυϊκή ακόμη μορφή, βασικές αρχές πολιτικής αυτοδιάθεσης και ατομικών ελευθεριών⁵¹. Ορόσημο, ωστόσο, της πολιτικής ιστορίας της νεότερης Ελλάδας σε επίπεδο εθνικής πολιτειακής ρύθμισης, που εδραίωσε στη συνείδηση της ελληνικής κοινωνίας το συνταγματισμό ως το θεμελιώδες και αναγκαίο κριτήριο πολιτικής νομιμότητας, ενόσω μάλιστα ο εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας βρισκόταν σε εξέλιξη, υπήρξε η ψήφιση του πρώτου ελληνικού συντάγματος από την Α' Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου, τον Ιανουάριο του 1822. Το «*Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος*», όπως ονομάστηκε, προέβλεπε την αντιπροσωπευτική αρχή και την αρχή της διάκρισης των εξουσιών. Το Σύνταγμα αυτό υποβλήθηκε, τον Απρίλιο του 1823, σε αναθεώρηση από τη Β' Εθνοσυνέλευση, μετονομάστηκε «*Νόμος της Επιδαύρου*» και ήταν αρτιότερο νομοτεχνικά από το προηγούμενο. Το σημαντικότερο, όμως, από τα Συντάγματα της

⁴⁹ Βασική πηγή πληροφόρησης για τον συνταγματικό βίο της Ελλάδας από το 1821 μέχρι σήμερα υπήρξε η επίσημη ιστοσελίδα της Βουλής των Ελλήνων και συγκεκριμένα το πεδίο που αφορά τη Συνταγματική Ιστορία (Ημερ. πρόσβ. 20/6/2026):

<https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagmatiki-Istoria/>

⁵⁰ Τα πολιτεύματα αυτά ήταν η *Μεσσηνιακή Γερουσία*, ο *Οργανισμός της Πελοποννησιακής Γερουσίας*, ο *Οργανισμός της Γερουσίας της Δυτικής Ελλάδος* και η *Νομική Διάταξις της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος* (ή *Οργανισμός του Αρείου Πάγου, Γερουσίας της Ανατολικής Ελλάδος*). Ο τοπικός τους χαρακτήρας τα έφερε σε σύγκρουση και αντιπαράθεση με τον Δ. Υψηλάντη, όταν αυτός έφτασε στην Πελοπόννησο μετά την έκρηξη της Επανάστασης και διεκδίκησε την ηγεσία του Αγώνα.

⁵¹ Γιώργος Αναστασιάδης, *Τα Συντάγματα από την Επίδαυρο ως την Τροιζήνα*, Εφημ. Ελευθεροτυπία, περιοδ. ΙΣΤΟΡΙΚΑ, τεύχ. 69, 8/2/2001. Στο συγκεκριμένο άρθρο του ο Γ. Αναστασιάδης επισημαίνει ότι το πρώτο «έγγραφο δημοσίου δικαίου» στην Ελλάδα θεωρήθηκε η «Πράξη» της Συνέλευσης στη Μονή των Κατετιζών, τον Μάιο του 1821. Μπορεί να μην θέσπισε πολίτευμα, ωστόσο είχε σημαντική απήχηση στην Ελλάδα και στη Γαλλία και η σημασία της έγκειται στο ότι ελήφθη μία απόφαση από ένα συλλογικό σώμα «εν ονόματι» όλου του λαού της Πελοποννήσου.

Επανάστασης ψηφίσθηκε στην Τροιζήνα, τον Μάιο του 1827, από τη Γ' Εθνοσυνέλευση, το οποίο ονομάστηκε «*Πολιτικόν Σύνταγμα της Ελλάδος*» και έμεινε στην ιστορία ως το πιο φιλελεύθερο και δημοκρατικό σύνταγμα της εποχής του⁵². Το Σύνταγμα αυτό ήταν εμπνευσμένο από τις δημοκρατικές και φιλελεύθερες ιδέες που χαρακτήριζαν το Πολίτευμα της Ελληνικής Δημοκρατίας του Ρήγα και διακήρυττε για πρώτη φορά την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας⁵³.

Κατά την περίοδο της διακυβέρνησής του ο Ι. Καποδίστριας (1828-1831) εισηγήθηκε στη Βουλή, και αυτή με ψήφισμά της τον Ιανουάριο του 1828 αποδέχθηκε, την αναστολή της λειτουργίας τόσο της ίδιας όσο και του Συντάγματος. Στη θέση της Βουλής ιδρύθηκε το «*Πανελλήνιον*» και αργότερα η *Γερουσία*, συμβουλευτικά όργανα, τα οποία μετείχαν «μετά του Κυβερνήτου της Ελλάδος των έργων της Κυβερνήσεως». Ουσιαστικά, την εξουσία ασκούσε ο ίδιος ο Καποδίστριας, ο οποίος συγκέντρωνε στα χέρια του όλη την εξουσία με λαϊκή εντολή που εκείνος λάμβανε και ανανέωνε με το αντιπροσωπευτικό σύστημα. Αυτός ο τρόπος διακυβέρνησης προκάλεσε, βέβαια, τις έντονες αντιδράσεις της αντιπολίτευσης και τη συνακόλουθη δολοφονία του πρώτου Κυβερνήτη της Ελλάδας. Μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια, οι συνθήκες ευνοούσαν τη διάδοση της άποψης πως ένας αρχηγός κράτους εκτός Ελλάδας θα μπορούσε να σταθεί υπεράνω των ελληνικών διχονοιών και να γεφυρώσει το χάσμα ανάμεσα στις αντιμαχόμενες πλευρές, αποτελώντας την αφετηρία μια νέας περιόδου οργάνωσης και αναδόμησης του ελληνικού κράτους⁵⁴.

Στην περίοδο που ακολούθησε με την απόλυτη μοναρχία του Όθωνα, πολίτευμα το οποίο επιβλήθηκε με πρωτοβουλία των Άγγλων⁵⁵, η περιφρόνηση που επέδειξε ο Βαυαρός μονάρχης σε βάρος της φιλελεύθερης ελληνικής ιδιοσυγκρασίας και ιδίως η άγνοιά του ότι η κοινωνική σύσταση της χώρας δεν συνάδει με τις αρχές ενός απολυταρχικού πολιτεύματος, οδήγησαν, την 3η Σεπτεμβρίου 1843, σημαίνουσες πολιτικές και στρατιωτικές προσωπικότητες της εποχής (Δ. Καλλέργης, Ι. Μακρυγιάννης) σε λαϊκή

⁵² Χριστίνα Κουλούρη, «Η δημοκρατική πολιτική παράδοση της Ελληνικής Επανάστασης», στο *Η οικοδόμηση του ελληνικού κράτους*, επιμ. Κουλούρη Χ., Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2022, 16- 17.

⁵³ Η φράση «Η κυριαρχία ενυπάρχει εις το Έθνος, πάσα εξουσία πηγάζει εξ αυτού και υπάρχει υπέρ αυτού» είναι χαρακτηριστική του δημοκρατικού του χαρακτήρα.

⁵⁴ Νίκος Κ. Αλιβιζάτος, *Το σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία-1800-2010*, Αθήνα: Πόλις, 2011, 76-77.

⁵⁵ David Brewer, *Ελλάδα 1940- 1949: Πόλεμος, Κατοχή, Αντίσταση, Εμφύλιος*, μετάφραση Κατερίνα Σέρβη, Αθήνα: Πατάκης, 2016, 180.

εξέγερση⁵⁶. Μετά την επανάσταση συγκροτήθηκε Εθνική Συνέλευση, η οποία ψήφισε, το επόμενο έτος, Σύνταγμα, που ήταν και το πρώτο του ανεξάρτητου, από το 1830, ελληνικού κράτους. Το Σύνταγμα του 1844 δεν αποτέλεσε το έργο μιας κυρίαρχης εθνικής συντακτικής συνέλευσης, αλλά έναν συνταγματικό χάρτη στον οποίο η Εθνική Συνέλευση απλώς συνέπραξε στην κατάρτισή του. Γι' αυτόν ακριβώς τον λόγο τού αποδόθηκαν οι χαρακτηρισμοί «Σύνταγμα-συμβόλαιο», «Σύνταγμα-συνθήκη», «Σύνταγμα-συνάλλαγμα». Καθιέρωνε δε την κληρονομική συνταγματική μοναρχία, με κυρίαρχο όργανο του Κράτους τον μονάρχη, στον οποίο αναγνωρίζονταν εκτεταμένες και ουσιώδεις εξουσίες⁵⁷.

Οι συνεχώς μεταβαλλόμενες κοινωνικές εξελίξεις μετά την ψήφιση του Συντάγματος του 1844 ενίσχυσαν το φιλελεύθερο και δημοκρατικό πνεύμα, ούτως ώστε οι διαρκείς απολυταρχικές τάσεις του Όθωνα όχι μόνο να μην είναι πλέον ανεκτές, αλλά και να υπονομεύουν την ίδια του τη μοναρχία. Έτσι, τον Οκτώβριο του 1862, πολίτες και στρατός της Αθήνας στασίασαν και προκάλεσαν την εκθρόνισή του. Η επανάσταση αυτή σηματοδότησε την κατάλυση της συνταγματικής μοναρχίας και τη μετάβαση στο πολίτευμα της βασιλευομένης δημοκρατίας με μονάρχη, πλέον, τον Δανό πρίγκιπα Γεώργιο της δυναστείας των Γλίξμπουργκ, ο οποίος ορκίστηκε τον Οκτώβριο του 1863 ως Γεώργιος Α' «Βασιλεύς των Ελλήνων»⁵⁸.

Το Σύνταγμα του 1864 ήταν επηρεασμένο από δυτικοευρωπαϊκά πρότυπα (κυρίως από τα συντάγματα του Βελγίου και της Δανίας) και έμελλε να ισχύσει -με τις

⁵⁶ Για τα αίτια της επανάστασης της 3ης Σεπτεμβρίου ενδιαφέρουσα είναι και η άποψη ότι αυτή οφείλεται στη δυσарέσκεια των τοπικών ολιγαρχών για τον αποκλεισμό τους από την εξουσία λόγω της απόλυτης μοναρχίας. Βλ. Κώστας Κωστής, 2020, *στο ίδιο*, 270-273.

Στο ίδιο περίπου πνεύμα κινείται και ο Douglas Dakin, ο οποίος χαρακτηρίζει την επανάσταση ως «συνωμοσία» που είχε την πλατιά υποστήριξη δυσανεσθιμένων με την πολιτική του Όθωνα πολιτικών (Ανδρ. Μεταξάς, Ανδρ. Λόντος, Κων. Ζωγράφος) και χολωμένων αξιωματικών του στρατού που έβλεπαν να περικόπεται δραστικά ο αριθμός των βαθμοφόρων στον στρατό εις βάρος των Ελλήνων και να ευνοούνται οι Βαυαροί. Βλ. Douglas Dakin, *Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης (Μ.Ι.Ε.Τ.), 1989, 123-124.

⁵⁷ Το Σύνταγμα καθιέρωνε την αρχή της διάκρισης των εξουσιών, την ευθύνη των υπουργών για τις πράξεις του μονάρχη, ο οποίος τους διορίζει και τους έπανε κατά βούληση, αναγνώριζε θεμελιώδη ατομικά δικαιώματα, μεταξύ των οποίων, για πρώτη φορά, το απόρρητο των επιστολών και το άσυλο της κατοικίας κ.λπ. Τέλος, ο εκλογικός νόμος, που ψηφίσθηκε το Μάρτιο του 1844, καθιέρωσε την εκλογή των βουλευτών με πλειοψηφικό σύστημα δύο γύρων, που θα διεξαγόταν με άμεση, σχεδόν καθολική και μυστική ψηφοφορία.

⁵⁸ Μετά την έκπτωση του Όθωνα και κατά το τελευταίο δεκαήμερο του Νοεμβρίου του 1862 διεξήχθη, με πρωτοβουλία της προσωρινής κυβέρνησης, το πρώτο δημοψήφισμα στην Ελλάδα με αντικείμενο το πρόσωπο του νέου βασιλιά. Νικητής στο ιδιόρρυθμο αυτό δημοψήφισμα, στο οποίο η ψηφοφορία δεν ήταν μυστική, καθώς οι εκλογείς έγραφαν το όνομα που προτιμούσαν σε δημόσια πρωτόκολλα, αναδείχθηκε ο Αγγλός πρίγκιπας Αλφρέδος. Ο Αλφρέδος, όμως, δεν αποδέχτηκε την εκλογή, καθώς το Πρωτόκολλο του Λονδίνου του 1830 απαγόρευε την εκλογή στον ελληνικό θρόνο μέλους των δυνασθειών των τριών Μεγάλων Δυνάμεων (Αγγλίας, Γαλλίας και Ρωσίας), που είχαν εμπλακεί στην ανεξαρτησία της Ελλάδας. Έτσι, η Εθνοσυνέλευση, στις 18 Μαρτίου 1863, επέλεξε ως βασιλιά των Ελλήνων τον Δανό πρίγκιπα Γεώργιο του οίκου Χολστάιν-Σόντερμπουργκ-Γκλίξμπουργκ. Πηγή: https://www.sansimera.gr/articles/690#goog_rewarded

αναθεωρήσεις του 1911 και του 1952- για περισσότερα από εκατό χρόνια. Το σημαντικότερο χαρακτηριστικό του νέου συνταγματικού χάρτη της χώρας ήταν ότι επανέφερε την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας του Συντάγματος της Τροιζήνας του 1827 και διείπτετο από τη δημοκρατική και όχι τη μοναρχική αρχή, δηλαδή αναγνωριζόταν πλέον το έθνος, ο ελληνικός λαός, και όχι ο μονάρχης, ως πηγή και φορέας της κρατικής εξουσίας.

Η κατοχύρωση του δημοκρατικού χαρακτήρα του νέου πολιτεύματος, πέραν της καθιέρωσης για πρώτη φορά θεμελιωδών δικαιωμάτων, εκδηλώθηκε με τον λόγο του Θρόνου στις 11 Αυγούστου 1875 και, χάρη στο πολιτικό κύρος του Χ. Τρικούπη, καθιερώθηκε άτυπα η αρχή της δεδηλωμένης πλειοψηφίας της Βουλής, η οποία μετέβαλε τη σχέση στέμματος και λαϊκής αντιπροσωπείας και νομιμοποίησε την εισαγωγή του κοινοβουλευτικού συστήματος στη χώρα. Βάσει της αρχής της δεδηλωμένης ο βασιλιάς είχε υποχρέωση να διορίζει την Κυβέρνηση λαμβάνοντας υπόψη του τη θέληση της κοινοβουλευτικής πλειοψηφίας, όπως όριζαν η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας και το πνεύμα του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος⁵⁹.

Το Σύνταγμα του 1864 υπήρξε μακρόβιο και ίσχυσε χωρίς ιδιαίτερες μεταβολές έως το 1911, οπότε οι έντονες πιέσεις για πολιτικές, διοικητικές και κοινωνικές μεταρρυθμίσεις, που οδήγησαν στο «στρατιωτικό κίνημα» στου Γουδή (1909) και την άνοδο του Ελ. Βενιζέλου στην εξουσία, επέβαλαν την αναθεώρησή του. Οι σημαντικότερες μεταβολές που επέφερε η αναθεώρηση του 1911 ήταν η ενίσχυση των ατομικών ελευθεριών («το Δημόσιον Δίκαιο των Ελλήνων» κατά την ορολογία της εποχής) και του κράτους δικαίου, και ο γενικότερος εκσυγχρονισμός των θεσμών. Ο Εθνικός Διχασμός, ωστόσο, κατά τη διάρκεια του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, ως αποτέλεσμα των συνεχών συγκρούσεων της πολιτικής ηγεσίας με το παλάτι, η Μικρασιατική Καταστροφή και η μεταβολή των γεωπολιτικών συνθηκών στη νοτιοανατολική Ευρώπη καθώς επίσης και η έλευση των προσφυγικών πληθυσμών στον ελλαδικό χώρο, οδήγησαν στην επανάσταση του

⁵⁹ Μολονότι η Εθνοσυνέλευση του 1862-1864 επέβαλε την αρχή να προέρχεται η κυβέρνηση από την κοινοβουλευτική πλειοψηφία, η διάταξη αυτή δεν ορίστηκε με σαφήνεια, διότι θεωρήθηκε αυτονόητη. Έτσι, ο βασιλιάς, παρόλο που όφειλε να δίνει την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης σε βουλευτή του κόμματος που είχε την εμπιστοσύνη της πλειοψηφίας της Βουλής, ο ίδιος εκμεταλλευόταν αυτήν την ασάφεια και διόριζε κυβερνήσεις της αρεσκείας του. Χαρακτηριστική είναι η ιστορική πολιτική παροιμία «ο βασιλιάς μπορεί να διορίσει πρωθυπουργό ακόμη και τον κηπουρό του», με την οποία αποδίδεται το προνόμιο που είχε ο Γεώργιος (πριν από την καθιέρωση της αρχής της δεδηλωμένης από τον Χαρίλαο Τρικούπη το 1875) να επιλέγει τον Πρωθυπουργό ανάλογα με τη διακριτική του ευχέρεια και όχι απαραίτητα με βάση την κοινοβουλευτική πλειοψηφία.

Σεπτεμβρίου 1922 και, τελικά, στην εγκαθίδρυση αβασίλευτου δημοκρατικού πολιτεύματος στις 25 Μαρτίου 1924.

Με το Σύνταγμα του 1927 καθιερώθηκε και επίσημα η αβασίλευτη δημοκρατία. Σύμφωνα με αυτό, προβλεπόταν ο θεσμός του αιρετού ανώτατου άρχοντα, ο οποίος εκλεγόταν από τα δύο πλέον νομοθετικά Σώματα, τη Βουλή και τη Γερουσία, για πενταετή θητεία. Ο ανώτατος άρχοντας, ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας, ήταν πολιτικά ανεύθυνος, δεν μετείχε στη νομοθετική λειτουργία, μπορούσε να διαλύσει τη Βουλή μόνο μετά από σύμφωνη γνώμη της Γερουσίας και κατείχε το δικαίωμα έκδοσης νομοθετικών διαταγμάτων προσωρινής ισχύος. Για πρώτη φορά, τέλος, ελληνικό Σύνταγμα περιέλαβε διάταξη που όριζε ότι η κυβέρνηση όφειλε «να απολάβει της εμπιστοσύνης της Βουλής», καθιερώνοντας, πλέον, και θεσμικά την αρχή της δεδηλωμένης του 1875. Ο επιβεβλημένος, ωστόσο, από τις αντίξοες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες κρατικός παρεμβατισμός δεν εξασφαλίστηκε, με μοιραίο επακόλουθο τη συχνή παραβίασή του. Υπό τις συνθήκες αυτές, η αβασίλευτη Δημοκρατία, χωρίς συγκεκριμένο και ουσιαστικό κοινωνικό περιεχόμενο, δεν κατόρθωσε να καταστεί το σημείο αναφοράς ενός νέου εθνικού οράματος, που οι δημοκρατικοί πολιτικοί άνδρες της εποχής αναζητούσαν, με συνέπεια να μην προωθηθούν αποτελεσματικά οι απαραίτητες κοινωνικές μεταρρυθμίσεις. Η σύντομη κυβερνητική σταθερότητα που ακολούθησε με την κυβέρνηση Ελ. Βενιζέλου (1928-1932), δεν δημιούργησε, κυρίως εξαιτίας της χρονικής της βραχύτητας, ισχυρό υπόβαθρο κοινοβουλευτικής λειτουργίας.

Η δεύτερη δικτατορία Κονδύλη (1935), η δικτατορία Μεταξά (1936-1940), τα δύσκολα χρόνια της γερμανικής κατοχής (1940-1944) και ο εμφύλιος πόλεμος (1946-1949) μετέβαλαν τις κοινωνικοπολιτικές ισορροπίες σε εθνικό και σε διεθνές επίπεδο, με συνέπεια τη διακοπή της προσδοκώμενης «κοινοβουλευτικής ωρίμασης». Η εξέλιξη των κοινοβουλευτικών θεσμών επανήλθε μόλις στις αρχές της δεκαετίας του '50 με το Σύνταγμα του 1952, το οποίο, λόγω των ιδιαίτερων κοινωνικοπολιτικών συνθηκών που επικράτησαν κατά την κατάρτισή του, υπήρξε συντηρητικό και σε μεγάλο βαθμό προσκολλημένο στα συνταγματικά κείμενα του 1864 και του 1911. Βασικές καινοτομίες του ήταν η ρητή καθιέρωση του Κοινοβουλευτισμού σε καθεστώς βασιλευομένης δημοκρατίας και η κατοχύρωση, για πρώτη φορά, στις Ελληνίδες του δικαιώματος ψήφου και υποβολής υποψηφιότητας για το βουλευτικό αξίωμα.

Ακολούθως, η επτάχρονη στρατιωτική δικτατορία της 21ης Απριλίου (1967-1974) ψήφισε δύο συνταγματικά κείμενα, το 1968 και το 1973, εκ των οποίων μάλιστα το

τελευταίο προέβλεπε την αβασίλευτη μορφή του πολιτεύματος. Τα συνταγματικά αυτά κείμενα είχαν αντιδημοκρατικά χαρακτηριστικά, ήταν συντηρητικής νοοτροπίας και τελικά δεν εφαρμόστηκαν.

Με την αποκατάσταση της δημοκρατικής νομιμότητας, τον Ιούλιο του 1974, η συγκροτηθείσα Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας έθεσε ως πρώτο στόχο της την εδραίωση της Δημοκρατίας και επανέφερε εν μέρει σε ισχύ το Σύνταγμα του 1952, με εξαίρεση τις διατάξεις που αφορούσαν τον βασιλιά. Τις πρώτες ελεύθερες βουλευτικές εκλογές στις 17 Νοεμβρίου 1974 και το δημοψήφισμα για τη μορφή του πολιτεύματος στις 8 Δεκεμβρίου 1974, το οποίο καθιέρωσε το πολίτευμα της αβασίλευτης δημοκρατίας⁶⁰, ακολούθησε το Σύνταγμα του 1975. Το Σύνταγμα αυτό, μολονότι ψηφίσθηκε τελικά μόνο από την κοινοβουλευτική πλειοψηφία, συγκέντρωσε σταδιακά κατά την εφαρμογή του την ευρύτερη δυνατή αποδοχή εκ μέρους των πολιτικών δυνάμεων της χώρας.⁶¹

Κατ' αυτόν τον τρόπο, ο νέος καταστατικός χάρτης της χώρας εισήγαγε το πολίτευμα της Προεδρευόμενης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας, περιείχε εξ αρχής ευρύ κατάλογο ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων προσαρμοσμένο στις απαιτήσεις των καιρών και παραχωρούσε σημαντικές εξουσίες στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, οι οποίες του επέτρεπαν να παρεμβαίνει αποφασιστικά στη ρύθμιση της πολιτικής ζωής. Το κράτος δικαίου προστατευόταν αποτελεσματικά, ενώ προβλεπόταν και η συμμετοχή της χώρας σε διεθνείς οργανισμούς και -εμμέσως- στην τότε Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα (Ε.Ο.Κ.).

⁶⁰ Το συγκεκριμένο δημοψήφισμα οδήγησε, χωρίς τριγμούς, στη μακροβιότερη περίοδο πολιτειακής ειρήνης του τόπου. Παρά την πολιτειακή του διακύβευση, το συγκεκριμένο δημοψήφισμα υπήρξε το πρώτο που δεν παρείχε βάση για μείζονα αμφισβήτηση εκ μέρους των ηττημένων. Και οι δύο παρατάξεις εκφράστηκαν – περίπου απολύτως – ελεύθερα, με ίση πρόσβαση στη δημόσια τηλεόραση, ενώ ουδεμία νοθεία καταγγέλλθηκε. Αντίθετα, όλα τα προηγούμενα δημοψηφίσματα που άπτονταν του πολιτειακού ζητήματος (1924, 1935, 1946, 1968, 1973) δεν είχαν διεξαχθεί με συνθήκες τέτοιες, ώστε να παραχθεί ένα αδιάβλητο, άρα και αδιαμφισβήτητο, πολιτικό αποτέλεσμα. Βλ. Θανάσης Διαμαντόπουλος, *Η οριστική επίλυση του Πολιτειακού*, Εφημ. ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 23.06.2020. Προσβάσιμο στο: <https://www.kathimerini.gr/politics/1083884/i-oristiki-epilysi-toy-politeiakoy/>

⁶¹ Από το 1975 μέχρι σήμερα έχουν γίνει τέσσερις αναθεωρήσεις του συγκεκριμένου Συντάγματος: το 1986, το 2001, το 2008 και το 2019. Σήμερα βρίσκεται σε εξέλιξη ο δημόσιος διάλογος για μια νέα αναθεώρηση του Συντάγματος.

Κεφάλαιο 2: Τα σχολικά εγχειρίδια νεότερης ιστορίας στον 19ο αιώνα

2.1. Η περίοδος 1832-1862

Κατά την περίοδο της Αντιβασιλείας (1833-1835) και της μοναρχίας του Όθωνα, που άρχισε το 1835 με την ενηλικίωσή του και ολοκληρώθηκε το 1862 με την έξωσή του, η εκπαίδευση αναδιοργανώθηκε ριζικά, αφού οι κυβερνητικές προσπάθειες απέβλεπαν στη δημιουργία ενός συγκεντρωτικού εκπαιδευτικού συστήματος βασισμένου σε δυτικά πρότυπα. Κύριο χαρακτηριστικό του ήταν ο αρχαιομαθής προσανατολισμός και η εστίαση της προσοχής στα κλασικά γράμματα. Δεδομένου ότι την περίοδο αυτή δεν υπήρχε ενιαίο κρατικό σχολικό βιβλίο, προτιμήθηκε η χρήση διαφόρων εγχειριδίων, πολλά εκ των οποίων ήταν μεταφράσεις γερμανικών, γαλλικών ή ελληνικών έργων⁶², με αποτέλεσμα το μάθημα της Ιστορίας στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση να μην βασίζεται σε καθαρά ιστορικά εγχειρίδια, αλλά σε βιβλία αρχαιολογίας, αρχαιογνωσίας και κλασικών σπουδών, τα οποία θεωρούνταν αναπόσπαστο μέρος της ιστορικής παιδείας⁶³. Δεδομένου επίσης ότι κατά τα χρόνια συγγραφής των βιβλίων αυτών ο πολιτειακός βίος του κράτους βρισκόταν ακόμη σε εμβρυϊκή μορφή, μελετήθηκε ο τρόπος με τον οποίο οι συγγραφείς των αρχαιογνωστικών αυτών εγχειριδίων αντιμετωπίζουν τα πολιτεύματα της βασιλείας και της δημοκρατίας κατά την αρχαιότητα.

Στην ιστορική συλλογή του Ι.Ε.Π. για τη συγκεκριμένη περίοδο εντοπίζονται κατά χρονολογική σειρά πέντε τέτοια έργα. Αρχικά έχουμε τα *Σύλλεκτα των Θουκυδίδου και*

⁶² Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι, ενώ το 1828 είχε δημοσιευθεί από τον Ιακωβάκη Ρίζο Νερουλό η γαλλόγλωσση *Νεότερη Ιστορία της Ελλάδος*, αυτή δεν φαίνεται να μεταφράζεται, ούτε να διδάσκεται στα ελληνικά σχολεία, παρόλο που γράφεται από Έλληνα ιστοριογράφο, ο οποίος τοποθετεί το 1821 και την ίδρυση του ελληνικού κράτους σε νέα βάση. Βλ. Γιάννης Κουμπουρλής, *Οι Ιστοριογραφικές Οφειλές των Σπ. Ζαμπέλιου και Κ. Παπαρρηγόπουλου. Η συμβολή Ελλήνων και ξένων λογίων στη διαμόρφωση του τρίσημου σχήματος του ελληνικού ιστορισμού (1782-1846)*, Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 2012, 60.

⁶³ Αξίζει να σημειωθεί ότι η τάση αυτή για αρχαιομάθεια και κλασικισμό παρατηρείται και σε προηγούμενα από την οθωνική περίοδο χρόνια, όταν ο παροικιακός ελληνισμός εκτύπωνε βιβλία στη Βιέννη για τη μόρφωση του ελληνικού στοιχείου. Αναφέρεται χαρακτηριστικά η περίπτωση του έργου *Ομήρου Ιλιάς: Παραφρασθείσα καί ομοιοκαταλήκτως στιχουργηθείσα μετά προσθήκης αναγκαίων καί επωφελών υποσημειώσεων καί αναρτήσεων της μυθολογίας, αλληγορίας καί αληθούς ιστορίας πάντων των εν αυτή εμπιπτόντων Θεών, ημιθέων και ένδόξων υποκειμένων προς χρήσιν της νεολαίας, και των προς κατάληψιν του ομηρικού καλάμου αδυνάτων, του Γεωργίου Ροισιάδη Καί νυν πρώτον τύποις έκδοθεῖσα μετά διαφόρων Χαλκογραφικῶν Εικόνων εἰς δεκα τρία τμήματα παρὰ Γεωργίου Ρουσιάδου τοῦ ἐκ Κοζάνης. Προκαταβολή τοῦ, ἐξ Ἀνδριανουπόλεως, φιλογενεστάτου κυρίου Γεωργίου Σακελλαρίου καί φιλοκάλῳ συνδρομῇ τῶν φιλομούσων Ἑλλήνων καί φιλελλήνων Τμήμα Η΄. Ἐν Βιέννῃ 1818. Ἐκ τοῦ Ἑλληνικοῦ Τυπογραφείου δὲ Χίρσφελδ.*

*Ηροδότου ιστοριών, προς χρήσιν του εν Αιγίνη κεντρικού σχολείου*⁶⁴, μια ιστορική σχολική ανθολογία που εκδόθηκε το 1832 και αποτέλεσε βασικό βοήθημα για τη διδασκαλία των αρχαίων Ελλήνων ιστορικών στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση του νεοσύστατου ελληνικού κράτους. Στις 70 πρώτες σελίδες του βιβλίου δίνονται αποσπάσματα από τα τρία πρώτα βιβλία των *Ιστοριών* του Θουκυδίδη και στις υπόλοιπες 50 σελίδες αποσπάσματα της *Ιστορίας* του Ηροδότου, όλα στα αρχαία ελληνικά. Στις σελίδες αυτές, ο Θουκυδίδης αναδεικνύει την αθηναϊκή δημοκρατία ως το πολίτευμα που ευνοεί την πολιτική συμμετοχή, χωρίς όμως να την εξιδανικεύει, δεδομένου ότι κατά τη διάρκεια της ξεσπά ο Πελοποννησιακός Πόλεμος και στους κόλπους της ελλοχεύουν κίνδυνοι δημαγωγίας και πολιτικής αστάθειας. Από την άλλη, ο Ηρόδοτος συνδέει τη βασιλεία με τη δεσποτεία και την απολυταρχία, καθώς την εξετάζει σε σχέση με τις ανατολικές μοναρχίες, και το αντιθετικό σχήμα «ελεύθεροι Έλληνες - δεσποτικοί Πέρσες», που κυριαρχεί στο έργο του, συνιστά στοιχείο που έχει προφανώς βαρύνουσα σημασία για το νεοσύστατο ελληνικό κράτος.

Το δεύτερο βιβλίο έχει τίτλο *Επιτομή της παλαιάς ιστορίας της Ελλάδος: προς χρήσιν της νεολαίας*» (*Épitomé de l'histoire ancienne de la Grèce*)⁶⁵, γράφτηκε από τον Γάλλο διπλωμάτη και ιστορικό Louis-Philippe de Ségur και μεταφράστηκε από τον Δ. Α. Σούτσο το 1836. Το έργο προσφέρει μια συνοπτική, εκλαϊκευμένη και διδακτική επισκόπηση της Αρχαίας Ελληνικής Ιστορίας, στην οποία καλύπτονται περίοδοι από τους μυθικούς χρόνους μέχρι την ελληνιστική εποχή και τη ρωμαϊκή κατάκτηση. Στόχος ήταν η μόρφωση της νεολαίας της εποχής και ο συνδυασμός της ιστορικής γνώσης με την ηθική διάπλαση, καθώς εξυμνούνταν τα πολιτικά ιδεώδη και οι αρετές των αρχαίων Ελλήνων. Όσον αφορά τα πολιτεύματα της αρχαιότητας, τη βασιλεία την παρουσιάζει ως το πολίτευμα που οδηγεί σταδιακά σε πιο σύνθετες μορφές πολιτικής οργάνωσης, ενώ την αθηναϊκή δημοκρατία την κατατάσσει στα κορυφαία επιτεύγματα του ελληνικού πολιτισμού.

⁶⁴ Thucydides, 5th century B.C., *Σύλλεκτα των Θουκυδίδου και Ηροδότου ιστοριών, προς χρήσιν του εν Αιγίνη Κεντρικού Σχολείου*, Εν Αιγίνη: Εκ της Εθνικής Τυπογραφίας διευθυνομένης υπό Γ. Αποστολίδου Κοσμητού, 1832. Το συγκεκριμένο εγχειρίδιο, όπως και μερικά ακόμη, αντλήθηκε από την *Ανέμη*, την Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Νεοελληνικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Κρήτης, η οποία προσφέρει στον χρήστη του διαδικτύου μια πλούσια συλλογή βιβλιογραφικών πληροφοριών, ψηφιοποιημένων βιβλίων και άρθρων με έμφαση στον Νεοελληνικό πολιτισμό.

⁶⁵ Segur Louis Philippe, *Επιτομή της παλαιάς ιστορίας της Ελλάδος, προς χρήσιν της νεολαίας*, μτφρ. Δ. Α. Σούτσου, Αθήνα: Τυπογραφία Ι. Φιλήμονος, 1836.

Το τρίτο βιβλίο τιτλοφορείται *Αρχαιολογία Ελληνική: προς χρήσιν της νεολαίας*⁶⁶, γράφτηκε από τον Άγγλο ιστορικό C. Irving και μεταφράστηκε από τον Σπυρίδωνα Αντωνιάδη το 1846. Το έργο διαιρείται σε πέντε επιμέρους βιβλία και περιλαμβάνει βασικές ιστορικές και αρχαιολογικές πληροφορίες και για τους πολιτειακούς θεσμούς⁶⁷. Στο έργο η βασιλεία εμφανίζεται ως το αρχαιότερο πολίτευμα των ελληνικών κοινωνιών, με αφετηρία την ομηρική εποχή, ενώ η δημοκρατία της αρχαίας Αθήνας αποτελεί το ανώτερο στάδιο πολιτικής οργάνωσης, με κυρίαρχα όργανα την Εκκλησία του Δήμου, τη Βουλή των Πεντακοσίων και τα λαϊκά δικαστήρια⁶⁸.

Στο ίδιο πνεύμα κινείται και η *Σύνοψις της Παγκοσμίου Ιστορίας. Συγγραφείσα μεν Γερμανιστί. Προς χρήσιν της νεολαίας*⁶⁹ του Γερμανού ιστορικού Γεωργίου Ουηβέρου (G. Weber), σε μετάφραση του Α. Αντωνιάδη, που εκδόθηκε το 1859. Πρόκειται για εγχειρίδιο παγκόσμιας ιστορίας που εξιστορεί τα γεγονότα από τη ρωμαϊκή κατάκτηση μέχρι τις νεωτερικές γεωγραφικές ανακαλύψεις, τη θρησκευτική μεταρρύθμιση, την Αναγέννηση και τον Διαφωτισμό, και τονίζει τις κοινωνικές αλλαγές που επέφεραν στον κόσμο τα γεγονότα αυτά⁷⁰. Το βιβλίο προβάλλει τη βασιλεία ως αναγκαίο στάδιο και βασική προϋπόθεση της πολιτικής οργάνωσης και τους βασιλείς ως συνεκτικούς και ενοποιητικούς παράγοντες στο πλαίσιο αυτής της οργάνωσης. Συνοπτικά, θα λέγαμε ότι όλα τα παραπάνω αρχαιολογικά εγχειρίδια, με τον τρόπο με τον οποίο παρουσιάζουν τα πολιτεύματα της αρχαιότητας, επιχειρούν να υπηρετήσουν με τρόπο εύσχημο το ιδεολογικό πλαίσιο του ελληνικού 19ου αιώνα: αφενός δεν απορρίπτουν τη συνταγματική νομιμοποίηση της μοναρχίας, αφετέρου αναδεικνύουν τη δημοκρατική κληρονομιά της αρχαίας Ελλάδας.

⁶⁶ C. Irving, *Αρχαιολογία ελληνική: προς χρήσιν της νεολαίας*, μτφρ. Σ. Αντωνιάδης, Σμύρνη: Ιωσήφ Μάγνης, 1846.

⁶⁷ Στα βιβλία ένα και δύο παρουσιάζονται οι πόλεις-κράτη των Αθηνών και της Σπάρτης και αναλύονται τα πολιτειακά τους συστήματα, τα οποία προβάλλονται ως πρότυπα και για τις υπόλοιπες πόλεις-κράτη του αρχαίου ελληνικού κόσμου. Το τρίτο βιβλίο αναφέρεται στη θρησκεία των αρχαίων Ελλήνων, το τέταρτο στις ναυτικές και στρατιωτικές υποθέσεις των πόλεων-κρατών και το πέμπτο και τελευταίο στην ιδιωτική ζωή των αρχαίων Ελλήνων. Στη σωζόμενη έκδοση περιλαμβάνεται και ένα εγχειρίδιο ανθρωπολογίας για τους μαθητές των δημοτικών σχολείων.

⁶⁸ Στο ίδιο, 28 κ.εξ.

⁶⁹ Γεώργιος Ουηβέρους, *Σύνοψις της Παγκοσμίου Ιστορίας. Συγγραφείσα μεν Γερμανιστί. Προς χρήσιν της νεολαίας*, μτφρ. Α.Ι. Αντωνιάδης, Εν Αθήναις: Τυπογραφείο Κ. Αντωνιάδου, 1859.

⁷⁰ Το βιβλίο εμφανίζεται στην Ιστορική Συλλογή του Ι.Ε.Π. και με δεύτερη έκδοση την ίδια χρονιά, αλλά με τίτλο *Σύνοψις της Παγκοσμίου Ιστορίας. Συγγραφείσα μεν Γερμανιστί. Ιστορία των Νέων Χρόνων*. Επίσης, εκδόθηκε την επόμενη χρονιά (1860) με τίτλο *Σύνοψις της Παγκοσμίου Ιστορίας. Συγγραφείσα μεν Γερμανιστί. Ιστορία Νεωτάτη*, το 1864 με τίτλο *Σύνοψις της Παγκοσμίου Ιστορίας. Συγγραφείσα μεν Γερμανιστί. Ιστορία του Μεσαίωνα* και το 1871 με τον ίδιο τίτλο που είχε αρχικά εκδοθεί το 1859.

Τέλος, η *Επιτομή της Γενικής Ιστορίας, ερανισθείσα μεν εκ των νεωτάτων διδακτικών της ιστορίας βιβλίων*, του Α. Ι. Αντωνιάδη, που εκδόθηκε το 1861⁷¹, είναι έργο που, όπως μαρτυρά ο όρος “ερανισθείσα”, αποτελεί συλλογή και συρραφή πληροφοριών από τα πιο σύγχρονα -για την εποχή εκείνη- ξενόγλωσσα διδακτικά βιβλία ιστορίας. Στις τελευταίες του σελίδες γίνεται αναφορά στα χρόνια της Επανάστασης του 1821, αλλά αποσιωπάται κάθε αναφορά στα τρία Συντάγματα και υμνούνται μονάχα οι νίκες στα πεδία των μαχών. Όπως αποτυπώνεται στην ιστορική αφήγηση, οι Έλληνες «εδέχθησαν με δάκρυα εις τους οφθαλμούς» τον Όθωνα και τη μοναρχία, καθώς ήταν διάχυτη η ελπίδα για απελευθέρωση, αναφορά που καταδεικνύει τον φιλοβασιλικό χαρακτήρα του βιβλίου, ενώ την Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843 ο συγγραφέας την αποδίδει στην καταπίεση που υφίστατο το έθνος από τη βαυαρική αντιβασιλεία⁷². Επομένως, στο εγχειρίδιο ο θεσμός της μοναρχίας εμφανίζεται μάλλον ως φυσική και επιθυμητή εξέλιξη των πραγμάτων και ως σταθεροποιητικός παράγοντας που θα μπορούσε να οδηγήσει στην πρόοδο.

2.2. Η περίοδος 1862-1880

Στα πρώτα χρόνια αυτής της περιόδου παρατηρείται και πάλι, αν και μειούμενη, η ίδια τάση της αρχαιολατρίας⁷³, ταυτόχρονα όμως είναι διακριτή και η προσπάθεια να υπάρξουν βιβλία που να αρθρώνουν μια επίσημη δημόσια αφήγηση για το παρελθόν μέσω της σχολικής ιστορίας. Στην προσπάθεια αυτή σημαίνοντα ρόλο διαδραμάτισε η προσωπικότητα του Κ. Παπαρρηγόπουλου, ο οποίος, δύο μόλις δεκαετίες μετά τη συγκρότηση του ελληνικού κράτους και τη θεσμοθέτηση του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος, εξέδωσε το 1853 τη μονότομη *Ιστορία* του, η οποία δεν ήταν μία γενική Ιστορία του ανθρώπινου πολιτισμού, όπως ήταν ο κανόνας μέχρι τότε, αλλά μια ειδική

⁷¹ Αντώνιος Ι. Αντωνιάδης, *Επιτομή της Γενικής Ιστορίας, ερανισθείσα μεν εκ των νεωτάτων διδακτικών της ιστορίας βιβλίων*, Αθήνα: Κ. Αντωνιάδης, 1861.

⁷² Στο ίδιο, 144.

⁷³ Χαρακτηριστικά ως προς αυτήν την τάση της αρχαιομάθειας είναι τα ακόλουθα εγχειρίδια:

α) *Γενική Ιστορία μεταφρασθείσα εκ της δωδεκάτης εκδόσεως της επιτομής Γουλιέλμου Πυτσίου. Προς χρήσιν των εν Ελλάδι Γυμνασίων. Από της καταλύσεως του Δυτικού Ρωμαϊκού Κράτους μέχρι της ανακαλύψεως της Αμερικής 476 -1492 μ.Χ.*, του Γουλιέλμου Πύτσιου (Wilhelm Putz), Γ. Α Βακαλόπουλου (διασκ.), 1866.

β) *Λεξικόν Ιστορίας και Γεωγραφίας: διαλαμβάνον περίληψιν της ιστορίας, φυσικὴν και πολιτικὴν χωρογραφίαν, τους βίους των μεγάλων ανδρῶν, τους μύθους και τας παραδόσεις παντῶν των Εθνῶν από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι του νυν*, των Σ. Βουτυρά, Ι. Βρετού, Γ. Βαφειάδης, 1871.

γ) *Στοιχειώδης ελληνική μυθολογία μετά εικονογραφιών προς χρήσιν των Ελληνικῶν Σχολείων*, του Ελῶμ, Αερ. Μαλιάκας (μτφρ.), 1880.

δ) *Στοιχειώδης ιστορία της αρχαίας Ελλάδος προς χρήσιν κυρίως των Ελληνικῶν Σχολείων*, του Θωμά Κεϊτλή, Σπ. Αντωνιάδης (επιμ), 1880.

ιστορία του ελληνικού έθνους, που εκκινούσε από την ελληνική αρχαιότητα και έφτανε στα χρόνια του Όθωνα, ενθέτοντας όμως σε αυτήν τις μακεδονικές δυναστείες και τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία⁷⁴. Αυτό ακριβώς το τρίσημο σχήμα της ιστορίας του ελληνικού έθνους (Αρχαιότητα - Βυζάντιο - Νέος Ελληνισμός) έδωσε άλλη ώθηση, πνοή και διάσταση στην ελληνική ιστοριογραφία της εποχής.

Τα εγχειρίδια που μελετήθηκαν για τη συγκεκριμένη περίοδο είναι πέντε στον αριθμό. Εν πρώτοις, το βιβλίο *Ιερά Ιστορία κατ' επιτομήν προς διδασκαλία των μαθητών του Ελληνικού Σχολείου* του Δ. Πανταζή, το οποίο εγκρίθηκε το 1861 και εκδόθηκε το 1866⁷⁵, αναφέρεται στα γεγονότα από τα αρχαία χρόνια στην Ελλάδα μέχρι τη Γαλλική Επανάσταση. Ο συγγραφέας, αναφερόμενος στον προπαρασκευαστικό αγώνα των Ελλήνων, εξαιρεί τη δράση του Ρήγα, ο οποίος, λόγω της σύνδεσής του με τη Γαλλία και της συγγραφής πατριωτικών ποιημάτων, συνέβαλε καίρια στην εθνεγερσία⁷⁶. Προς την ίδια κατεύθυνση, στο βιβλίο *Σύνοψις Γενικής Ιστορίας. Εκτενεστέραν την ελληνικήν περιέχουσα. Προς χρήσιν των μαθητών των Ελληνικών Σχολείων*⁷⁷, επίσης του Δ. Πανταζή, που εκδόθηκε το 1868⁷⁸, περιγράφεται με πατριωτικό πνεύμα η πορεία της Ελλάδας από τα μυθικά χρόνια του Ηρακλή, και η αφήγηση αγγίζει την Ελληνική Επανάσταση, όπου και εδώ το έργο του Ρήγα φαίνεται να βάζει τα θεμέλια για τον επαναστατικό αγώνα των Ελλήνων⁷⁹.

Στο σύγγραμμα του ίδιου συγγραφέα με τίτλο *Σύνοψις ιστορίας της Ελλάδος από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των νεοτάτων (1820)*⁸⁰, με χρόνο έκδοσης το 1870, προσφέρεται μια συνοπτική αλλά περιεκτική επισκόπηση του ελληνικού παρελθόντος και καλύπτεται ένα ευρύ χρονολογικό φάσμα, που ξεκινά από την εμφάνιση των πρώτων κατοίκων και τους μυθικούς-ηρωικούς χρόνους, περνά από την αρχαιότητα και τους μεσαιωνικούς χρόνους, και φτάνει μέχρι τη βασιλεία του Γεωργίου Α'. Στις σελίδες που αφορούν το προοίμιο της Ελληνικής Επανάστασης και μετά, γίνεται αναφορά στην ανάγκη

⁷⁴ Χάρης Αθανασιάδης, 2015, στο ίδιο, 35.

⁷⁵ Δημήτριος Πανταζής, *Ιερά Ιστορία κατ' επιτομήν προς διδασκαλία των μαθητών του Ελληνικού Σχολείου*, Αθήνα: Δ.Α. Μαυρομμάτη, 1866.

⁷⁶ Στο ίδιο, 193.

⁷⁷ Δημήτριος Πανταζής, *Σύνοψις Γενικής Ιστορίας. Εκτενεστέραν την ελληνικήν περιέχουσα. Προς χρήσιν των μαθητών των Ελληνικών Σχολείων*, Αθήνα: Σ. Βλαστός, 1868.

⁷⁸ Το βιβλίο επανεκδόθηκε τις χρονιές 1871, 1877 και 1880.

⁷⁹ Στο ίδιο, 245.

⁸⁰ Δημήτριος Πανταζής, *Σύνοψις ιστορίας της Ελλάδος από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των νεοτάτων (1820)*, Αθήνα: Α. Λαμπρινίδου, 1870.

σύστασης μιας πρώτης εθνικής διοίκησης⁸¹ στην οποία καίριο ρόλο διαδραμάτισε ο Ρήγας. Το γεγονός ότι το βιβλίο εκδίδεται και διδάσκεται στα χρόνια της βασιλείας του Γεωργίου αποτυπώνει τον φιλοβασιλικό του προσανατολισμό, καθώς, όπως αναφέρεται στην ιστορική αφήγηση, η «περαιτέρω τύχη του πανελληνίου γένους απόκειται εις την Θείαν Πρόνοιαν» και στο πρόσωπο του Γεωργίου. Ενδεικτική μάλιστα των φιλοβασιλικών θέσεων του εγχειριδίου είναι και η έμφαση που δίνει σε λεπτομέρειες, όπως ότι ο διάδοχος Κωνσταντίνος ήταν Ορθόδοξος, ότι γεννήθηκε στις 21 Ιουλίου 1868, ότι βαπτίστηκε στις 22 Αυγούστου του ίδιου έτους και ότι η βασιλική οικογένεια «ευλογήθη διά δευτέρου υιού Γεωργίου»⁸², αναφορές που στη συγκεκριμένη χρονική στιγμή διαμορφώνουν και επηρεάζουν το κοινό αίσθημα υπέρ της βασιλικής οικογένειας⁸³.

Το έργο *Ελληνική ιστορία προς χρήσιν των εν Ελλάδι Γυμνασίων* του Γερμανού συγγραφέα Γουλιέλμου Πύτσιου (Wilhelm Pütz), σε διασκευή Γ. Α. Βακαλόπουλου, εκδόθηκε το 1875 και καλύπτει την περίοδο από τους προϊστορικούς χρόνους ως τη βασιλεία του Γεωργίου Α΄⁸⁴. Ο συγγραφέας αρχικά αναδεικνύει emphatically την προσφορά του Ρήγα, του οποίου «τα δημόδη άσματα ανύψωσαν το φρόνημα και ανεξωπύρωσαν τον ενθουσιασμόν των Ελλήνων», ενώ χάρη στη δράση του «το εν τη κιβωτώ πυρ ουδέποτε εσβέσθη»⁸⁵. Κατά τον Πύτσιο το πρώτο πολίτευμα της Επιδάουρου «μεθ' ο οργανίζεται η κυβέρνησις της Ελλάδος» εξασφαλίζει τη δημοκρατική βάση του πολιτεύματος⁸⁶. Το έργο του Καποδίστρια στο βιβλίο παρουσιάζεται με τρόπο θετικό, και θεωρείται άδικη η αντιπολίτευση εναντίον του⁸⁷. Όσον αφορά το έργο της Αντιβασιλείας, αυτό εκθειάζεται, αλλά ο Όθων, παρόλο που υπέπεσε σε πολλά λάθη, παρουσιάζεται να λειτουργεί πάντα με γνώμονα και στόχο το καλό της πατρίδας⁸⁸. Η αντιπολίτευση προς το πρόσωπό του αποδίδεται σε πολιτικούς που αγαπούσαν την Ελλάδα, αλλά οι πιο πολλοί εξ αυτών εμφανίζονται να λειτουργούσαν με ιδιοτέλεια, φατριασμό και φιλαρχία. Αίτια όλων των κακώς κειμένων θεωρούνται τα στενά σύνορα του κράτους, η «επιπόλαιη» εκπαίδευση, η

⁸¹ Ως φορείς αυτής της διοίκησης πολλά εγχειρίδια, μέχρι και σήμερα, αναφέρουν το Πατριαρχείο, τους Φαναριώτες, τους πρόκριτους (δημογέροντες, προεστώτες, κοτζαμπάσηδες) και τους αρματολούς.

⁸² Στο ίδιο, 167.

⁸³ Προφανώς λόγω του φιλοβασιλικού του χαρακτήρα το βιβλίο επανεκδόθηκε τις χρονιές 1870, 1876 και 1883.

⁸⁴ Γουλιέλμος Πύτσιος, *Ελληνική ιστορία προς χρήσιν των εν Ελλάδι Γυμνασίων*, διασκ. Γ. Α. Βακαλόπουλου, Αθήνα: Θ. Παπαλεξανδρή, 1875.

⁸⁵ Στο ίδιο, 174-175.

⁸⁶ Στο ίδιο, 179.

⁸⁷ Στο ίδιο, 210.

⁸⁸ Στο ίδιο, 215.

ροπή των νέων στα δημόσια επαγγέλματα και στην πολυτέλεια. Η έλευση πάντως του Γεωργίου εμφανίζεται να προίκισε την Ελλάδα με πολλές ελευθερίες, διατυπώνεται όμως η αμφιβολία αν θα μπορέσει να παγιωθεί τελικά μια ισχυρή κυβέρνηση, νύξη που αποτυπώνει ενδεχομένως το βαρύ πολιτικό κλίμα της περιόδου σχετικά με τη δυσκολία σχηματισμού κυβερνήσεων⁸⁹.

Στο βιβλίο του Α. Αντωνιάδη *Ελληνική ιστορία από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς προς χρήσιν των εις την Δ' τάξιν των Γυμνασίων μαθητευομένων* που εκδόθηκε το 1879 και καλύπτει την περίοδο από τους προϊστορικούς χρόνους μέχρι τη Βασιλεία του Γεωργίου του Α', περιγράφονται πολύ συνοπτικά οι τρεις Εθνοσυνελεύσεις και μάλιστα χωρίς κάποια κριτική για τα Συντάγματα⁹⁰. Απλή αναφορά γίνεται τόσο για τον Καποδίστρια όσο και για τον Όθωνα, ενώ στον Γεώργιο, ο οποίος ασκεί τη διακυβέρνηση κατά την περίοδο διδασκαλίας του βιβλίου, πιστώνεται η προσάρτηση των Ιονίων Νήσων. Υπερισχύει, ωστόσο, στην ιστορική αφήγηση η πατριωτική έξαρση δεδομένου ότι -αντί επιλόγου- παρατίθεται ο όρκος των Αθηναίων εφήβων για πίστη και αυτοθυσία στην πατρίδα⁹¹.

2.3. Η περίοδος 1880-1900

Κατά την περίοδο αυτή, τα σχολικά βιβλία ιστορίας είναι εμφανώς περισσότερα και αρτιότερα από άποψη μορφής και περιεχομένου και φαίνεται ότι το μάθημα της ιστορίας αποκτά υπόσταση και οντότητα σ' αυτήν την εικοσαετία. Μία σειρά από παράγοντες συνέτειναν σ' αυτήν την εξέλιξη, με κυριότερους την καλύτερη οργάνωση του εκπαιδευτικού συστήματος που επιχειρήθηκε κατά την εκσυγχρονιστική αυτή περίοδο, την έκδοση διαταγμάτων για αναλυτικά προγράμματα που καθόρισαν μεταξύ άλλων και τη διδασκαλία του μαθήματος, την έγκριση και ανάθεση σχολικών βιβλίων με στόχο την καθιέρωση ενός βιβλίου ιστορίας που θα διαμόρφωνε την εθνική συνείδηση και τη διάδοση αυτού του αιτήματος, πάνω στα θεμέλια που έθεσε η τρίσημη ιστορία του Κ. Παπαρρηγόπουλου⁹². Εξάλλου, η νέα πεντάτομη *Ιστορία* του έβρισκε πλέον απήχηση στην

⁸⁹ Στο ίδιο, 215-216.

⁹⁰ Αντώνιος Ι. Αντωνιάδης, *Ελληνική ιστορία από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς προς χρήσιν των εις την Δ' τάξιν των Γυμνασίων μαθητευομένων*, Αθήνα: Κ. Αντωνιάδης, 1879, 327-328.

⁹¹ Στο ίδιο, 328.

⁹² Βέβαια και κατά την περίοδο αυτή συγγράφονται και εκδίδονται κάποια εγχειρίδια με αρχαιογνωστικό ενδιαφέρον. Αναφέρονται ενδεικτικά το *Εγχειρίδιον γενικής ιστορίας: Προς χρήσιν των μαθητών των γυμνασίων* του Δ. Τσέγκου (1882), στο οποίο μεταξύ άλλων αναφέρονται οι ωφέλειες και ο σκοπός της

κοινωνία και λειτούργησε για μεγάλο χρονικό διάστημα ως δημόσια ιστορία, προτού καταξιωθεί ακαδημαϊκά στη δεκαετία του 1880 και παγιωθεί εν τέλει ως σχολική ιστορία στη μετάβαση από τον 19ο στον 20ό αιώνα⁹³.

Για τη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο αντλήθηκαν και μελετήθηκαν από τη συλλογή του Ι.Ε.Π. εννέα εγχειρίδια. Στο πρώτο από αυτά, *Τα ελληνικά: ήτοι, βίος της Ελλάδος κατά πάσας τας σχέσεις και εκδηλώσεις αυτού εξεταζόμενος: εκτενέστερον μεν από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της Ρωμαιοκρατίας, συνοπτικώς δε από της εποχής ταύτης μέχρι των νεωτάτων χρόνων* των Α. Πολυζωΐδη και Ι. Πρωτοδίκη, το οποίο εκδόθηκε το 1881 και καλύπτει το διάστημα από τους προϊστορικούς χρόνους ως την Ελληνική Επανάσταση, ο Ρήγας παρουσιάζεται «μεγαλεπήβολος και εξόχως φιλόπατρις». Οι ιδέες του και η σχέση του με το γαλλικό πνεύμα θεωρούνται ότι συνέβαλαν στη σύνταξη διαφόρων προσωρινών πολιτικών κανονισμών και επηρέασαν σημαντικά το πολιτικό ιδεώδες της εποχής⁹⁴. Εξίσου θετική είναι από τους συγγραφείς και η προσέγγιση των πολιτευμάτων του Αγώνα, καθώς το Προσωρινό Πολίτευμα της Επιδαύρου εμφανίζεται να σηματοδοτεί τον αγώνα για αυτονομία, ενώ το Σύνταγμα της Γ' Εθνοσυνέλευσης καθίσταται «τελειότερον του προηγουμένου»⁹⁵. Εντύπωση βέβαια προκαλεί η έλλειψη εκτενούς αναφοράς και κριτικής προς τον Καποδίστρια, ενώ οι Μεγάλες Δυνάμεις παρουσιάζονται να λειτουργούν παρασκηνιακά για τη δημιουργία ανεξάρτητου κράτους με ηγεμόνα κληρονομικό, τον Λεοπόλδο του Σαξ Κόμπουργκ, ο οποίος προβλεπόταν να είναι ο «Κυρίαρχος Ηγεμών της Ελλάδος». Ο ίδιος παρουσιάζεται να αρνείται το αξίωμα λόγω των στενών συνόρων που δίνουν στην Ελλάδα οι Μεγάλες Δυνάμεις, ενώ η βασιλεία του Όθωνα περιγράφεται με τρόπο ουδέτερο και επιγραμματικό. Από την άλλη, η βασιλεία του Γεωργίου Α' σκιαγραφείται με τρόπο ιδιαίτερα θετικό, καθώς η χώρα «επί χρησταίς ελπίσι βασιλεύοντος Γεωργίου Α'» φαίνεται να οδεύει προς την πρόοδο⁹⁶.

Το εγχειρίδιο *Η παλιγγενεσία της Ελλάδος ή το 1821 μετά εικόνων κατά την νέαν μέθοδον* του Θ. Αποστολόπουλου, το οποίο εκδόθηκε το 1885, αποτελεί χαρακτηριστικό

Ιστορίας, η *Ιστορία ελληνικής γραμματολογίας: προς χρήσιν των γυμνασίων κατά το της 23 Ιουνίου πρόγραμμα* του Β. Βυθούλκα (1884), το *Λεξικόν Ιστορίας και Γεωγραφίας* του Στ. Βουτυρά (1890), η *Γενική ιστορία: προς χρήσιν των γυμνασίων* του Ε. Παπαχατζή (1892), το *Λεξικόν Ιστορίας-Γεωγραφίας: βιογραφίας και μυθολογίας* του Μ. Ν. Bouillet, Ηλίας Ι. Οικονομόπουλος (μετ.) (1900).

⁹³ Χάρης Αθανασιάδης, 2015, στο ίδιο, 35.

⁹⁴ Αναστάσιος Πολυζωΐδης, Ι. Πρωτοδίκη, *Τα ελληνικά: ήτοι, βίος της Ελλάδος κατά πάσας τας σχέσεις και εκδηλώσεις αυτού εξεταζόμενος: εκτενέστερον μεν από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της Ρωμαιοκρατίας, συνοπτικώς δε από της εποχής ταύτης μέχρι των νεωτάτων χρόνων*, Αθήνα: Σ. Κ. Βλαστός, 1881, 710-711.

⁹⁵ Στο ίδιο, 738.

⁹⁶ Στο ίδιο, 745.

δείγμα της εκπαιδευτικής προσπάθειας στα τέλη του 19ου αιώνα να γίνει το μάθημα της Ιστορίας πιο προσιτό και ελκυστικό μέσα από την προσθήκη εικόνων⁹⁷. Το σύγγραμμα αυτό καλύπτει την περίοδο της Ελληνικής Επανάστασης και φτάνει μέχρι τη βασιλεία του Γεωργίου Α΄. Σ' αυτό εξαιρείται η δράση του Ρήγα και τονίζεται ότι με τη δολοφονία του Καποδίστρια το κράτος «παρέλυσεν»⁹⁸. Σχετικά με τη Βαυαροκρατία επισημαίνεται ότι το Πολίτευμα μέχρι το 1843 ήταν «Μοναρχικόν», λέξη που άλλωστε αναγράφεται με έντονη γραφή, και ότι ο Όθων «ηναγκάσθη να παραδεχθή το Συνταγματικόν», ενώ η έξωσή του επέφερε μεγάλη ταραχή⁹⁹. Σύμφωνα με την ιστορική αφήγηση, η βασιλεία του Γεωργίου, στο πρόσωπο του οποίου πιστώνεται η ενσωμάτωση των Επτανήσων στην Ελλάδα, έρχεται για να αποκαταστήσει την τάξη και την ισορροπία, εξασφαλίζοντας μάλιστα και τη διάδοχη κατάσταση με τη γέννηση του Κωνσταντίνου¹⁰⁰.

Ο καθηγητής ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών Σ. Τσιβανόπουλος στην *Ιστορία της Ελλάδος από της κτίσεως της Κωνσταντινουπόλεως μέχρι της ιδρύσεως του βασιλείου της Ελλάδος μετά εικόνων προς χρήσιν της Γ' τάξεως των Ελληνικών Σχολείων*, η οποία εκδόθηκε το 1886, καλύπτει την περίοδο από την άνοδο του Μεγάλου Κωνσταντίνου στο θρόνο έως την βασιλεία του Όθωνα. Δεν παρεκκλίνει από την «πεπατημένη», κάνοντας αναφορά στο απελευθερωτικό έργο του Ρήγα και στη σύνδεσή του με τη Γαλλία¹⁰¹. Δίνει έμφαση στις δύο πρώτες Εθνοσυνελεύσεις και στα Συντάγματα που ψηφίστηκαν, ενώ η Γ' Εθνοσυνέλευση θεωρείται ότι «εψήφισε Σύνταγμα σωτήριο»¹⁰². Το έργο του Καποδίστρια περιγράφεται χωρίς εξάρσεις και συναισθηματισμούς, ενώ ο Λεοπόλδος και εδώ εμφανίζεται να αρνείται τον θρόνο του Κυριάρχου Ηγεμόνος της Ελλάδος λόγω των στενών συνόρων που δίνουν οι Δυνάμεις στην Ελλάδα. Η δολοφονία του Καποδίστρια περιγράφεται με τρόπο ουδέτερο και τυπικό, ωστόσο επισημαίνεται πως πρόκειται για πολιτικό γεγονός που επιδείνωσε τα πολιτικά πράγματα¹⁰³. Τέλος, η ανάρρηση του Όθωνα

⁹⁷ Το βιβλίο απευθυνόταν στους μαθητές των δημοτικών σχολείων, αλλά προκρίθηκε η ένταξή του στην παρούσα εργασία λόγω της καινοτομίας του να εισαγάγει την εικόνα ως μέσο ευχερέστερης κατανόησης των ιστορικών γεγονότων, ακολουθώντας κατ' αυτόν τον τρόπο την τάση της εποχής του για χρήση οπτικού υλικού και για έκδοση εικονογραφημένων σχολικών εγχειριδίων ιστορίας.

⁹⁸ Θεόδωρος Αποστολόπουλος, *Η παλιγγενεσία της Ελλάδος ή το 1821 μετά εικόνων κατά την νέαν μέθοδον*, Αθήνα: Α. Κωνσταντινίδης, 1885, 30.

⁹⁹ Στο ίδιο, 30-31.

¹⁰⁰ Στο ίδιο, 31.

¹⁰¹ Σωκράτης Τσιβανόπουλος, *Ιστορία της Ελλάδος από της κτίσεως της Κωνσταντινουπόλεως μέχρι της ιδρύσεως του βασιλείου της Ελλάδος μετά εικόνων προς χρήσιν της Γ' τάξεως των Ελληνικών Σχολείων*, Αθήνα: Παλαμήδης, 1886, 170-171.

¹⁰² Στο ίδιο, 217.

¹⁰³ Στο ίδιο, 230.

στον θρόνο, με βάση τον επίλογο της ιστορικής αφήγησης, εμφανίζεται να προοιωνίζεται στιγμές μεγαλείου και ελεύθερου πολιτικού βίου¹⁰⁴.

Ο Ε. Φραγκίστας στο βιβλίο *Ελληνική ιστορία από του Μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρις Όθωνος προς χρήσιν των μαθητών των Γυμνασίων, τόμος Β΄*, που εκδόθηκε το 1892, διατρέχει ιστορικά την περίοδο από την άνοδο του Μ. Κωνσταντίνου στο θρόνο έως την βασιλεία του Όθωνα. Παρουσιάζει με έντονη αντιοθωμανική διάθεση τον θετικό ρόλο του Ρήγα και τον Καποδίστρια να είναι «ο αγνός Έλλην, ο φιλόπατρις, ο ελεήμων και ο άμωμος», η δολοφονία του οποίου περιγράφεται «καρέ καρέ» και με κάθε λεπτομέρεια, όπως λεπτομερώς περιγράφεται και η σύλληψη των Μαυρομιχαλαίων. Πρόκειται αναμφίβολα για μία ενδιαφέρουσα προσέγγιση του έργου και της προσωπικότητας του Καποδίστρια, για τον οποίο επισημαίνεται ότι, αν και αδίκησε εν πολλοίς τους προκρίτους, υπήρξε μία σημαίνουσα πολιτική μορφή, παρά τα όποια πολιτικά του ολισθήματα. Αίσθηση προκαλεί η άποψη στο βιβλίο ότι ο Καποδίστριας προλείανε το έδαφος για τη μοναρχία, καθώς η επιβολή της ήταν η μόνη επιλογή για έναν λαό όπως ο ελληνικός, που ήρθε από δουλεία αιώνων¹⁰⁵. Η παραίτηση του Λεοπόλδου εμφανίζεται να δυσαρέστησε τον ελληνικό λαό, αλλά ο Όθων θεωρείται ότι έδωσε ελπίδες για υλοποίηση του εθνικού οράματος. Παράλληλα, η συγκρότηση των πρώτων τοπικών πολιτικών εξουσιών και διοικήσεων, όπως η Μεσσηνιακή Γερουσία, η Πράξη των Καλτετζών, η Πελοποννησιακή Γερουσία, η Γερουσία Δυτικής Ελλάδος, ο Άρειος Πάγος, αλλά και των τριών ναυτικών νησιών (Υδρας, Σπετσών, Ψαρών), παρουσιάζεται με θετική προσέγγιση. Για το Α΄ Σύνταγμα της Επιδάυρου τονίζεται ο δημοκρατικός του χαρακτήρας και η σημασία της διάκρισης των εξουσιών, ενώ στη Β΄ Εθνοσυνέλευση αναδεικνύεται ο ρόλος των δύο κομμάτων, του πολιτικού με ηγέτη τον Μαυροκορδάτο και του πολεμικού με ηγέτες τον Κολοκοτρώνη και τον Υψηλάντη, αλλά και ο ρόλος των δύο σωμάτων, του Βουλευτικού και του Νομοτελεστικού. Αξίζει, ωστόσο, να αναφερθεί ότι ο Καποδίστριας στις σελίδες του βιβλίου παρουσιάζεται ως αντισυνταγματικός, καθώς υποστηρίζει ότι «το Σύνταγμα είναι ξυράφι στα χέρια των Ελλήνων»¹⁰⁶. Αναφορικά με τον θεσμό της βασιλείας, ο ερχομός και το έργο του Όθωνα και της Αμαλίας παρουσιάζονται αναλυτικά και με θετικό

¹⁰⁴ Στο ίδιο, 230-231.

¹⁰⁵ Επαμεινώνδας Δ. Φραγκίστας, *Ελληνική ιστορία από του Μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρις Όθωνος προς χρήσιν των μαθητών των Γυμνασίων, τόμος Β΄*, Αθήνα: Π. Δ. Σακελλαρίου, 1892, 173.

¹⁰⁶ Στο ίδιο, 221.

πρόσημο¹⁰⁷, ενώ οι Αντιβασιλείς, παρά την τεχνογνωσία που διέθεταν, θεωρείται ότι ασκούσαν κακή διακυβέρνηση και απέτυχαν στο έργο τους¹⁰⁸.

Ο Α. Ιωαννίδης στο βιβλίο του *Ελληνική ιστορία από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των ημερών ημών μετ' εικόνων*, το οποίο φέρει χρόνο έκδοσης το 1892, περιλαμβάνει την περίοδο από τους μυθικούς και ηρωικούς χρόνους μέχρι την βασιλεία του Όθωνα και του Γεωργίου του Α'. Σε αυτό επιτονίζει με πατριωτική έξαρση το γεγονός ότι οι Τούρκοι, παρά τον πολεμοχαρή και τραχύ χαρακτήρα τους, δεν μπόρεσαν να κάμψουν το φρόνημα των Ελλήνων, γεγονός στο οποίο συνέτεινε και η δράση του Ρήγα με τις επαναστατικές προκηρύξεις και την αλληλογραφία του¹⁰⁹. Για τον Καποδίστρια, που ήταν ο «έξοχος Έλλην», εντύπωση προκαλεί η απουσία -μιας τυπικής έστω- αναφοράς στη δολοφονία του. Θα υπέθετε κανείς ότι η απουσία αυτή, σε συνδυασμό και με την τυπική αναφορά που γίνεται στη μοναρχία του Όθωνα, οφείλεται στο ότι το βιβλίο συγγράφεται και διδάσκεται κατά την περίοδο του «κλαοφίλους βασιλέως ημών» Γεωργίου, το πρόσωπο του οποίου προφανώς ο συγγραφέας επιχειρεί να εξάρει¹¹⁰.

Στο εγχειρίδιο του Γ. Τσαγρή *Ιστορία ελληνική από της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Τούρκων μέχρι των καθ' ημάς χρόνων διά την Η' τάξιν του Αρσακείου και των Παρθεναγωγείων*, με χρονολογία έκδοσης το 1899, εξιστορείται η περίοδος από την άλωση της Κωνσταντινούπολης ως την Ελληνική Επανάσταση και την ίδρυση του Βασιλείου της Ελλάδας υπό τον Όθωνα. Στο βιβλίο πλέκεται το εγκώμιο του «θερμουργού» Ρήγα, ο οποίος με τις επαναστατικές του προκηρύξεις θέτει τα θεμέλια της πολιτικής οργάνωσης ενός μελλοντικού κράτους¹¹¹. Ο Τσαγρής εστιάζει περισσότερο την προσοχή του στα πολεμικά γεγονότα και τους ένδοξους αγωνιστές, ενώ το έργο του Καποδίστρια δίνεται με συντομία και χαρακτηρίζεται δυσχερές, καθώς συντελείται σε μια χώρα ερειπωμένη και καθημαγμένη. Αρνητικά περιγράφεται ο αυταρχισμός του αδελφού του Κυβερνήτη, του Βιάρρου («διά της σκαιάς και αυθαιρέτου διαγωγής του αδελφού»)¹¹², ενώ ο Λεοπόλδος και εδώ εμφανίζεται να απορρίπτει τη θέση που του προσφέρεται λόγω

¹⁰⁷ Στο ίδιο, 226,230.

¹⁰⁸ Στο ίδιο, 227.

¹⁰⁹ Αλκιβιάδης Σ. Ιωαννίδης, *Ελληνική ιστορία από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των ημερών ημών μετ' εικόνων*, Αθήνα: Γ. Δ. Φέξη, 1892, 160.

¹¹⁰ Στο ίδιο, 160.

¹¹¹ Γεώργιος Τσαγρής, *Ιστορία ελληνική από της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Τούρκων μέχρι των καθ' ημάς χρόνων διά την Η' τάξιν του Αρσακείου και των Παρθεναγωγείων*, Αθήνα: Νομική, 1899, 104-105.

¹¹² Στο ίδιο, 178.

των στενών συνόρων¹¹³. Παρόλο που η οθωνική περίοδος και αυτή της βασιλείας του Γεωργίου δίνονται επιγραμματικά, ο συγγραφέας εξυψώνει ωστόσο τον βασιλικό θεσμό, δεδομένου ότι ο διάδοχος Κωνσταντίνος παρουσιάζεται ως ο «προσφιλής βασιλεύς» που προορίζεται να αναβιώσει την αίγλη του Κωνσταντίνου Παλαιολόγου¹¹⁴.

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο ίδιος συγγραφέας, σε δύο άλλα σχολικά εγχειρίδιά του με τίτλο *Βίοι επιφανών ανδρών της Ρώμης, του Βυζαντίου και του δουλεύσαντος ελληνικού έθνους* και χρόνο έκδοσης το 1894,¹¹⁵ και *Βίοι επιφανών ανδρών της αρχαίας και της νεωτέρας Ελλάδος* με χρονολογία έκδοσης το 1897¹¹⁶, εκκινά την εξιστόρηση των γεγονότων από τα αρχαία χρόνια, όπως άλλωστε αποκαλύπτουν και οι τίτλοι των συγγραμμάτων, και φτάνει μέχρι τα χρόνια του Καποδίστρια. Στο πρώτο από αυτά τονίζει με συναισθηματική έξαρση τη σχέση του Ρήγα με τη Γαλλία και τις πολιτικές ιδέες του Διαφωτισμού¹¹⁷, ενώ στο δεύτερο παρουσιάζει τον Καποδίστρια να είναι «ο πατήρ της πατρίδος» και τον θάνατό του να αποτελεί τη «μεγίστη συμφορά διά την Ελλάδα, ήτις απώλεσε τον αληθή πατέρα και κυβερνήτην...».

Τέλος, στο βιβλίο με τίτλο *Ιστορία του ελληνικού έθνους μετά των σημαντικοτάτων γεγονότων της άλλης ιστορίας, τεύχος Γ', μετά πολλών εικόνων διά τους μαθητάς της Γ' τάξεως των Ελληνικών Σχολείων*, το οποίο εγκρίθηκε «ως μόνον διδακτικόν βιβλίον» στους διαγωνισμούς των ετών 1894, 1895, 1896, 1897, 1899, 1904 και εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1899¹¹⁸, ο Α. Ιωαννίδης¹¹⁹ επισημαίνει ότι ο Ρήγας με την επαναστατική του προκήρυξη στόχευε σε μελλοντική πολιτική συγκρότηση του Έθνους¹²⁰. Ο Καποδίστριας παρουσιάζεται με ουδέτερο τρόπο, ενώ η παραίτηση του Λεοπόλδου εμφανίζεται να οδήγησε τα ελληνικά πράγματα σε χειρίστη θέση. Η βασιλεία του Όθωνα δίνεται με περιγραφή θετική για τον Βαυαρό ηγεμόνα, και η ενθρόνισή του εμφανίζεται να

¹¹³ Αίσθηση προκαλεί η άποψη που επικρατεί σε μερικά βιβλία της εποχής ότι ο Καποδίστριας απέτρεψε τον Λεοπόλδο να έλθει στην Ελλάδα.

¹¹⁴ Στο ίδιο, 179

¹¹⁵ Γεώργιος Τσαγρής, *Βίοι επιφανών ανδρών της Ρώμης, του Βυζαντίου και του δουλεύσαντος ελληνικού έθνους προς χρήσιν των μαθητών της Β' τάξεως των Ελληνικών Σχολείων*, Αθήνα: Γ. Κασδόνης, 1894, 120.

¹¹⁶ Γεώργιος Τσαγρής, *Βίοι επιφανών ανδρών της αρχαίας και της νεωτέρας Ελλάδος*, Αθήνα: Πάσσαρης και Βεργιανίτης, 1897, 129-130.

¹¹⁷ Στο ίδιο, 120-121.

¹¹⁸ Αλκιβιάδης Σ. Ιωαννίδης, *Ιστορία του ελληνικού έθνους μετά των σημαντικοτάτων γεγονότων της άλλης ιστορίας, τεύχος Γ', μετά πολλών εικόνων διά τους μαθητάς της Γ' τάξεως των Ελληνικών Σχολείων*, Αθήνα: Γ. Κασδόνης, 1899, 2.

¹¹⁹ Ο Αλκιβιάδης Ιωαννίδης, ο Επαμεινώνδας Φραγκίστας και ο Γεώργιος Τσαγρής ανήκουν στη γενιά των συγγραφέων που διαμόρφωσαν τη σχολική ιστοριογραφία της εποχής. Τα έργα τους αντανakλούν τις παιδαγωγικές και εθνικές αντιλήψεις του ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος κατά τα τέλη του 19ου αιώνα.

¹²⁰ Στο ίδιο, 67.

καθορίζεται από τις Μεγάλες Δυνάμεις¹²¹. Μετά την έξωσή του η Εθνική Συνέλευση επικυρώνει τον θρόνο στον Γεώργιο, ο οποίος, κατά τον συγγραφέα, είναι «ο σεπτός βασιλεύς» που «διέρρηξε τα φοβερά δεσμά της δουλείας» και κατέστησε το Βασίλειο της Ελλάδος, αν και μικρό, «υπερήφανον»¹²². Γενικά πάντως στο βιβλίο η εστίαση του ενδιαφέροντος γίνεται πρωτίστως στα πολεμικά γεγονότα, τα οποία αποτυπώνονται με έντονο πατριωτικό ύφος γραφής¹²³.

¹²¹ Στο ίδιο, 145.

¹²² Στο ίδιο, 147.

¹²³ Το εγχειρίδιο αυτό αποτελεί μέρος μιας τριλογίας (Τεύχη Α', Β' και Γ') που συνδύαζε την ελληνική ιστορία με επιλεγμένα γεγονότα από την παγκόσμια ιστορία της ίδιας περιόδου, ενώ χαρακτηριζόταν και από πλούσια εικονογράφηση για την εποχή του.

Κεφάλαιο 3: Τα σχολικά εγχειρίδια νεότερης ιστορίας στον 20ό και 21ο αιώνα

3.1. Η περίοδος 1900 - 1936

Ο 20ός αιώνας υπήρξε για την Ελλάδα μια περίοδος ραγδαίων ανακατατάξεων και μετασχηματισμών με διαδοχικούς πολέμους, εθνική πόλωση, πολιτικές και κοινωνικές συγκρούσεις και αναταραχές, που διαμόρφωσαν και καθόρισαν εν τέλει τη σύγχρονη φυσιογνωμία του κράτους¹²⁴. Κατά την εξεταζόμενη περίοδο (1900-1936), ο Μακεδονικός Αγώνας (1904-1908), οι Βαλκανικοί Πόλεμοι (1912-1913), η Μικρασιατική Εκστρατεία και Καταστροφή (1919-1922), η ανταλλαγή πληθυσμών, η αβασίλευτη δημοκρατία (1924-1935), με τα στρατιωτικά κινήματα που την πλαισίωσαν, μέχρι την εγκαθίδρυση του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου 1936, αποτελούν γεγονότα και ιστορικά δρώμενα που άφησαν ανεξίτηλο το αποτύπωμά τους και στις σελίδες των σχολικών εγχειριδίων της περιόδου, τα οποία, ανάλογα με το ιδεολογικό πλαίσιο της συγγραφής τους, αναδεικνύουν ή αποσιωπούν διάφορες πτυχές αυτών των γεγονότων.

Για τη μελέτη της περιόδου 1900-1936 μελετήθηκαν δεκαοκτώ βιβλία. Αρχικά, ο Ν. Βραχνός, καθηγητής στο Γ' Γυμνάσιο Αθηνών, συνέγραψε το σχολικό εγχειρίδιο με τίτλο *Ιστορία του ελληνικού έθνους και τινά εκ της ιστορίας της νέας Ευρώπης δια την Γ' Τάξιν των Ελληνικών Σχολείων και Ανωτέρων Παρθεναγωγείων*, το οποίο εγκρίθηκε το 1906 για τέσσερα χρόνια, εκδόθηκε το 1909 και καλύπτει τα ιστορικά γεγονότα από την Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους μέχρι την ενθρόνιση του Γεωργίου Α'¹²⁵. Στις σελίδες του ο συγγραφέας επιτονίζει τον ρόλο του Ρήγα στη διαμόρφωση της μελλοντικής πολιτικής διοίκησης του ελληνικού κράτους, κάνοντας λόγο για την επίδραση

¹²⁴ Ενδεικτικές για την κρισιμότητα αυτής της περιόδου, και ιδιαίτερα για την υποπερίοδο 1922-1936, είναι οι πληροφορίες που δίνει ο Χρήστος Χατζηιωσήφ: Μέσα σε διάστημα δεκαπέντε μόλις ετών οι Έλληνες πέρασαν από τη βασιλεία στη δημοκρατία και πάλι πίσω στον βασιλικό θεσμό, γνώρισαν δύο συντάγματα (της βασιλευσμένης δημοκρατίας του 1864, που αναθεωρήθηκε το 1911, και της δημοκρατίας του 1927), βίωσαν τρεις δικτατορίες και εννέα στρατιωτικά πραξικοπήματα, κλήθηκαν επτά φορές να πάρουν μέρος σε βουλευτικές εκλογές και σχημάτισαν περίπου είκοσι κυβερνήσεις, οι οποίες ανέλαβαν τη διαχείριση των κοινών. Βλ. Χρήστος Χατζηιωσήφ, «Κοινοβούλιο και δικτατορία 1922-1936», στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα, Όψεις πολιτικής και οικονομικής ιστορίας 1900-1940*, επιστημ. επιμ. Χρ. Χατζηιωσήφ, Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2009, 423.

¹²⁵ Νικόλαος Ι. Βραχνός, *Ιστορία του ελληνικού έθνους και τινά εκ της ιστορίας της νέας Ευρώπης δια την Γ' Τάξιν των Ελληνικών Σχολείων και Ανωτέρων Παρθεναγωγείων*, 9η έκδοση, Αθήνα: Τυπογραφείον Δ.Γ. Ευστρατίου και Δ. Δελή, 1909, 2.

που άσκησε στην προσωπικότητα του Θεσσαλού διανοούμενου η Γαλλική Επανάσταση. Μάλιστα, παρομοιάζει αυτήν την επίδραση με την εντύπωση που προκάλεσε στον Θεμιστοκλή το τρόπαιο του Μιλτιάδη στη διάρκεια των Περσικών Πολέμων¹²⁶. Η Α' Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου παρουσιάζεται πολύ συνοπτικά, τονίζονται όμως δύο βασικά της χαρακτηριστικά: η εκλογή των πληρεξουσίων της από τις τρεις τοπικές εξουσίες (Μεσσηνιακή Γερουσία, Γερουσία δυτικής Ελλάδος, Γερουσία ανατολικής χέρσου Ελλάδος ή Άρειος Πάγος) και η σύνταξη του πρώτου προσωρινού πολιτεύματος της Ελλάδος, με βάση το οποίο καθιερώνονται τρία πολιτικά σώματα, το Νομοθετικό-Βουλευτικό, το Εκτελεστικό και το Υπουργικό Συμβούλιο¹²⁷. Αίσθηση, ωστόσο, προκαλεί η παντελής έλλειψη αναφοράς στον ρόλο των δύο άλλων Εθνοσυνελεύσεων, της Β' στο Άστρος και της Γ' στην Τροιζήνα, και η εστίαση του ενδιαφέροντος στην αναλυτική και περιγραφική παρουσίαση των πολεμικών γεγονότων της Επανάστασης του 1821. Η προσωπικότητα και η διακυβέρνηση του Καποδίστρια εξαίρονται, αφού, κατά την αφήγηση, «ήτο δραστήριος, φιλότιμος, λαμπρός», και ο ζήλος του για την υλική, ηθική και πνευματική αναβίωση του έθνους μεγάλος. Και μολονότι, κατά το εγχειρίδιο, ο Κυβερνήτης «εν γένει ουδέν παρέλιπεν», τονίζεται ότι «πολλοί εκ των Ελλήνων δεν εξετίμησαν την αγαθήν αυτού πρόθεσιν» και τον δολοφόνησαν¹²⁸. Η βασιλεία του Όθωνα παρουσιάζεται χωρίς ιδιαίτερες εξάρσεις και συναισθηματισμούς αφού, σύμφωνα με τον συγγραφέα, ο Βαυαρός ηγεμόνας ήταν καλός, αλλά έκλινε προς τη μοναρχία¹²⁹. Και η βασιλεία του Γεωργίου σκιαγραφείται χωρίς να υπερτονίζεται η δράση του, αν και επισημαίνεται ότι επί των ημερών του εκπληρώθηκαν εν μέρει οι εθνικοί πόθοι και γι' αυτό οι νεότερες γενιές οφείλουν να ενεργοποιηθούν με οδηγό τη δόξα του 1821¹³⁰.

Ο ίδιος συγγραφέας εξέδωσε τον επόμενο χρόνο και δεύτερο σχολικό εγχειρίδιο με τίτλο *Ελληνική Ιστορία Από της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Φράγκων μέχρι των καθ' ημάς χρόνων δια την Γ' Τάξιν των Ελληνικών Σχολείων*, το οποίο εγκρίθηκε και εκδόθηκε το 1910 και καλύπτει την περίοδο από την Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους μέχρι τον Κριμαϊκό Πόλεμο¹³¹. Το εν λόγω βιβλίο είναι μια αναθεωρημένη έκδοση του προηγούμενου, αφού έχουν και τα δύο ουσιαστικά το ίδιο περιεχόμενο και

¹²⁶ Στο ίδιο, 42.

¹²⁷ Στο ίδιο, 78-79.

¹²⁸ Στο ίδιο, 129-130.

¹²⁹ Στο ίδιο, 131.

¹³⁰ Στο ίδιο, 132.

¹³¹ Νικόλαος Ι. Βραχνός, *Ελληνική Ιστορία Από της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Φράγκων μέχρι των καθ' ημάς χρόνων δια την Γ' Τάξιν των Ελληνικών Σχολείων*, Αθήνα: Δ. Χ. Τερζόπουλος, 1910, 2.

διαφοροποιούνται ελαφρώς μόνο στο ότι στην έκδοση του 1910 έγιναν κάποιες προσθαφαιρέσεις στα κεφάλαια που αφορούν τη μοναρχία, χωρίς όμως να αλλοιώνεται η οπτική απέναντί της.

Στο βιβλίο του Α. Ιωαννίδη με τίτλο *Επίτομος ιστορία των Ελλήνων από της αρχής αυτών μέχρι των καθ' ημάς χρόνων προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων και Παρθεναγωγείων*, το οποίο εκδόθηκε το 1912 και καλύπτει την περίοδο από τους προϊστορικούς χρόνους μέχρι την Ελληνική Επανάσταση και την έλευση του Γεωργίου Α' στον θρόνο, γίνεται λόγος για την προσωπικότητα και το έργο του Ρήγα¹³², και η επαναστατική προκήρυξη με τον *Θούριο* παρουσιάζεται ως το πρώτο πολιτειακό κείμενο της σύγχρονης Ελλάδας¹³³. Οι Εθνοσυνελεύσεις και τα συντάγματα που αυτές ψήφισαν προσεγγίζονται θετικά, και όσον αφορά την Α' Εθνοσυνέλευση δίνονται λεπτομέρειες για τα δύο σώματα που προέκυψαν, το Βουλευτικό και το Νομοθετικό, και τη σημασία τους. Η Β' Εθνοσυνέλευση δίνεται επιγραμματικά, τονίζονται όμως η αναθεώρηση του προηγούμενου Συντάγματος της Επιδάουρου κατά τη διάρκεια των εργασιών της και ο όρος «πολίτευμα» στο αναθεωρημένο Σύνταγμα¹³⁴. Ο Καποδίστριας παρουσιάζεται με τρόπο ουδέτερο¹³⁵, ενώ η παραίτηση Λεοπόλδου -λόγω των στενών συνόρων- φαίνεται να οδήγησε τα ελληνικά πράγματα σε χειρίστη θέση¹³⁶. Η βασιλεία του Όθωνα δίνεται με τρόπο μάλλον θετικό, και, μετά τον θάνατό του, η Αγγλία παρουσιάζεται να καθορίζει τις πολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα ανεβάζοντας στον βασιλικό θρόνο τον Γεώργιο Α'¹³⁷. Ο Δανός ηγεμόνας χαρακτηρίζεται μάλιστα ως «σεπτός βασιλεύς», γεγονός που δικαιολογείται, αν αναλογιστεί κανείς τον χρόνο συγγραφής του βιβλίου (1912), κατά τον οποίο η βασιλεία του Γεωργίου μετρούσε ήδη περίπου μισό αιώνα και επέκειντο οι μεγάλες νίκες των Βαλκανικών Πολέμων. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο πολιτειακής λειτουργίας, «το μικρόν, αλλά υπερήφανον, βασίλειον διέρρηξε τα φοβερά δεσμά της δουλείας»¹³⁸. Αξίζει

¹³² Αλκιβιάδης Σ. Ιωαννίδης, *Επίτομος ιστορία των Ελλήνων από της αρχής αυτών μέχρι των καθ' ημάς χρόνων προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων και Παρθεναγωγείων*, Αθήνα: Ι. Δ. Κολλάρος, Βιβλιοπωλείο της "Εστίας", 1912, 160-161.

¹³³ Πριν την αναφορά του στον Ρήγα ο συγγραφέας θεωρεί ότι οι φορείς εξουσίας που προϋπήρχαν (Πατριαρχείο, Φαναριώτες, πρόκριτοι και αρματολοί) έθεταν με το κύρος τους τα θεμέλια για μια σταδιακή εθνική διοίκηση, πρόδρομο των μελλοντικών τοπικών και γενικών πολιτευμάτων.

¹³⁴ Στο ίδιο, 195,204.

¹³⁵ Αίσθηση προκαλεί η ιστορική πληροφορία του βιβλίου ότι ο Καποδίστριας ορίστηκε Κυβερνήτης όχι από την Γ' Εθνοσυνέλευση -που μάλιστα έγινε στην Επιδάουρο!- αλλά από τη Δ', που έλαβε χώρα στην Τροιζήνα!

¹³⁶ Στο ίδιο, 226.

¹³⁷ Στο ίδιο, 227.

¹³⁸ Στο ίδιο, 228.

πάντως να επισημανθεί ότι το βιβλίο προβαίνει σε εκτενή αναφορά των πολεμικών γεγονότων, και η γραφή του χαρακτηρίζεται από έντονο πατριωτικό ύφος.

Στο βιβλίο του Ν. Βραχνού *Ιστορία της νέας Ευρώπης και του Ελληνικού Έθνους από του 1453 μέχρι του 1914 προς χρήσιν των μαθητών της Δ' Τάξεως των Γυμνασίων και προς ιδιαίτεραν μελέτην*¹³⁹, το οποίο εκδόθηκε το 1915 και καλύπτει τα γεγονότα της ευρωπαϊκής και σύγχρονης ελληνικής ιστορίας από τη δυναστεία των Αψβούργων ως τους Βαλκανικούς Πολέμους¹⁴⁰, γίνεται λόγος για τα πρώτα τοπικά πολιτεύματα (Μεσσηνιακή Γερουσία υπό τον Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, Γερουσία Δυτικής Χέρσου Ελλάδος υπό τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο και Γερουσία Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος υπό τον Θεόδωρο Νέγρη), των οποίων οι πολιτικές ζυμώσεις και συμπύξεις οδήγησαν στην Α' Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου¹⁴¹. Όσον αφορά τη διακυβέρνηση του Καποδίστρια, ο Βραχνός την βλέπει θετικά, καθώς «η κυβέρνησίς του υπήρξε εξόχως λαμπρά»¹⁴², όπως βέβαια και αυτήν του Όθωνα, την έξωση του οποίου χαρακτηρίζει ως «δεύτερο θανάσιμο τραύμα για τη χώρα» μετά τη δολοφονία του Κυβερνήτη¹⁴³. Εξίσου θετικά προσεγγίζει και τη θητεία του Γεωργίου Α' στον ελληνικό θρόνο, πιστώνοντας στον θεσμό της βασιλείας τόσο την προσάρτηση των Ιονίων Νήσων στην Ελλάδα το 1864 όσο και την επιτυχή έκβαση των Βαλκανικών Πολέμων, οι οποίοι περιγράφονται λεπτομερώς. Μάλιστα, η αναφορά στον δολοφόνο του Γεωργίου, τον Αλέξανδρο Σχινά, γίνεται με χαρακτηρισμούς που επιβεβαιώνουν το φιλοβασιλικό πνεύμα του βιβλίου («τις μυσσάρδες, ανισόρροπος, έκφυλος Έλλην»). Σε ένα τέτοιο πλαίσιο γίνεται λόγος για πολιτική διαθήκη που αφήνει ο Γεώργιος Α' στον γιο του Κωνσταντίνο Α', το όνομα του οποίου συνδέεται με αυτό του Κωνσταντίνου ΙΒ' του Πορφυρογέννητου¹⁴⁴ και αποκτά μυθολογική διάσταση¹⁴⁵. Εντύπωση πάντως και ιδιαίτερη αίσθηση προκαλούν η απουσία αναφοράς στον Ελ.

¹³⁹ Νικόλαος Ι. Βραχνός, *Ιστορία της νέας Ευρώπης και του ελληνικού έθνους από του 1453 μέχρι του 1914 προς χρήσιν των μαθητών της Δ' τάξεως των Γυμνασίων και προς ιδιαίτεραν μελέτην*, Αθήνα: Τυπογραφείο: Αρισ. Ζ. Διαλήσματος, 1915.

¹⁴⁰ Ο Βραχνός είχε εκδώσει και το 1917 το ίδιο βιβλίο με ελαφρώς παραλλαγμένο τίτλο: *Ιστορία της νέας Ευρώπης και του ελληνικού έθνους από του 1453 μέχρι του 1914 προς χρήσιν των μαθητών της Δ' τάξεως των Γυμνασίων*.

¹⁴¹ Στο ίδιο, 137.

¹⁴² Στο ίδιο, 160.

¹⁴³ Στο ίδιο, 177-178.

¹⁴⁴ Στο ίδιο, 215-216.

¹⁴⁵ Νίκη Μαρωνίτη, «Το πολιτειακό ζήτημα στην Ελλάδα στη δυναμική προοπτική του 19ου αιώνα: Από τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας στην «Αναγέννηση της 15ης Αυγούστου 1909», στο *Η οικοδόμηση του ελληνικού κράτους*, επιμ. Χριστίνα Κουλούρη, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2022, 83- 84.

Βενιζέλο και το έργο του, σε μια εποχή μάλιστα που η προσωπικότητα και η δράση του κρητικού πολιτικού ήταν ήδη γνωστές.

Ο Γυμνασιάρχης Α. Χωραφάς στο βιβλίο με τίτλο *Ελληνική ιστορία από της Αλώσεως της Κων/πόλεως υπό των Φράγκων μέχρι των καθ'ημάς χρόνων δια την τρίτην τάξιν των Ελληνικών Σχολείων και την αντίστοιχον των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως*, το οποίο εκδόθηκε το 1922 και περιγράφει τα γεγονότα από την Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους μέχρι και τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, επισημαίνει και αυτός τη σύνδεση του Ρήγα με τη Γαλλική Επανάσταση η οποία, «όταν εξερράγη, εξήγειρε την γενναίαν ψυχήν του». Λόγω αυτής της επίδρασης που δέχτηκε ο Ρήγας στράφηκε μέσω της αλληλογραφίας του στη σύνταξη της Χάρτας του, στη συγγραφή επαναστατικών πονημάτων και στη σύνθεση ποιημάτων¹⁴⁶. Από τις τοπικές εξουσίες επιτονίζεται η Πράξη των Καλτετζών και δίνεται έμφαση στο Σύνταγμα της Επιδάουρου το οποίο, όπως επισημαίνεται, ήταν δημοκρατικό¹⁴⁷. Ο Καποδίστριας παρουσιάζεται με θετικά σχόλια όσον αφορά τον χαρακτήρα του («γενναίος ανήρ και γλυκός εις τους τρόπους») και το έργο του, τονίζεται όμως, λόγω και της θητείας του στη ρωσική αυλή, ο αυταρχικός του χαρακτήρας, που οδήγησε στην -δικαιολογημένη κατά τον Χωραφά- αντίδραση των προκρίτων που τον δολοφόνησαν¹⁴⁸. Η Αντιβασιλεία παρουσιάζεται να σφάλλει σε όλες τις επιλογές της, και η βασιλεία του Όθωνα να βάζει τέλος στην αναρχία και να σώζει την Ελλάδα από τον εμφύλιο πόλεμο¹⁴⁹. Εκφράζεται μάλιστα η ελπίδα ότι η ενηλικίωση του Όθωνα στις 20 Μαΐου 1835 θα έφερνε τέλος στα βάσανα, αλλά η αυταρχική συμπεριφορά τόσο του ίδιου («αγαθός ανήρ που ηγάπησε την Ελλάδα, αλλά ο χαρακτήρ του ήτο ασταθής») όσο και της Αμαλίας (τολμηρή, αλλά δεσποτική) οδήγησε στην Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843, η οποία υποκινήθηκε από την Αγγλία που ήθελε Σύνταγμα για την Ελλάδα. Κατά τον συγγραφέα, αν και το Σύνταγμα του 1844 διέπεται από δημοκρατικό πνεύμα και υπάρχει η αρχική αίσθηση ότι «η βαυαρική αυταρχία έληξεν», εντούτοις ο Όθωνας εξακολούθησε να κυβερνά απολυταρχικά, γεγονός που έκανε την Αγγλία να επεμβαίνει συχνά στα πολιτικά πράγματα της Ελλάδας και να πιέζει τον Όθωνα για μια διακυβέρνηση «προς το δημοκρατικότερον»¹⁵⁰. Γενικότερα, και όσον αφορά τον Όθωνα,

¹⁴⁶ Αντώνιος Ν. Χωραφάς, *Ελληνική ιστορία από της Αλώσεως της Κων/πόλεως υπό των Φράγκων μέχρι των καθ'ημάς χρόνων δια την τρίτην τάξιν των Ελληνικών Σχολείων και την αντίστοιχον των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως*, Αθήνα: Ι. Δ. Κολλάρος, Βιβλιοπωλείο της "Εστίας", 1922, 64.

¹⁴⁷ Στο ίδιο, 92.

¹⁴⁸ Στο ίδιο, 129-130.

¹⁴⁹ Στο ίδιο, 131.

¹⁵⁰ Στο ίδιο, 133.

παρατηρείται και εδώ η ίδια αντίληψη που υπάρχει και σε άλλα εγχειρίδια της περιόδου περί ενός ηγεμόνα όχι μεγάλου πολιτικού αναστήματος, που «ηγάπησε όμως θερμώς την Ελλάδα» και πέθανε φορώντας την ελληνική ενδυμασία¹⁵¹. Ο Χωραφάς, τέλος, θεωρεί σημαντικό το έργο του Στρατιωτικού Συνδέσμου¹⁵² και του Ελ. Βενιζέλου εξαιρώντας συγχρόνως την Αναθεώρηση του Συντάγματος του 1911¹⁵³.

Ο Ν. Βραχνός στο βιβλίο με τίτλο *Ελληνική ιστορία από των χρόνων της Αχαϊκής συμπολιτείας μέχρι της Αλώσεως της Κωνσταντινούπολης υπό των Φράγκων μέχρι των καθ'ημάς χρόνων και τα κυριωτέρα εκ της νέας και νεωτάτης ευρωπαϊκής ιστορίας διά την Γ' τάξιν των Ελληνικών Σχολείων*, το οποίο εγκρίθηκε το 1918 και εκδόθηκε το 1922, καλύπτει την περίοδο από την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους μέχρι την συνθήκη του Βουκουρεστίου (1913). Σ' αυτό τονίζει ότι ο Ρήγας συνέταξε αρχικά τη Χάρτα της μεγάλης Ελλάδος και συνέγραψε στη συνέχεια τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση* «ίνα δια φωτίσει το πνεύμα των ομογενών»¹⁵⁴. Από τις τρεις Εθνοσυνελεύσεις δίνονται με λεπτομέρειες οι συνθήκες συγκρότησης και οι αποφάσεις της πρώτης, στην Επίδαυρο, η οποία ψήφισε Σύνταγμα και συγκρότησε δύο βασικά πολιτικά σώματα, το Βουλευτικό και το Εκτελεστικό¹⁵⁵. Ο Καποδίστριας παρουσιάζεται ως «ο έξοχος και φιλότιμος Κυβερνήτης που τίποτε δεν παρέλειψε». Στην άρνησή του να δώσει Σύνταγμα του αποδίδεται «αγαθή προαίρεσις» καθώς, κατά τον Βραχνό, ο ίδιος πίστευε πως ο λαός ήταν ανώριμος για συνταγματικές ελευθερίες¹⁵⁶. Έμφαση δίνεται στην οθωνική περίοδο, για την οποία ο συγγραφέας πιστεύει ότι οι προστάτιδες δυνάμεις ήθελαν τη δεδομένη χρονική στιγμή βασίλειο με τον Όθωνα στον θρόνο¹⁵⁷. Η Αντιβασιλεία παρουσιάζεται να παράγει έργο, αλλά να συναντά πολλά προσκόμματα από την αντιπολίτευση, ενώ η Αμαλία εμφανίζεται

¹⁵¹ Στο ίδιο, 137.

¹⁵² Το κίνημα του Στρατιωτικού Συνδέσμου παρουσιάζεται μέσα από τις σελίδες των περισσότερων εγχειριδίων να διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στις πολιτειακές εξελίξεις των αρχών του 20ού αιώνα και να επιβεβαιώνει την άποψη της Ν. Μαρωνίτη ότι, στην απόληξη αυτής της χρονικής περιόδου (ενν. 1909), και με δεδομένο το πείραμα της εκτροπής που εγκαινιάζει το στρατιωτικό πραξικόπημα στου Γουδή το 1909, το πολιτειακό ζήτημα ανασηματοδοτείται ως προς τον προτεινόμενο βαθμό αναθεώρησης του πολιτειακού πλαισίου και μετασχηματίζεται σε «καθεστωτικό». Βλ. Νίκη Μαρωνίτη, *Το πολιτειακό ζήτημα στην Ελλάδα από τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας στην "Αναγέννηση της 15ης Αυγούστου 1909"*, Εφημ. NEWS 24/7, 30 Μαΐου 2021. Προσβάσιμο στο: <https://www.news247.gr/afieromata/to-politeiako-zitima-stin-ellada-apo-ton-agona-tis-anexartias-tis-15is-avgoustou-1909/>

¹⁵³ Στο ίδιο, 149.

¹⁵⁴ Νικόλαος Ι. Βραχνός, *Ελληνική ιστορία από των χρόνων της Αχαϊκής συμπολιτείας μέχρι της Αλώσεως της Κωνσταντινούπολης υπό των Φράγκων μέχρι των καθ'ημάς χρόνων και τα κυριωτέρα εκ της νέας και νεωτάτης ευρωπαϊκής ιστορίας διά την Γ' τάξιν των Ελληνικών Σχολείων*, Αθήνα: Προμηθέας, 1922, 79.

¹⁵⁵ Στο ίδιο, 98.

¹⁵⁶ Στο ίδιο, 123.

¹⁵⁷ Στο ίδιο, 125-126.

στις σελίδες του εγχειριδίου ως η «χρηστοτάτη ηγεμονίς», που φέρει όμως ευθύνη για την έλλειψη διαδόχου στον θρόνο¹⁵⁸. Ο Όθωνας, από την άλλη, φαίνεται ότι αγάπησε την Ελλάδα σαν πατρίδα του και ότι συνέβαλε στην πνευματική ανάταση της χώρας με την ίδρυση Πανεπιστημίου, αλλά συγχρόνως η αυταρχικότητα και η απολυταρχική του διακυβέρνηση αναδεικνύονται ως οι βασικοί λόγοι που οδήγησαν στην Επανάσταση του 1843. Διατυπώνεται επίσης η άποψη ότι το Σύνταγμα που προέκυψε από αυτήν την Επανάσταση όξυνε τελικά τον ανταγωνισμό των κομμάτων και δεν απέφερε τα αναμενόμενα αποτελέσματα, καθόσον ο λαός δεν διέθετε την «προσήκουσα πολιτικήν αγωγήν»¹⁵⁹. Σύμφωνα με την ιστορική αφήγηση, η έλευση του Γεωργίου Α΄ έκανε «ημερώτερα τα πολιτικά ήθη», και οι πολιτικοί άνδρες της περιόδου, παρά τα λάθη τους, υπήρξαν χρηστοί, φτωχοί, τίμιοι και «κρείττονες χρημάτων»¹⁶⁰. Η δολοφονία του λαοφιλούς βασιλέως Γεωργίου από έναν «μυσαρό, ανισόρροπο και έκφυλο Σχινά, όργανο της βουλγαρικής προπαγάνδας» περιγράφεται emphatically, καθότι βύθισε το έθνος «εις άληκτον πένθος», την ίδια ώρα που ο διάδοχος Κωνσταντίνος παρουσιάζεται να παίζει σημαντικό ρόλο στις νίκες των Βαλκανικών Πολέμων. Θα έλεγε πάντως κανείς ότι ο Βραχνός, με την εν λόγω έκδοση, η οποία έγινε σε μία ιδιαίτερα κρίσιμη χρονιά για την Ελλάδα (1922), επιχειρούσε να ισορροπήσει ανάμεσα στον βασιλικό θεσμό, τον οποίο συχνά εξαιρεί, και σε δύο μεγάλους κοινοβουλευτικούς άντρες της περιόδου, τον Χ. Τρικούπη και τον Ελ. Βενιζέλο, των οποίων το έργο εξυμνεί και των οποίων τα κόμματα χαρακτηρίζει ως «κόμματα αρχών»¹⁶¹.

Οι Χ. Θεοδωρίδης και Α. Λαζάρου, στο βιβλίο *Ιστορία ελληνική και ευρωπαϊκή των νέων χρόνων διά την Δ΄ τάξιν των Γυμνασίων και τας αντιστοίχους των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως μετά 100 εικόνων και 10 χαρτών*, το οποίο εγκρίθηκε και εκδόθηκε το 1923 και αποτελεί μια συνοπτική επισκόπηση της ιστορίας της Ευρώπης από τη Συνθήκη της Βεσφαλίας ως τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, τονίζουν -εκτός των άλλων- την επίδραση των γαλλικών ιδεών και των δημοκρατικών αντιλήψεων στους Έλληνες εκπροσώπους του

¹⁵⁸ Στο ίδιο, 126-127.

¹⁵⁹ Στο ίδιο, 127.

¹⁶⁰ Στο ίδιο, 132.

¹⁶¹ Στο ίδιο, 132. Ωστόσο σε σύγχρονα σχολικά βιβλία, όπως για παράδειγμα στα *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας* της Γ΄ Λυκείου (Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών), τα κόμματα αυτά χαρακτηρίζονται ως προσωποπαγή.

Διαφωτισμού με προεξάρχοντα τον Ρήγα Φερραίο¹⁶². Σύμφωνα με την ιστορική αφήγηση, η Α' Εθνοσυνέλευση και το Α' Σύνταγμα διέπονται από δημοκρατικές αρχές¹⁶³, ενώ ο Καποδίστριας περιγράφεται με μέγα κύρος και με σημαντικό έργο, αλλά «ο φίλαυτος και αυταρχικός χαρακτήρ του» και η σύνδεσή του με την πεφωτισμένη δεσποτεία και τον συγκεντρωτισμό παρουσιάζονται να λειτουργούν αποτρεπτικά όσον αφορά την ψήφιση συντάγματος και τη θεμελίωση του κοινοβουλευτισμού¹⁶⁴. Για τους συγγραφείς του βιβλίου πάντως, η δολοφονία του Καποδίστρια αποτέλεσε τη «μεγάλη τραγωδία του Ναυπλίου»¹⁶⁵.

Σύμφωνα με το ίδιο εγχειρίδιο, μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια, και μέχρι να έρθει στον θρόνο ο Όθωνας, επικράτησε αναρχία και ο Κωλέττης ασκούσε συνταγματική αντιπολίτευση. Χαρακτηριστική πάντως της αντισυνταγματικής διάθεσης της εποχής είναι η πληροφορία σύμφωνα με την οποία «αι Πελοποννήσιαι μητέρες εφόβιζον τα τέκνα τους λέγουσαι "έρχεται το σύνταγμα"»¹⁶⁶. Για τον Όθωνα παρατηρείται η ίδια στάση που ακολουθούν οι συγγραφείς και άλλων βιβλίων: από τη μια η έλευσή του φαίνεται να προκαλεί ένα αίσθημα ανακούφισης και να αποκαθιστά την τάξη και την ευημερία, ενώ ο ίδιος -διαθέτοντας πολλά προσόντα- απεικονίζεται να στέκεται μακριά από φατρίες, με αποτέλεσμα η χώρα να σημειώνει -βραδεία μεν, αλλά- αισθητή πρόοδο. Επίσης, η Αντιβασιλεία, παρά τα εμπόδια που συναντά από τους ατάκτους, την Εκκλησία και τον «δυσήνιον λαόν», παρουσιάζεται να έχει «αγαθώτατες προθέσεις» και η Αμαλία να είναι η γενναίοψυχη και δραστήρια βασίλισσα που μαζί με τον Όθωνα υποστήριζε τον μεγαλοϊδεατισμό¹⁶⁷. Από την άλλη τονίζεται ο αυταρχικός χαρακτήρας του Όθωνα, ο οποίος οδήγησε τα πράγματα σε Επανάσταση το 1843. Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί η άποψη στο βιβλίο ότι η Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου ήταν εξέγερση κατά της τάξης και της πειθαρχίας που οι ξένοι ήθελαν να επιβάλουν. Ο Όθων, με βάση την αφήγηση, κυβερνά ως συνταγματικός μονάρχης και επιθυμεί αυλόφιλη κυβέρνηση, καθώς από ιδιοσυγκρασία και ανατροφή δεν συμπαθεί τα κοινοβουλευτικά έθιμα. Η συμπάθεια των συγγραφέων προς το πρόσωπο του Βαυαρού μονάρχη φαίνεται από τον χαρακτηρισμό της Επανάστασης του 1862 ως «συνωμοσίας», αλλά και από την ειρωνική στάση τους απέναντι

¹⁶² Χαράλαμπος Θεοδωρίδης, Αναστάσιος Λαζάρου, *Ιστορία ελληνική και ευρωπαϊκή των νέων χρόνων διά την Δ' τάξιν των Γυμνασίων και τας αντιστοιχούς των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως μετά 100 εικόνων και 10 χαρτών*, Αθήνα: Ιωάννης Ν. Σιδέρης, 1923, 253-254.

¹⁶³ Στο ίδιο, 300-304.

¹⁶⁴ Στο ίδιο, 355.

¹⁶⁵ Στο ίδιο, 357.

¹⁶⁶ Στο ίδιο, 358.

¹⁶⁷ Στο ίδιο, 362.

στους φοιτητές επαναστάτες, οι οποίοι «τυρβάζουν περί μικροπολιτικής και όχι για την επιστήμη»¹⁶⁸. Σημειωτέον ότι οι σελίδες του βιβλίου παρουσιάζουν εικόνες με επικεφαλίδες βασιλικών διαταγμάτων του Όθωνα και με επίσημα ρούχα του βασιλικού ζεύγους, το οποίο μέχρι τέλους της ζωής του εκδήλωνε θερμά την αγάπη του για την Ελλάδα¹⁶⁹.

Υποστηρίζεται στο ίδιο βιβλίο ότι με τον Γεώργιο καθιερώνεται η Β' Συνταγματική Μοναρχία με την οποία «το πείραμα έμελλε να πετύχει περισσότερο», όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται. Ο νέος βασιλιάς περιγράφεται ως φιλειρηνικός, νηφάλιος, ψυχραιμος, με νοημοσύνη και αριστοτεχνική διακυβέρνηση, και μάλιστα «εν μέσω του πολυταράχου και ευεξάπτου λαού του»¹⁷⁰. Όλα αυτά, με βάση την οπτική του βιβλίου, εξασφάλισαν για τη χώρα τα Ιόνια νησιά και προσέδωσαν γόητρο στον βασιλικό θεσμό διά της ηγεμονικής και συνετής στάσης του. Οι Θεοδωρίδης και Λαζάρου θεωρούν ακόμη ότι ο Γεώργιος «εδείχθη κοινοβουλευτικώτατος καθ' όλην την διάρκεια της βασιλείας του», καθώς επέσπευσε την ψήφιση του Συντάγματος του 1864¹⁷¹, του 6ου Συντάγματος από την Επανάσταση, το οποίο, παρά τις ατέλειες που είχε, «καθίδρυσε τον κοινοβουλευτισμόν εν όλη τη ευρύτητι»¹⁷².

Όσον αφορά τον Χ. Τρικούπη, του αναγνωρίζεται η μεγάλη του προσφορά στον κοινοβουλευτισμό με την αρχή της δεδηλωμένης. Σύμφωνα με το εγχειρίδιο, είναι ο πρώτος άξιος λόγου πολιτευτής με ήθος και λόγο, που αναδιοργάνωσε την Ελλάδα στρατιωτικά και οικονομικά, εισήγαγε τον τεχνικό πολιτισμό και υπήρξε ο αδιαφιλονίκητος ηγέτης της προοδευτικής εξευρωπαϊστικής τάσεως στην Ελλάδα¹⁷³. Για τους συγγραφείς, εξίσου σημαντική υπήρξε η τομή που επέφερε στα πολιτικά πράγματα το κίνημα του Γουδή, με το οποίο προωθήθηκε το σύνθημα της Ανόρθωσης και επήλθε η Β' Αναθεωρητική Βουλή μέσω συνεργασίας-«συναλλαγής» ανάμεσα στον Ελ. Βενιζέλο και τον βασιλιά¹⁷⁴. Κάτω

¹⁶⁸ Στο ίδιο, 365.

¹⁶⁹ Στο ίδιο, 363-366.

¹⁷⁰ Στο ίδιο, 367.

¹⁷¹ Στο ίδιο, 368.

¹⁷² Η κατάταξη του Συντάγματος αυτού ως 6ου σημαίνει ότι οι συγγραφείς του βιβλίου μετά τα τρία Συντάγματα της Επανάστασης, που ψηφίστηκαν από τις τρεις Εθνοσυνελεύσεις της Επιδάουρου, του Άστρους και της Τροιζήνας, ως τέταρτο θεωρούν το Ηγεμονικό Σύνταγμα που ψήφισε η Ε' Εθνοσυνέλευση του Ναυπλίου το 1832, με το οποίο οριζόταν ο Όθων κληρονομικός ηγεμόνας, και ως πέμπτο αυτό του 1844. Η ίδια κατάταξη του Συντάγματος του 1864 ως 6ου στη σειρά γίνεται από τους ίδιους συγγραφείς και στην *Ιστορία Ελληνική και Ευρωπαϊκή των νέων Χρόνων. ΣΤ' Γυμνασίου*, βιβλίο που εκδόθηκε το 1936.

¹⁷³ Στο ίδιο, 403.

¹⁷⁴ Ο όρος «συναλλαγή», που χρησιμοποιείται εδώ, αποδίδει εύστοχα την πολιτική πραγματικότητα και σκοπιμότητα της περιόδου, αν αναλογιστεί κανείς ότι, με τη διάλυση της Βουλής από τον Γεώργιο, ο Βενιζέλος ανέβηκε στην εξουσία μετά τις εκλογές Νοεμβρίου 1910 και κατά την αναθεώρηση του Συντάγματος του 1911 δεν έθεσε πολιτειακό ζήτημα.

από αυτές τις συνθήκες, η δολοφονία του Γεωργίου αποδίδεται ως μια «θλιβερά τραγωδία», καθώς «ούτως απέθανεν εις των συνετωτάτων ηγεμόνων της Ευρώπης, ο οποίος επί δύο σχεδόν γενεάς εκυβέρνησε μεθ' υπομονής και δεξιότητος τον ελληνικόν λαόν»¹⁷⁵.

Στο βιβλίο του καθηγητή Πανεπιστημίου Π. Βαλάκη *Ελληνική ιστορία από της Αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Φράγκων μέχρι των καθ' ημάς χρόνων διά την τρίτην τάξιν των Ελληνικών Σχολείων και των αντιστοιχών των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως*, το οποίο εκδόθηκε το 1923 και περιλαμβάνει τα γεγονότα από την Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους μέχρι και τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, γίνεται λόγος μεταξύ άλλων για την επαναστατική προκήρυξη του Ρήγα¹⁷⁶ και για τα πρόωρα κοινοβουλευτικά χαρακτηριστικά του Α. Μαυροκορδάτου, ο οποίος χαρακτηρίζεται ως ο ικανότερος πολιτικός της Επανάστασης¹⁷⁷. Όσον αφορά τα Συντάγματα του Αγώνα, έμφαση δίνεται στην Α΄ Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου, η οποία συνέταξε το πρώτο Σύνταγμα της Ελλάδας, το πρώτο πολίτευμα, όπως χαρακτηριστικά αποκαλείται, συγκρότησε τα δύο βασικά σώματα για τη διοίκηση του επαναστατημένου έθνους, το Βουλευτικό και το Νομοτελεστικό, και όρισε κεντρική κυβέρνηση στην οποία θα υπάγονταν οι συγκροτηθείσες ως τότε τοπικές εξουσίες. Τονίζεται όμως και η διχόνοια που επήλθε από τις εξελίξεις αυτές, δεδομένου ότι από τη διανομή των εξουσιών περισσότερο ευνοήθηκαν οι πρόκριτοι¹⁷⁸. Στον Καποδίστρια αναγνωρίζεται η ικανότητα οργάνωσης ενός κράτους διαλυμένου, αλλά η αυταρχική συμπεριφορά τόσο του ίδιου όσο και του αδελφού του Βιάρρου εμφανίζονται να τον κατέστησαν εν τέλει μισητό και ανεπιθύμητο¹⁷⁹. Το καθεστώς του Όθωνα παρουσιάζεται ως αποτέλεσμα της βούλησης των Μεγάλων Δυνάμεων, ο ίδιος ο Όθων εμφανίζεται διστακτικός και απολυταρχικός, η Αμαλία «τολμηρά» και αποφασιστική, και η αντιβασιλεία με πλούσιο έργο αλλά και πολλά σφάλματα¹⁸⁰. Η Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου αποδίδεται στη δυσарέσκεια του λαού για τη βαυαροκρατία, και κυρίως στην αγανάκτησή του για την αυταρχική πολιτική του Όθωνα, επισημαίνεται όμως ότι το Σύνταγμα του 1844 δεν βελτίωσε τελικά την πολιτική

¹⁷⁵ Στο ίδιο, 421.

¹⁷⁶ Παύλος Α. Βαλάκης, *Ελληνική ιστορία από της Αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Φράγκων μέχρι των καθ' ημάς χρόνων διά την τρίτην τάξιν των Ελληνικών Σχολείων και των αντιστοιχών των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως, έκδοσις Δευτέρα*, Αθήνα: Ιωάννης Δ. Κολλάρος, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1923, 68-69.

¹⁷⁷ Στο ίδιο, 88.

¹⁷⁸ Στο ίδιο, 88-89.

¹⁷⁹ Στο ίδιο, 125.

¹⁸⁰ Στο ίδιο, 126.

κατάσταση¹⁸¹. Ακολούθως, η περίοδος του Γεωργίου και αυτή του Ελ. Βενιζέλου αποδίδονται συνοπτικά, με ουδέτερο τρόπο η διακυβέρνηση του βασιλιά και με θετικό πρόσημο το έργο του κρητικού ηγέτη¹⁸². Το βιβλίο πάντως, λόγω της κρισιμότητας των πολιτικών πραγμάτων τη χρονιά της έκδοσής του (1923), επιλέγει να κλείσει την αφήγηση με έντονο το πατριωτικό συναίσθημα, κατά το οποίο «Το ελληνικόν έθνος είναι το ενδοξότερον έθνος του κόσμου» και «η ιστορία των αγώνων του είναι η συγκινητικότερα και ωραιότερα ιστορία του κόσμου»¹⁸³.

Στο βιβλίο του πανεπιστημιακού καθηγητή Α. Αδαμαντίου¹⁸⁴ με τίτλο *Νεωτέρα Ιστορία Ελληνική και Ευρωπαϊκή 1204-1924 διά την Γ' Τάξιν των Ελληνικών Σχολείων*, το οποίο εγκρίθηκε και εκδόθηκε το 1924 και καλύπτει την περίοδο από την Φραγκοκρατία μέχρι και τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, αίσθηση προκαλεί η απουσία αναφοράς στις τρεις Εθνοσυνελεύσεις της Επανάστασης, γεγονός ερμηνεύσιμο αν ληφθεί υπόψη ο έντονα ταραγμένος πολιτικός βίος της δεκαετίας κατά την οποία γράφεται και διδάσκεται το βιβλίο όπου το πολίτευμα της δημοκρατίας δέχεται έντονους τριγμούς και κλυδωνισμούς με τα στρατιωτικά κινήματα που έχουν ήδη αρχίσει να εκδηλώνονται¹⁸⁵. Ο Καποδίστριας παρουσιάζεται να διαθέτει μεγάλες αρετές, ζήλο και πατριωτισμό, με την επισήμανση όμως ότι η αυστηρότητα που επέδειξε στον τρόπο άσκησης της εξουσίας επέφερε την αντίδραση της αντιπολίτευσης και τελικά τη δολοφονία του¹⁸⁶. Όσον αφορά τη διάδοχη κατάσταση μετά τη δολοφονία του Κυβερνήτη, στην Αντιβασιλεία αναγνωρίζονται καλές προθέσεις, καταλογίζονται όμως σοβαρές ελλείψεις και ολέθρια σφάλματα, με κυριότερο την εύνοια που έδειξε στο βαυαρικό μισθοφορικό στράτευμα σε βάρος των αγωνιστών της Επανάστασης¹⁸⁷. Η άφιξη του Όθωνα χαρακτηρίζεται σωτήρια και ο ίδιος, όπως και σε πολλά ακόμα εγχειρίδια, αποθεώνεται για την αγάπη, τον ζήλο και την αφοσίωση που

¹⁸¹ Στο ίδιο, 127.

¹⁸² Στο ίδιο, 130

¹⁸³ Στο ίδιο, 157.

¹⁸⁴ Ο Αδαμάντιος Αδαμαντίου, ο Νικόλαος Βραχνός και ο Αντώνιος Χωραφάς ανήκουν στους σημαντικούς συγγραφείς ελληνικών σχολικών εγχειριδίων ιστορίας από τις αρχές του 20ού αιώνα έως τον Μεσοπόλεμο. Τα βιβλία τους αποτελούν σήμερα σημαντικές πηγές για τη μελέτη όχι μόνο της ιστορικής εκπαίδευσης, αλλά και του τρόπου με τον οποίο το ελληνικό κράτος διαμόρφωσε το εκπαιδευτικό του αφήγημα. Μάλιστα, ο Αδ. Αδαμαντίου θεωρείται πιο κοντά στην επιστημονική ιστοριογραφία σε σχέση με άλλους συγγραφείς σχολικών βιβλίων της εποχής, καθώς συνδύαζε τη συγγραφή τους με την πανεπιστημιακή και ερευνητική του δραστηριότητα.

¹⁸⁵ Αδαμάντιος Ι. Αδαμαντίου, *Νεωτέρα Ιστορία Ελληνική και Ευρωπαϊκή 1204-1924 δια την Γ' Τάξιν των Ελληνικών Σχολείων*, Αθήνα: Ιωάννης Ν. Σιδέρης, 1924, 144. Μόνο για την Α' Εθνοσυνέλευση υπάρχει μια σύντομη αναφορά ότι συνέταξε το πρώτο Προσωρινό Πολίτευμα της Ελλάδος, δηλαδή το πρώτο Σύνταγμα, και τους νόμους.

¹⁸⁶ Στο ίδιο, 205

¹⁸⁷ Στο ίδιο, 206.

έτρεφε για την Ελλάδα, συναισθήματα που τον συντρόφευαν και μετά την εκθρόνισή του, ταυτόχρονα όμως επικρίνεται για τον απολυταρχικό τρόπο διακυβέρνησης¹⁸⁸.

Στον Γεώργιο πιστώνονται εμφανείς πρόοδοι, του αποδίδονται όμως και διάφορες πολιτικές αστοχίες, που προφανώς συνδέονται με την έκρυθμη πολιτική κατάσταση της δεκαετίας. Ωστόσο, τονίζεται ότι η κατάσταση επί Γεωργίου σταδιακά εξομαλύνθηκε και επί Χ. Τρικούπη βελτιώθηκε τόσο ώστε μακροπρόθεσμα επήλθε η Προεδρευόμενη Δημοκρατία του 1924¹⁸⁹. Μάλιστα, ο Αδαμαντίου θεωρεί την καθιέρωση του πολιτεύματος αυτού και του Συντάγματος που επακολούθησε το 1927 ως ευτυχή ιστορική συγκυρία, καθώς συμπίπτουν χρονικά με την επέτειο του ενός αιώνα από την έκρηξη της Επανάστασης. Κλείνοντας ο Αδαμαντίου δεν παραλείπει να σχολιάσει και την εξέλιξη στο μικρασιατικό μέτωπο, αποδίδοντας την ήττα του 1922 όχι σε πολιτικούς λόγους, αλλά στη βοήθεια που έλαβε ο Κεμάλ από την Ευρώπη¹⁹⁰. Προφανώς, ο συγγραφέας, επειδή δεν επιθυμούσε να οξύνει τα πνεύματα της εποχής του, επιλέγει έναν τρόπο γραφής με κυρίαρχο το ενωτικό πνεύμα. Έτσι, παρομοιάζει τον ελληνικό στρατό στη Μικρασία με αυτόν του Μεγάλου Αλεξάνδρου και τονίζει emphaticά ότι το ελληνικό κράτος στον πρώτο αιώνα του βίου του προόδευσε σημαντικά με τη συμβολή όλων των πολιτικών και πολιτειακών δυνάμεων¹⁹¹.

Στο σύγγραμμα των Χ. Θεοδωρίδη και Α. Λαζάρου με τίτλο *Ελληνική Ιστορία από της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Φράγκων μέχρι των ημερών μας δια την Γ' Τάξιν των Ελληνικών Σχολείων και τας αντιστοίχους των άλλων Σχολείων της Μ. Εκπαιδεύσεως*, το οποίο εγκρίθηκε και εκδόθηκε το 1925 και καλύπτει χρονικά την περίοδο από την Άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Φράγκους μέχρι και τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, γίνεται αναφορά στη Μεγάλη Χάρτα, στα επαναστατικά ποιήματα και στη σύνδεση του Ρήγα με τον Ναπολέοντα¹⁹², αλλά και στον ρόλο της Φιλικής Εταιρείας¹⁹³. Για

¹⁸⁸ Στο ίδιο, 207.

¹⁸⁹ Στο ίδιο, 208-209.

¹⁹⁰ Στο ίδιο, 223.

¹⁹¹ Στο ίδιο, 231.

¹⁹² Χαράλαμπος Θεοδωρίδης, Αναστάσιος Λαζάρου, *Ελληνική Ιστορία από της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Φράγκων μέχρι των ημερών μας δια την Γ' Τάξιν των Ελληνικών Σχολείων και τας αντιστοίχους των άλλων Σχολείων της Μ. Εκπαιδεύσεως*, Αθήνα: Ιωάννης Ν. Σιδέρης, 1925, 77.

¹⁹³ Η αναφορά στη Φιλική Εταιρεία άπτεται εδώ του πολιτειακού ζητήματος, καθώς επισημαίνεται ότι οι Φιλικοί διέδιδαν τις γαλλικές ιδέες του Διαφωτισμού, σύμφωνα με τις οποίες τη μελλοντική κυβέρνηση θα την εξέλεγε η λαϊκή ψήφος. Την ίδια ακριβώς άποψη διατυπώνουν οι Α. Λαζάρου και Χ. Θεοδωρίδης στο βιβλίο με τίτλο *Ελληνική ιστορία από της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Φράγκων μέχρι των ημερών μας δια την τρίτην τάξιν των Ελληνικών Σχολείων και των αντιστοίχων των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως* (1927). Επίσης στο βιβλίο *Ιστορία ελληνική και ευρωπαϊκή των νέων χρόνων δια την ΣΤ' τάξιν των Γυμνασίων και τας αντιστοίχους των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως* (1938), των ίδιων

την Πράξη των Καλτεζών επισημαίνεται ότι ήταν η πρώτη ουσιαστικά διοίκηση με ολιγαρχικό προφίλ και ότι στο πλαίσιο της η ρήξη μεταξύ των στρατιωτικών και του Δ. Υψηλάντη από τη μια και των προκρίτων από την άλλη οδήγησε στη συγκρότηση των πρώτων κομμάτων, εκείνων των Πολιτικών και των Στρατιωτικών¹⁹⁴. Οι διάφορες πολιτικές ζυμώσεις ανάμεσα στον Α. Μαυροκορδάτο, τον Δ. Υψηλάντη, τον Θ. Κολοκοτρώνη και τους στρατιωτικούς, από τη μια, με τον Π. Μαυρομιχάλη και τους πολιτικούς, από την άλλη, για τη συγκρότηση και τη λειτουργία των Εθνοσυνελεύσεων, αποδίδονται πολύ συνοπτικά.

Όσον αφορά τη διακυβέρνηση της χώρας από τον Καποδίστρια, οι συγγραφείς τονίζουν ότι αυτή συνάντησε πολλές δυσκολίες λόγω της ερήμωσης, της ληστείας και της εξαχρείωσης που χαρακτήριζαν τη χώρα, αλλά και λόγω της υποψίας των Αγγλογάλλων ότι ο Καποδίστριας εξυπηρετούσε τα ρωσικά συμφέροντα. Αναγνωρίζουν ωστόσο τη μεγάλη μόρφωση, την πείρα και το κύρος του Κυβερνήτη. Και μολονότι το βιβλίο του προσάπτει την κατηγορία ότι υπήρξε αντισυνταγματικός, ότι εφάρμοσε αυταρχικά μέτρα, με τη διάλυση της Συνέλευσης, τη συγκρότηση του Πανελληνίου και του αξιώματος του Γενικού Γραμματέα, και ότι δυσaráεστησε τους οπαδούς του συνταγματικού πολιτεύματος, προκαλώντας την αντίδραση της αντιπολίτευσης με τη συνακόλουθη συγκρότηση της Συνταγματικής Επιτροπείας, εντούτοις εξαίρει συνολικά το έργο του, καθώς ο Κυβερνήτης «ειργάσθη όσο λίγοι Έλληνες», και ως εκ τούτου η δολοφονία του χαρακτηρίζεται ως «τραγικό γεγονός του Ναυπλίου»¹⁹⁵.

Αναφορικά με την οθωνική περίοδο, το εγχειρίδιο χαρακτηρίζει δύσκολο το έργο της Αντιβασιλείας. Η διοίκησή της υπήρξε απολυταρχική (χωρίς Βουλή και Σύνταγμα, όπως και του Καποδίστρια) λόγω και της άγνοιάς της για τον τόπο και τον λαό¹⁹⁶. Από την άλλη, ο Όθων, παρά τη βελτίωση της εικόνας της Ελλάδας που του αναγνωρίζεται, παρουσιάζεται να υποπίπτει σε σοβαρά λάθη με τον απολυταρχικό τρόπο διακυβέρνησης, τον οποίο ενίσχυε και η ανάμειξη της Αμαλίας στα πολιτικά πράγματα. Τα λάθη αυτά, σε συνδυασμό και με την πολιτική του μεγαλοϊδεατισμού που υιοθετούσαν, κατέστησαν το βασιλικό ζεύγος αντιδημοτικό, γεγονός που οδήγησε στην εκδήλωση της Επανάστασης της 3ης Σεπτεμβρίου 1843. Στη σημασία της Επανάστασης αυτής γίνεται ιδιαίτερη μνεία,

συγγραφέων επισημαίνεται ότι η Φιλική Εταιρεία, λόγω της γαλλικής επανάστασης, θέλει ισονομία και επιλογή Κυβερνήτη με ψήφο του λαού.

¹⁹⁴ Στο ίδιο, 99.

¹⁹⁵ Στο ίδιο, 132-133.

¹⁹⁶ Στο ίδιο, 134.

δεδομένου ότι η πλατεία στην οποία συγκεντρώθηκαν οι επαναστάτες ονομάστηκε «Πλατεία Συντάγματος» και ο παρακείμενος δρόμος «Οδός 3ης Σεπτεμβρίου»¹⁹⁷.

Όπως υποστηρίζουν οι Θεοδωρίδης και Λαζάρου, από το 1843 και μετά ο Όθων κυβερνά ως συνταγματικός βασιλιάς με Γερουσία και Βουλή και με κύριους πολιτικούς, που επηρεάζουν την πολιτική σκηνή, τους Α. Μαυροκορδάτο και Ι. Κωλέττη. Κατά την περίοδο από τη θέσπιση του Συντάγματος το 1844 μέχρι την έξωσή του το 1862, ο Βαυαρός ηγεμόνας και πάλι παρουσιάζεται να κυβερνά απολυταρχικά, ωστόσο η αλληλογραφία του δίνεται ως πειστήριο της ειλικρινούς αγάπης του για την Ελλάδα, μια αγάπη που την επιβεβαιώνει και η ελληνική φορεσιά του την οποία φορούσε μέχρι τον θάνατό του.

Η βασιλεία του Γεωργίου Α΄ παρουσιάζεται θετικά και το Σύνταγμα του 1864 περιλαμβάνει τέτοιες διατάξεις, όπως η κατάργηση της Γερουσίας, η καθιέρωση κρατικής Βουλής και η καθολική ψηφοφορία, που το καθιστούν, σύμφωνα με τους Θεοδωρίδη και Λαζάρου, το δημοκρατικότερο πολίτευμα, το οποίο ίσχυσε επί μισό περίπου αιώνα, μέχρι την αναθεώρησή του το 1911. Η φίλα προσκείμενη στον Γεώργιο γραφή των συγγραφέων αποτυπώνεται εύγλωττα με την τελευταία φράση του κεφαλαίου σύμφωνα με την οποία ο «Γεώργιος εκυβέρνησε καθ' όλον τον βίον του ως συνταγματικός βασιλεύς και έμεινε ψύχραιμος ευρωπαίος εν τω μέσω του ευεξάπτου και πολυταράχου λαού του»¹⁹⁸. Τα προσωπικά όμως πάθη και συμφέροντα και οι πολιτικοί ανταγωνισμοί οδήγησαν γενικότερα σε κακή διοίκηση του κράτους, για την εξυγίανση της οποίας βοήθησε σημαντικά ο Χ. Τρικούπης, ο «εξοχώτατος πολιτευτής», όπως χαρακτηρίζεται. Μάλιστα, κατά το εγχειρίδιο, ο λαός του συμπεριφέρθηκε με αχαριστία, όταν στις εκλογές του 1895 δεν τον εξέλεξε καν βουλευτή. Από την άλλη, ο Θ. Δηλιγιάννης υποβαθμίζεται σε σύγκριση με τον Μεσολογγίτη πολιτικό και θεωρείται υπεύθυνος για την κρίση που κορυφώθηκε το 1897¹⁹⁹.

Οι πολιτικές εξελίξεις που οδήγησαν στην εκδήλωση του κινήματος στου Γουδή και την εμφάνιση του Ελ. Βενιζέλου στο πολιτικό προσκήνιο θεωρείται από τους συγγραφείς ότι συνέβαλαν στην εξομάλυνση του πολιτικού βίου και του πολιτειακού ζητήματος ειδικότερα. Συγκεκριμένα, το έργο της Β΄ Αναθεωρητικής Συνέλευσης αποτιμάται θετικά²⁰⁰, η είσοδος της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και οι εκλογές του

¹⁹⁷ Στο ίδιο, 136.

¹⁹⁸ Στο ίδιο, 137-138.

¹⁹⁹ Στο ίδιο, 154-155.

²⁰⁰ Στο ίδιο, 160.

Νοεμβρίου του 1920 δίνονται χωρίς κριτικό σχολιασμό, ενώ η επιστροφή του Κωνσταντίνου από την εξορία περιγράφεται με αρνητικό τρόπο. Πάντως η ήττα στο μικρασιατικό μέτωπο αποδίδεται όχι σε πολιτικά λάθη, αλλά σε στρατιωτικά, με κυριότερα τη λανθασμένη τακτική της στρατιωτικής ηγεσίας και την κόπωση του ελληνικού στρατού²⁰¹.

Στο βιβλίο του Ν. Βραχνού με τίτλο *Ιστορία Ευρωπαϊκή και Ελληνική. Από τον δέκατον πέμπτον αιώνα μέχρι των καθ' ημάς χρόνων. Προς χρήσιν των μαθητών της Δ' Τάξεως των Γυμνασίων και προς ιδιαιτέραν μελέτην*, το οποίο εγκρίθηκε το 1921, εκδόθηκε το 1926 και εξιστορεί την περίοδο από την Άλωση της Κωνσταντινούπολης και την Αναγέννηση στην Ευρώπη ως τους Βαλκανικούς Πολέμους και την αποικιοκρατία, επιτονίζεται ο ρόλος του Ρήγα με τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση* και γίνεται εκτενής αναφορά και εδώ στους οργανισμούς τοπικής εμβέλειας και στο Σύνταγμα της Επιδάουρου, του οποίου ο δημοκρατικός χαρακτήρας αποτιμάται θετικά²⁰². Το ίδιο θετικά αποτυπώνεται η προσωπικότητα και η διακυβέρνηση του Καποδίστρια, ενώ η στάση της αντιπολίτευσης απέναντί του επικρίνεται²⁰³. Ο Βραχνός αποτιμά θετικά τη Βαυαροκρατία και τους πρωταγωνιστές της Όθωνα, Αμαλία και Αντιβασιλεία και θεωρεί την έξωσή τους το 1862 ως δεύτερο θανάσιμο πλήγμα για τη χώρα μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια. Συγκεκριμένα, χαρακτηρίζει την Αμαλία «χρηστοτάτην» και αποδίδει τη δυσαρέσκεια του λαού προς τον Όθωνα σε συγκεκριμένα αίτια: στο μίσος των Ελλήνων για τους Βαυαρούς που κατέλαβαν θέσεις σε διοίκηση και στρατό, στο μίσος των Μεγάλων Δυνάμεων προς τον Όθωνα, στη ληστεία που μάστιζε τη χώρα, στην αποτυχία των κινημάτων στην Κρήτη και στη μη υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας. Παρά το γεγονός ότι ο Όθωνας κυβερνούσε αυταρχικά, όπως υποστηρίζει ο Βραχνός, είχε στη βασιλεία του ως «διηνεκές μέλημα το εθνικό μεγαλείο των Ελλήνων». Μάλιστα, δεν έπαψε ποτέ να αγαπά την Ελλάδα και να φορά την ελληνική ενδυμασία, ενώ ακόμα και την ώρα του θανάτου του «εξέπνευσε προφέρων τη λέξη ΕΛΛΑΣ»²⁰⁴.

Αντίθετα, η ανάλυση της εξουσίας από τον Γεώργιο περιγράφεται χωρίς θετικά σχόλια για τον νέο βασιλιά, γεγονός που πιθανόν οφείλεται στο ότι την περίοδο συγγραφής

²⁰¹ Στο ίδιο, 177.

²⁰² Νικόλαος Ι. Βραχνός, *Ιστορία Ευρωπαϊκή και Ελληνική. Από τον δέκατον πέμπτον αιώνα μέχρι των καθ' ημάς χρόνων. Προς χρήσιν των μαθητών της Δ' Τάξεως των Γυμνασίων και προς ιδιαιτέραν μελέτην*, Αθήνα: Δημ. Ν. Τζάκας, Στεφ. Δελαγραμμάτικας και ΣΙΑ, 1926, 225.

²⁰³ Στο ίδιο, 250.

²⁰⁴ Στο ίδιο, 291-292.

του βιβλίου η δυναστεία των Γλύξμπουργκ έχει εξοριστεί από την πολιτική σκηνή της Ελλάδας. Μετά την ανάληψη της εξουσίας από τον Γεώργιο, οι πολιτικοί που κυριαρχούν στα πολιτικά πράγματα είναι άνδρες που διαπράττουν λάθη, ωστόσο εμφανίζονται να είναι αδιάφοροι και ηθικά ακέραιοι. Συγκεκριμένα, ο Δ. Βούλγαρης είναι απολυταρχικός, ο Α. Κουμουνδούρος ευφυέστατος, ο Ε. Δεληγιώργης έξοχος και μέγιστος ρήτωρ, ο Θρ. Ζαΐμης συνετός. Ο Χ. Τρικούπης παρουσιάζεται ως ο πολιτικός που εδραίωσε τον κοινοβουλευτισμό και ως ο πολιτικός που υπήρξε αρχηγός σε ένα κόμμα αρχών, του οποίου η παρουσία στα πολιτικά πράγματα ήταν μακρά. Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στον ρόλο του Στρατιωτικού Συνδέσμου και για τη «νέα και ισχυρά μορφή του κρητός Βενιζέλου», η έλευση του οποίου στην εξουσία σηματοδότησε μία νέα πολιτική πραγματικότητα. Όπως επισημαίνεται, η Β' Αναθεωρητική Εθνική Συνέλευση στις 5 Ιανουαρίου 1911 με την αναθεώρηση του Συντάγματος κάλυψε πολλά κενά, διόρθωσε πρότερες αδικίες και ελλείψεις, εισήγαγε εγγυήσεις και ενίσχυσε εν γένει την κοινοβουλευτική λειτουργία. Κατά την αφήγηση, με τον Χ. Τρικούπη αρχικά και με τον Ελ. Βενιζέλο στη συνέχεια ο κοινοβουλευτισμός αναβάθμισε την κοινωνική και πνευματική ζωή, με αποτέλεσμα η Ελλάδα να αναγεννάται²⁰⁵.

Ο ίδιος συγγραφέας στο εγχειρίδιο με τίτλο *Ιστορία ευρωπαϊκή και ελληνική από του δεκάτου πέμπτου αιώνα μέχρι των καθ' ημάς χρόνων προς χρήσιν των μαθητών της Δ' τάξεως των Γυμνασίων και προς ιδιαιτέραν χρήσιν μετά πολλών εικόνων*, το οποίο εκδόθηκε το 1926 και καλύπτει χρονικά την περίοδο από την Αναγέννηση μέχρι τους Βαλκανικούς Πολέμους και την αποικιοκρατία, αναφέρεται στον ρόλο του Ρήγα και εστιάζει την προσοχή του στις τοπικές εξουσίες, θεωρώντας την Πράξη των Καλτετζών «το πρώτον περί δημοσίου δικαίου πρακτικόν του ελληνικού κράτους»²⁰⁶. Επιτονίζει την ψήφιση του Α' Συντάγματος της Επιδάου και τα φιλελεύθερα και δημοκρατικά του στοιχεία, αλλά και τα κοινοβουλευτικά χαρακτηριστικά του Α. Μαυροκορδάτου, ο οποίος παρουσιάζεται ως «έξοχος πολιτικός ανήρ»²⁰⁷. Η διακυβέρνηση του Καποδίστρια χαρακτηρίζεται «εξόχως λαμπρά», και ο ίδιος παρουσιάζεται να διαθέτει τα χαρακτηριστικά του δραστήριου και φιλότιμου Κυβερνήτη, αλλά η αγαθή του προαίρεσις προσέκρουε στον ατίθασο χαρακτήρα πολλών πολεμιστών. Μάλιστα, η αφήγηση για την εικόνα του Κυβερνήτη, προκειμένου να

²⁰⁵ Στο ίδιο, 309-310.

²⁰⁶ Νικόλαος Ι. Βραχνός, *Ιστορία ευρωπαϊκή και ελληνική από του δεκάτου πέμπτου αιώνα μέχρι των καθ' ημάς χρόνων προς χρήσιν των μαθητών της Δ' τάξεως των Γυμνασίων και προς ιδιαιτέραν χρήσιν μετά πολλών εικόνων*, Αθήνα: εκδοτικός οίκος Δημ. Ν. Τζακά-Σ. Δελαγραμμάτικα & Σια, 1926, 221.

²⁰⁷ Στο ίδιο, 225.

αναδειχθεί το έργο του, παρεκκλίνει κάπως από την ιστορική και ακαδημαϊκή γραφή και προσομοιάζει με μία αφήγηση με έντονα τα λογοτεχνικά χαρακτηριστικά²⁰⁸.

Αυτό πάντως που προκαλεί ιδιαίτερη αίσθηση και διαφοροποιεί το παρόν βιβλίο από άλλα της εποχής του είναι η στάση του απέναντι στον θεσμό της Αντιβασιλείας. Τα μέλη της παρουσιάζονται με υψηλή μόρφωση και καλές προθέσεις, που οδήγησαν σε ένα πετυχημένο έργο, το οποίο ωστόσο συνάντησε την αντίδραση της αντιπολίτευσης²⁰⁹. Εξίσου θετικά αντιμετωπίζεται το βασιλικό ζεύγος. Η Αμαλία είναι η «χρηστοτάτη βασίλισσα» που συνετέλεσε στη μόρφωση του λαού και ο Όθων αυτός που «ηγάπησε θερμώς την Ελλάδα» μέχρι τον θάνατό του. Διαρκές μέλημά του ήταν το εθνικό μεγαλείο της Ελλάδος, της οποίας τα ήθη, τα έθιμα και τις παραδόσεις υιοθέτησε μέχρι τον θάνατό του. Ο Βραχνός επιχειρεί μάλιστα να αντικρούσει τις κατηγορίες κατά του Όθωνα για αυταρχικότητα αποδίδοντάς τες -μεταξύ άλλων- στο μίσος που έτρεφαν οι Έλληνες για τους Βαυαρούς και στο μίσος των Αγγλογάλλων κατά του Όθωνα. Ωστόσο, αναγνωρίζει ότι κατά το διάστημα 1832-1843 η διακυβέρνηση του Όθωνα ήταν απολυταρχική και οι πολιτικές ελευθερίες του 1844 δεν ωφέλησαν τον λαό, επειδή αυτός δεν διέθετε πολιτική αγωγή²¹⁰. Υπό αυτήν την έννοια, το Σύνταγμα του 1844 δεν μετέβαλε ουσιαστικά το πολιτικό τοπίο, ωστόσο χαρακτηρίζει την έξωση του Όθωνα ως «το δεύτερο θανάσιμο πλήγμα μετά τη δολοφονία του Καποδίστρια».

Από την άλλη, εντύπωση προκαλεί η πιο ήπια παρουσίαση της βασιλείας του Γεωργίου. Κατά τον Βραχνό, επί των ημερών του, τα πολιτικά πράγματα έγιναν ημερώτερα και οι πολιτικοί άντρες της περιόδου (Α. Κουμουνδούρος, Ε. Δεληγιώργης, Θρ. Ζαΐμης) ήταν συνετοί πολιτικοί, με εξαίρεση τον Δ. Βούλγαρη που διείπετο από απολυταρχικές ιδέες²¹¹. Η δολοφονία πάντως του βασιλιά Γεωργίου στη Θεσσαλονίκη το 1912 εν ώρα καθήκοντος από ένα μίσθαρνο όργανο της βουλγαρικής προπαγάνδας αποτέλεσε, σύμφωνα με το βιβλίο, «φοβερά τραγωδία, που βύθισε εις μέγα πένθος σύμπαν το έθνος»²¹². Ακολούθως, ο σεβαστός και ένδοξος διάδοχος Κωνσταντίνος εμφανίζεται στο διάγγελμα του να κάνει λόγο για μια μεγάλη Ελλάδα. Κατά τον συγγραφέα, ο Χ. Τρικούπης αρχικά και ο Ελ. Βενιζέλος στη συνέχεια είναι οι νέες και ισχυρές μορφές των τελών του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα αντίστοιχα. Τα κόμματά τους, αν και προσωποπαγή, είχαν και

²⁰⁸ Στο ίδιο, 250.

²⁰⁹ Στο ίδιο, 290.

²¹⁰ Στο ίδιο, 310.

²¹¹ Στο ίδιο, 311.

²¹² Στο ίδιο, 324.

πολιτικές αρχές, γεγονός που τα κράτησε στον πολιτικό βίο και μετά τον θάνατο των ηγετών τους. Ιδιαίτερα το Αναθεωρητικό Σύνταγμα του 1911 επί Ελ. Βενιζέλου επισημαίνεται ότι συνέβαλε «στην κρείττονα λειτουργία του κοινοβουλευτικού πολιτεύματος»²¹³. Έτσι, ο Έλλην κατόρθωσε, κατά τον Βραχνό, συνεπικουρούμενος και από τις φυσικές του αρετές, να σημειώσει μεγάλη πρόοδο.

Ο Α. Αδαμαντίου στο βιβλίο *Νεωτέρα ιστορία ελληνική και ευρωπαϊκή 1204 - 1924 εγκεκριμένη διά την Γ' τάξιν των Ελληνικών Σχολείων και τας αντιστοίχους με 100 χάρτας και εικόνas*, το οποίο εγκρίθηκε το 1924 και εκδόθηκε το 1926, εμφανίζει στο Σύνταγμα της Επιδάουρου, το πρώτο Προσωρινό Πολίτευμα της Ελλάδος, για το οποίο όμως ισχυρίζεται ότι δεν εφαρμόστηκε λόγω της διαμάχης ανάμεσα στους πολιτικούς και στους στρατιωτικούς²¹⁴. Ο Καποδίστριας για άλλη μια φορά παρουσιάζεται με θετικό έργο και με θετικά χαρακτηριστικά ως πρόσωπο, καθώς διέθετε «υπερόχους αρετάς» και μέγα πατριωτισμό, διήγε λιτό βίο, «ειργάσθη χωρίς ανάπαυσιν» και ήταν θρήσκος. Όπως υποστηρίζεται, η αυστηρότητα και ο αυταρχικός του χαρακτήρας προκάλεσαν την αντιπάθεια των προκρίτων και τη δολοφονία του²¹⁵. Σύμφωνα με τον Αδαμαντίου, η βασιλεία του Όθωνα ήταν επιλογή των Μεγάλων Δυνάμεων, και η έλευσή του προκάλεσε ενθουσιασμό στον λαό. Κατά την ιστορική αφήγηση, ο ίδιος ο Όθων, η Αμαλία και η Αντιβασιλεία προσπάθησαν για το καλύτερο και αγάπησαν την Ελλάδα, αλλά ο αυταρχικός τους χαρακτήρας τούς οδήγησε σε λάθη με φυσικό επακόλουθο την Επανάσταση του 1843²¹⁶. Και μετά το Σύνταγμα του 1844 όμως η πολιτική του Όθωνα χαρακτηρίζεται ως αυταρχική, και ο λαός παρουσιάζεται να ζητάει συνταγματικές ελευθερίες, τις οποίες φέρεται να εξασφαλίζει σε μεγάλο βαθμό η βασιλεία του Γεωργίου Α', καθώς ο νέος βασιλιάς, με το Σύνταγμα του 1864, παρέχει νόμους, δίνει το δικαίωμα της λαϊκής κυριαρχίας και καθιστά χρηστή τη διοίκηση²¹⁷. Εξαιρείται όμως εδώ και ο θετικός ρόλος του Χ. Τρικούπη ο οποίος με την αρχή της δεδηλωμένης εδραίωσε τον κοινοβουλευτισμό.

²¹³ Στο ίδιο, 309.

²¹⁴ Αδαμάντιος Ι. Αδαμαντίου, *Νεωτέρα ιστορία ελληνική και ευρωπαϊκή 1204 - 1924 εγκεκριμένη διά την Γ' τάξιν των Ελληνικών Σχολείων και τας αντιστοίχους με 100 χάρτας και εικόνas*, Αθήνα: Ιωάννης Ν. Σιδέρης, 1926, 119. Το εγχειρίδιο είναι χωρισμένο σε 5 μέρη. Το πρώτο μέρος περιλαμβάνει τα γεγονότα των τελευταίων χρόνων της Ελληνικής Αυτοκρατορίας (1204-1453). Το δεύτερο μέρος ασχολείται με τα ζητήματα της νεώτερης ευρωπαϊκής ιστορίας (1453-1830). Το τρίτο μέρος περιλαμβάνει τους χρόνους της υποδούλωσης του ελληνικού έθνους (1453-1821). Το τέταρτο μέρος ασχολείται αποκλειστικά με την Ελληνική Επανάσταση (1821-1830) και το πέμπτο και τελευταίο μέρος ασχολείται με τα τελευταία 100 χρόνια μεταξύ του 1830 και 1924.

²¹⁵ Στο ίδιο, 170.

²¹⁶ Στο ίδιο, 172.

²¹⁷ Στο ίδιο, 187.

Το γεγονός ότι το βιβλίο του Α. Χωραφά με τίτλο *Ελληνική ιστορία από της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Φράγκων μέχρι των καθ' ημάς χρόνων μετά 23 εικόνων και χαρτών διά την τρίτην τάξιν των Ελληνικών Σχολείων και την αντίστοιχον των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως* φέρει χρόνο έγκρισης, έκδοσης και διδασκαλίας το 1927, μία χρονιά δηλαδή κατά την οποία καθιερώνεται η αβασίλευτη δημοκρατία, αποτυπώνει και τον δημοκρατικό του χαρακτήρα και προσανατολισμό. Ειδικότερα, εξαίρει το πρώτο Σύνταγμα της Επιδαύρου λέγοντας ότι η δημοκρατική του υφή σήμανε την πολιτική ελευθερία της Ελλάδος²¹⁸. Για τον Καποδίστρια τονίζεται ότι, παρά τα μοναρχικά του φρονήματα, ήταν «ο γενναίος ανήρ που δεν έχασε το θάρρος του, ο γλυκύς εις τους τρόπους, ο ειδήμων, ο αφιλοκερδής, ο ολιγαρκής, ο φιλόπατρις», με πολιτικές ικανότητες και προσωπικές αρετές που οδήγησαν σε ένα πολύ σημαντικό έργο²¹⁹. Κατά τον Χωραφά, η Αντιβασιλεία υπέπεσε σε πολλά λάθη και ατοπήματα στον χώρο της δικαιοσύνης και της παιδείας, διαμόρφωσε ένα μοναρχικό και συγκεντρωτικό πολίτευμα και αγνόησε τους προκρίτους και τους πολεμιστές²²⁰. Υποστηρίζεται ότι, και μετά την ενηλικίωση του Όθωνα, το βασιλικό ζεύγος ακολούθησε αυταρχική πολιτική, η οποία, παρά το ότι το 1843 έφερε την Επανάσταση και το 1844 το Σύνταγμα και τη Συνταγματική Βασιλεία, συνεχίστηκε ως το 1862. Ωστόσο, αν και, κατά τον συγγραφέα, ο Βαυαρός βασιλιάς δεν ήταν «μέγας ηγεμών», ήταν εντούτοις «αγαθός ανήρ» και του αναγνωρίζεται η αγάπη που έδειξε στη χώρα, την οποία «ηγάπησε θερμώς» και την τίμησε φορώντας την εθνική της ενδυμασία²²¹. Εντύπωση επίσης προκαλεί η θετική αναφορά του βιβλίου στον πολιτικό ρόλο και την ανάμειξη της Αγγλίας στα πολιτικά πράγματα της χώρας, καθώς αυτή πίεζε συνεχώς για έναν δημοκρατικό τρόπο διακυβέρνησης²²². Τέλος, υπερτονίζονται οι διαδικασίες που οδήγησαν στην εκδήλωση του κινήματος του Γουδή και στην έλευση του Ελ. Βενιζέλου, μέσω του οποίου η Ελλάδα, «βαδίζουσα εις την εκπλήρωσιν των μεγάλων ιδανικών της φυλής», αναθεωρεί το Σύνταγμα το 1911²²³. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο δεν προκαλεί ούτε απορία ούτε έκπληξη η επιγραμματική αναφορά της δολοφονίας του

²¹⁸ Αντώνιος Ν. Χωραφάς, *Ελληνική ιστορία από της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Φράγκων μέχρι των καθ' ημάς χρόνων μετά 23 εικόνων και χαρτών διά την τρίτην τάξιν των Ελληνικών Σχολείων και την αντίστοιχον των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως*, Αθήνα: Ιωάννης Δ. Κολλάρος, Βιβλιοπωλείο της "Εστίας", 1927, 92.

²¹⁹ Στο ίδιο, 126.

²²⁰ Στο ίδιο, 131-132.

²²¹ Στο ίδιο, 132-133.

²²² Στο ίδιο, 133.

²²³ Στο ίδιο, 147.

Γεωργίου και η διαπίστωση ότι η επάνοδος του Κωνσταντίνου μετά τις εκλογές του Νοεμβρίου του 1920 ήταν ολέθρια για τη χώρα²²⁴.

Οι Χ. Θεοδωρίδης και Α. Λαζάρου στο βιβλίο με τίτλο *Ελληνική ιστορία από της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Φράγκων μέχρι των ημερών μας διά την τρίτην τάξιν των Ελληνικών Σχολείων και των αντιστοιχών των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως*, το οποίο εγκρίθηκε το 1925 και εκδόθηκε το 1927, πιστεύουν ότι οι τρεις Εθνοσυνελεύσεις της Επανάστασης και τα αντίστοιχα Συντάγματα που ψηφίστηκαν κατά τη διάρκεια των εργασιών τους δεν κατάφεραν να γεφυρώσουν την πόλωση ανάμεσα σε πολιτικούς (πρόκριτους) και στρατιωτικούς²²⁵. Όπως υποστηρίζουν, ο Καποδίστριας είχε να αντιμετωπίσει την αντίθεση των Αγγλογάλλων προς το πρόσωπό του και, παρά τη μόρφωση, τη μεγάλη πείρα και το ζήλο που διέθετε, ήταν αντισυνταγματικός, γεγονός που οδήγησε την αντιπολίτευση να καθιερώσει τον θεσμό της Συνταγματικής Επιτροπείας²²⁶. Η διακυβέρνηση της αντιβασιλείας και η εξουσία του Όθωνα ως το 1843 περιγράφονται ως απολυταρχικές και υποστηρίζεται ότι το Σύνταγμα του 1844 δεν μπόρεσε να αλλάξει τα πράγματα, καθώς ο ίδιος ο Όθων κυβερνούσε ως συνταγματικός βασιλεύς, παραβιάζοντας συχνά το Σύνταγμα και καθιστώντας την εξορία του αναπότρεπτη²²⁷.

Η περίοδος που ακολουθεί με τον Γεώργιο, δείχνει, κατά τους συγγραφείς, να εξομαλύνει την κατάσταση, μιας και ο νέος ηγεμόνας κατόρθωσε από πολύ νωρίς να «εννοήσει τον χαρακτήρα του λαού του» και «εφάνη συνταγματικός βασιλεύς καθ' όλον τον βίον»²²⁸. Υποστηρίζεται ότι, από την ψήφιση του Συντάγματος του 1864 μέχρι την εμφάνιση του «εξοχωτάτου» Χ. Τρικούπη στην πολιτική σκηνή το 1875 και την αποδοχή της αρχής της δεδηλωμένης από τον βασιλιά, έχουμε να κάνουμε με μια περίοδο με έντονα τα πολιτικά και εκλογικά πάθη και τα προσωπικά συμφέροντα των πολιτικών²²⁹. Τέλος, λόγω του ότι το βιβλίο εκδίδεται στα δύσκολα χρόνια του Μεσοπολέμου, κατά τα οποία ως πολίτευμα καθιερώθηκε η αβασίλευτη δημοκρατία, στις σελίδες του υπερτονίζεται ο θετικός ρόλος του Στρατιωτικού Συνδέσμου και του Ελ. Βενιζέλου. Η αναθεώρηση του

²²⁴ Στο ίδιο, 158.

²²⁵ Χαράλαμπος Θεοδωρίδης, Αναστάσιος Λαζάρου, *Ελληνική ιστορία από της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Φράγκων μέχρι των ημερών μας διά την τρίτην τάξιν των Ελληνικών Σχολείων και των αντιστοιχών των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως*, Αθήνα: Ιωάννης Ν. Σιδέρης, 1927, 107,117,129.

²²⁶ Στο ίδιο, 137.

²²⁷ Στο ίδιο, 140-142.

²²⁸ Στο ίδιο, 142.

²²⁹ Στο ίδιο, 158.

Συντάγματος το 1911 μέσω της Β' Αναθεωρητικής Βουλής, ως έργου του κρητικού πολιτικού, οδήγησε το κράτος σε χρόνους ανθήσεως, ενώ η ευθύνη για όλες τις παραλείψεις και τα λάθη στη Μικρασιατική Καταστροφή βαρύνουν αποκλειστικά τους αντιβενιζελικούς²³⁰.

Στο σύγγραμμα του Αντ. Χωραφά με τίτλο *Ιστορία της Νέας Ελλάδος (1453-1924) και η σύγχρονος της όλης Ευρώπης δια την Δ' Τάξιν των τετρατάξιων και την αντίστοιχον των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως*, το οποίο εκδόθηκε το 1929 και καλύπτει την περίοδο από την Άλωση της Κωνσταντινούπολης ως τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, γίνεται αρχικά η γνωστή αναφορά στις τοπικές εξουσίες της Πράξης των Καλτετζών και της Πελοποννησιακής Γερουσίας και σε προσωπικότητες που έπαιξαν σημαντικό ρόλο στις Εθνοσυνελεύσεις της Εθνοσυνελεύσεις, όπως ο Δ. Υψηλάντης, ο Α. Μαυροκορδάτος, ο Θ. Νέγρης. Το βιβλίο βλέπει θετικά την προσπάθεια για δημοκρατική διοίκηση, καθώς κάνει λόγο για την Εθνική Συνέλευση της Επιδαύρου και το Σύνταγμα που ψηφίστηκε από αυτήν²³¹. Εντύπωση προκαλεί η παρουσίαση του Καποδίστρια, για τον οποίο διατυπώνονται θετικές κρίσεις για τη σταδιοδρομία και την προσωπικότητά του, αλλά συγχρόνως επισημαίνονται πολλά λάθη του στους τομείς στους οποίους επιχείρησε την αναδιοργάνωσή τους. Παράλληλα, τονίζεται ο αυταρχικός του χαρακτήρας δεδομένου ότι «εγκαθίδρυσε συγκεκαλυμμένην τυραννίδα»²³². Έντονη και αρνητική κριτική ασκείται και στην Αντιβασιλεία που συνόδευσε τον Όθωνα μέχρι την ενηλικίωσή του, καθώς της προσάπτονται σοβαρά σφάλματα και παραλείψεις σε όλους τους τομείς²³³. Για τον Όθωνα διατυπώνεται η άποψη ότι δεν ήταν μέγας ηγεμών και δεν διέθετε ηγετικές και διοικητικές ικανότητες, εξαιρείται όμως το πατριωτικό του πνεύμα, το ήθος («αγαθός ανήρ») και η αγάπη του για την Ελλάδα²³⁴. Η ανάληψη του θρόνου από τον Γεώργιο παρουσιάζεται με απλό και ουδέτερο τρόπο. Ο Χωραφάς, όμως, εμφανίζει στο Σύνταγμα του 1864, με το οποίο καθιερώνεται η λαϊκή κυριαρχία και ο κοινοβουλευτισμός²³⁵. Το κίνημα του Στρατιωτικού Συνδέσμου παρουσιάζεται ως τομή στα πολιτικά πράγματα, που επηρέασε καίρια το πολιτειακό καθεστώς. Όπως επισημαίνεται, η εκδήλωση του κινήματος αποτέλεσε την

²³⁰ Στο ίδιο, 163.

²³¹ Αντώνιος Ν. Χωραφάς, *Ιστορία της Νέας Ελλάδος (1453-1924) και η σύγχρονος της όλης Ευρώπης δια την Δ' Τάξιν των τετρατάξιων και την αντίστοιχον των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως*, Αθήνα: Ιωάννης Δ. Κολλάρος και ΣΙΑ, 1929, 218-219.

²³² Στο ίδιο, 259-261.

²³³ Στο ίδιο, 331.

²³⁴ Στο ίδιο, 339.

²³⁵ Στο ίδιο, 341.

αφορμή να ανέλθει στην εξουσία ο Ελ. Βενιζέλος, για τον οποίο οι κρίσεις και τα σχόλια είναι διθυραμβικά²³⁶. Υπό αυτό το πρίσμα, ο προσανατολισμός του βιβλίου είναι δημοκρατικός και συγχρόνως αντιβασιλικός, καθώς χαρακτηρίζει ως ολέθριο σφάλμα την επάνοδο του Κωνσταντίνου στην εξουσία μετά τις εκλογές του Νοεμβρίου του 1920²³⁷.

Στο σύγγραμμα του Α. Χωραφά *Ιστορία της Νέας Ελλάδος (1453-1924) και η σύγχρονος της όλης Ευρώπης δια την Ε' και ΣΤ' τάξιν των Γυμνασίων*, το οποίο φέρει χρόνο έκδοσης το 1934, πέρα από την αναφορά που γίνεται στο ότι το Α' Σύνταγμα της Επιδάουρου είναι δημοκρατικό, έχουμε μια αρνητική παρουσίαση του Καποδίστρια. Συγκεκριμένα, του καταλογίζονται σοβαρά λάθη σε όλους τους τομείς και ότι ήταν αντισυνταγματικός, καθώς κατήργησε τη Βουλή και συγκρότησε το Πανελλήνιο. Η αντιπολίτευση προς το πρόσωπό του λογίζεται ως εύλογη και οι φορείς της ως πρόσωπα που εμφορούνταν από ύψιστη φιλοπατρία. Έτσι, διατυπώνονται θετικά σχόλια για τους Μαυρομιχαλαίους, που απάλλαξαν την πατρίδα από τον τύραννο, αλλά και θετικά σχόλια για τον Λεοπόλδο του Σαξ Κόμπουργκ, τον ηγεμόνα δηλαδή που είχαν προτείνει οι Δυνάμεις²³⁸. Κατά τον Χωραφά, η Αντιβασιλεία που ανέλαβε τη διοίκηση του κράτους μέχρι την ενηλικίωση του Όθωνα υπέπεσε επίσης σε πολλά λάθη με κυριότερο αυτό που αφορούσε την πολιτειακή σύνταξη της χώρας: αντί δηλαδή να εφαρμοστούν τα δημοκρατικά συντάγματα, όπως υποστηρίζεται, κατίσχυσε η απόλυτη μοναρχία.²³⁹ Η Αγγλία και η Γαλλία, οι οποίες ήθελαν συνταγματική μοναρχία «περιοριζομένης υπό του λαού», παρουσιάζονται να αντιδρούν στον απολυταρχικό τρόπο διακυβέρνησης²⁴⁰. Θετικά αποτυπώνονται τόσο η έλευση του Γεωργίου, ο οποίος με το Σύνταγμα του 1864 ανοίγει τον δρόμο για τον κοινοβουλευτισμό και τη λαϊκή κυριαρχία²⁴¹, όσο και οι εξελίξεις που οδήγησαν στο κίνημα στου Γουδή και στην αναθεώρηση του Συντάγματος το 1911 από τον Ελ. Βενιζέλο²⁴².

Τέλος, στο βιβλίο του Α. Χωραφά *Ιστορία της νέας Ελλάδος και η σύγχρονος της όλης Ευρώπης, Γυμνασίου τάξις έκτη*, το οποίο εκδόθηκε το 1935 και καλύπτει την περίοδο από την ανάδυση του νέου Ελληνισμού μέχρι και την λήξη των Βαλκανικών Πολέμων, ο Καποδίστριας σκιαγραφείται ως ο τύραννος της πατρίδας που με τον δεσποτικό του

²³⁶ Στο ίδιο, 370.

²³⁷ Στο ίδιο, 384.

²³⁸ Αντώνιος Ν. Χωραφάς, *Ιστορία της Νέας Ελλάδος (1453-1924) και η σύγχρονος της όλης Ευρώπης δια την Ε' και ΣΤ' τάξιν των Γυμνασίων*, Αθήνα: Ιωάννης Δ. Κολλάρος και ΣΙΑ ΑΕ, 1934, 272-273.

²³⁹ Στο ίδιο, 333.

²⁴⁰ Στο ίδιο, 337.

²⁴¹ Στο ίδιο, 343.

²⁴² Στο ίδιο, 371-374.

χαρακτήρα έφερε ως πολίτευμα την «συγκεκαλυμμένην τυραννίδα»²⁴³. Ο θεσμός της Αντιβασιλείας περιγράφεται ως απολυταρχικός, και ο θεσμός της μοναρχίας του Όθωνα εξίσου ως αυταρχικός, με το πρόσωπο του Βαυαρού ηγεμόνα να προκαλεί την αντιπάθεια και λόγω έλλειψης διαδόχου και λόγω των συνταγματικών παραβιάσεων στις οποίες συχνά προέβαινε, με βάση την ιστορική αφήγηση. Ο ίδιος, μάλιστα, παρουσιάζεται να διάκειται υπέρ του γαλλικού κόμματος και η Αγγλία εναντίον του²⁴⁴. Τέλος, κατά τον Χωραφά, το Σύνταγμα του 1864 εξασφάλισε την κυριαρχία του λαού και τον κοινοβουλευτισμό, τον οποίο ο βασιλιάς τήρησε πιστά και απαρέγκλιτα²⁴⁵.

3.2. Η περίοδος 1936-1967

Κατά τη συγκεκριμένη περίοδο, η μοναρχία, μετά την παλινόρθωσή της τον Νοέμβριο του 1935, βρέθηκε και πάλι στο επίκεντρο σημαντικών πολιτικών εξελίξεων και συγκρούσεων που καθόρισαν την πολιτειακή φυσιογνωμία της χώρας. Η σύνδεσή της με αυταρχικά καθεστώτα, οι παρεμβάσεις της στην πολιτική ζωή και οι κρίσεις που προκάλεσαν οι σχέσεις της με τις εκλεγμένες κυβερνήσεις συνέβαλαν στην αμφισβήτησή της και στην άνοδο τελικά της Δικτατορίας των Συνταγματαρχών στην εξουσία. Τα εγχειρίδια της περιόδου αναδεικνύουν μέσα από τις σελίδες τους τον τρόπο με τον οποίο γεγονότα όπως το καθεστώς της 4ης Αυγούστου, η Κατοχή (1941-1944), ο Εμφύλιος Πόλεμος (1946-1949) και η προσπάθεια οικονομικής ανασυγκρότησης μέσα από την αστικοποίηση της χώρας (1950-1967) επηρέασαν και τις μελλοντικές πολιτειακές εξελίξεις.

Για τη συγκεκριμένη περίοδο μελετήθηκαν δεκατρία βιβλία. Στο εγχειρίδιο των Χ. Θεοδωρίδη και Α. Λαζάρου με τίτλο *Ιστορία Ελληνική και Ευρωπαϊκή των νέων Χρόνων. ΣΤ' Γυμνασίου*, το οποίο εγκρίθηκε το 1930, εκδόθηκε το 1936 και αποτελεί μια συνοπτική επισκόπηση της ιστορίας της Ευρώπης από τη Συνθήκη της Βεσφαλίας ως τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, εξάιρεται αρχικά η δράση του Ρήγα, ο οποίος αφορμάται από τις ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης και παρουσιάζεται να εκφράζει την τάση της προεπαναστατικής εποχής για απαλλαγή από την απολυταρχία²⁴⁶. Οι εργασίες της Α' Εθνοσυνέλευσης στην Επίδαυρο και η ψήφιση του Α' Συντάγματος, του Οργανικού Νόμου

²⁴³ Αντώνιος Ν. Χωραφάς, *Ιστορία της νέας Ελλάδος και η σύγχρονος της όλης Ευρώπης, Γυμνασίου τάξις έκτη*, Αθήνα: Ιωάννης Δ. Κολλάρος και ΣΙΑ ΑΕ, 1935, 65-66.

²⁴⁴ Στο ίδιο, 82.

²⁴⁵ Στο ίδιο, 83.

²⁴⁶ Χαράλαμπος Θεοδωρίδης, Αναστάσιος Λαζάρου, *Ιστορία Ελληνική και Ευρωπαϊκή των νέων Χρόνων. ΣΤ' Γυμνασίου*, Αθήνα: Ιωάννης Ν. Σιδέρης, 1936, 237.

όπως αποκαλείται, δίνονται πολύ αναλυτικά και με τρόπο ώστε να αναδειχθεί η σημασία τους για την πολιτική οργάνωση του επαναστατημένου έθνους. Συγκεκριμένα, γίνεται λόγος για τα ατομικά δικαιώματα και τις ατομικές ελευθερίες που διασφαλίζονται, για τη διάκριση των εξουσιών σε εκτελεστική (Νομοτελεστικών) και νομοθετική (Βουλευτικών) και για τη διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου, η οποία ήλθε ως επιβεβαίωση της επίδρασης που δέχτηκε το Α' Σύνταγμα της Επιδαύρου από τα αντίστοιχα συντάγματα των Η.Π.Α. και της Γαλλίας²⁴⁷. Για τον Καποδίστρια, την Αντιβασιλεία και τον Όθωνα επισημαίνεται ο απολυταρχικός τρόπος διακυβέρνησης που άσκησαν, ο οποίος μάλιστα προκάλεσε σοβαρές αντιδράσεις από την εκάστοτε αντιπολίτευση. Για τον πρώτο τονίζεται από τη μια το κύρος του και το ότι «εργάστηκε όσο λίγοι», αλλά ταυτόχρονα επισημαίνεται ότι, λόγω του «φίλαντου και αυταρχικού του χαρακτήρος» και της σχέσης του με την πεφωτισμένη δεσποτεία, θεωρούσε πρόωρα τα συντάγματα και τα κοινοβουλευτικά συστήματα²⁴⁸. Η Αντιβασιλεία και ο Όθωνας έρχονται, κατά τους Θεοδωρίδη και Λαζάρου, με αγαθές προθέσεις, αλλά μέχρι το 1843 κυβερνούν απολυταρχικά. Ειδικά ο Όθωνας παρουσιάζεται ως εγωπαθής και αυταρχικός, που ασκεί «προσωπική» διοίκηση. Ο μεγαλοϊδεατισμός του που, μαζί με την Αμαλία, ονειρεύεται να υλοποιήσει προκαλεί την αντίδραση και τη συνακόλουθη έξωσή του, παρόλο που, όπως τονίζεται, η αγάπη του για την Ελλάδα ήταν και μεγάλη και ειλικρινής²⁴⁹.

Η εκλογή του Γεωργίου αποτιμάται ως θετική, μιας και η έλευσή του φέρνει ομαλότητα, και επισημαίνεται ότι, ως βασιλιάς, κυβέρνησε «συνταγματικώς», όντας νηφάλιος, φιλειρηνικός και ψύχραιμος απέναντι σε έναν «πολυτάραχο και ευέξαπτο λαό»²⁵⁰. Σύμφωνα με τους συγγραφείς, το Σύνταγμα του 1864, αν και ήταν το 6ο Σύνταγμα από το 1821 που εγκαθίδρυσε τον κοινοβουλευτισμό, δεν όριζε με σαφήνεια την υποχρέωση του βασιλιά να δώσει την εντολή σχηματισμού κυβέρνησης σε βουλευτή του κόμματος που είχε την εμπιστοσύνη της πλειοψηφίας της Βουλής²⁵¹. Ο Χ. Τρικούπης, ο οποίος έρχεται με την αρχή της δεδηλωμένης να αποκαταστήσει αυτήν την ασάφεια, προβάλλεται στο εγχειρίδιο ως άξιος λόγου πολιτικός, με ήθος και αρχές, του οποίου «την ανάμνησιν αι νεώτεροι γενεαί διατηρούν ζωηράν»²⁵². Επιλογικά, η Αναθεωρητική Συνέλευση του 1911,

²⁴⁷ Στο ίδιο, 277-279.

²⁴⁸ Στο ίδιο, 332-333.

²⁴⁹ Στο ίδιο, 337-338.

²⁵⁰ Στο ίδιο, 341.

²⁵¹ Στο ίδιο, 342.

²⁵² Στο ίδιο, 374.

σύμφωνα με την οποία η καθιέρωση της μονιμότητας των δημοσίων υπαλλήλων επέδρασε θετικά την πορεία της χώρας, προβάλλεται με θετική οπτική²⁵³.

Το 1938 εισάγεται στα σχολεία το σχολικό εγχειρίδιο με τίτλο *Ιστορία ελληνική και ευρωπαϊκή των νέων χρόνων δια την ΣΤ' τάξιν των Γυμνασίων και τας αντιστοιχούς των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως*, επίσης των Χ. Θεοδωρίδη και Α. Λαζάρου, το οποίο καλύπτει την ίδια περίοδο με το προηγούμενο, με τη διαφορά όμως ότι αυτό φτάνει μέχρι τον Ι. Μεταξά²⁵⁴. Αξίζει να τονιστεί ότι η χρονολογία έκδοσης του βιβλίου επιβεβαιώνει τον φιλοβασιλικό του προσανατολισμό, μιας και ο διάδοχος Κωνσταντίνος παρουσιάζεται να αναβιώνει τη δόξα του Βυζαντίου, η αβασίλευτη δημοκρατία 1924-1935 να μην φέρνει την επιθυμητή γαλήνη σε μια σκληρά δοκιμαζόμενη χώρα, και ο Μεταξάς να προβάλλει ως η κατάλληλη λύση προκειμένου η Ελλάδα να εξέλθει από την κρίση και να εισέλθει στην οδό της ανάπτυξης²⁵⁵.

Οι ίδιοι συγγραφείς εκδίδουν το 1939 την *Ιστορία Ελληνική και Ευρωπαϊκή των Νέων Χρόνων. Διά την ΣΤ' Τάξιν των Γυμνασίων και τας αντίστοιχους των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαίδευσης*, η οποία είχε εγκριθεί την ίδια χρονιά. Σ' αυτή τονίζεται ότι η Πράξη των Καλτετζών -με τη συνδρομή των κοινοτήτων- αποτελεί την πρώτη προσπάθεια

²⁵³ Στο ίδιο, 383.

²⁵⁴ Χαράλαμπος Θεοδωρίδης, Αναστάσιος Λαζάρου, *Ιστορία ελληνική και ευρωπαϊκή των νέων χρόνων δια την ΣΤ' τάξιν των Γυμνασίων και τας αντιστοιχούς των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως*, Αθήνα: Ιωάννης Ν. Σιδέρης, 1938. Το εγχειρίδιο αυτό αποτελεί χαρακτηριστική περίπτωση αλλοίωσης και παραποίησης του από πολιτικό καθεστώς που ήθελε να προβάλει το δικό του αφήγημα. Συγκεκριμένα, η καθεστωτική μεταβολή της 4ης Αυγούστου 1936 και η συνακόλουθη ίδρυση του Ο.Ε.Σ.Β. το 1937 με τον ΑΝ 952 (Φ.Ε.Κ 469, 1937, σ. 3017-3019), οδήγησαν στην «παραμόρφωση» του περιεχομένου του εν λόγω βιβλίου με σκοπό την ενίσχυση των ιδεολογικών παραδοχών της δικτατορίας. Βλ. Μαρία Κοντοβά, *Ελλάδα και Βαλκάνια στα ελληνικά σχολικά βιβλία ιστορίας της περιόδου 1967-2007*, Διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ), 2014, 31.

Επιπλέον, για το έργο του Χαράλαμπος Θεοδωρίδη και την προσφορά του στον χώρο των σχολικών εγχειριδίων μπορεί να αντλήσει κανείς χρήσιμες και ενδιαφέρουσες πληροφορίες στο: Μαρία Ράση, *Ο Χαράλαμπος Θεοδωρίδης ... και συγγραφείς εγχειριδίων: η προσφορά του στον χώρο της σχολικής Ιστορίας της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης*, Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Πάνδημος, Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Προσβάσιμο στο: chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://pandemos.panteion.gr/files/d6593ff5-aa88-4891-847c-e7b872c45779/download/rasi_OYTOPIA_74.pdf

Στις σελίδες 100-101 του ανωτέρου κειμένου αποτυπώνεται η πρακτική του μεταξικού καθεστώτος να αλλοιώσει σκοπίμως τα περιεχόμενα του βιβλίου.

²⁵⁵ Στο ίδιο, 455. Αξίζει να σημειωθεί ο συγκινησιακά χρωματισμένος λόγος του βιβλίου όσον αφορά το εθνικό και πατριωτικό συναίσθημα, πράγμα που είναι σύνηθες σε εγχειρίδια που διδάσκονται σε περιόδους δικτατορίας. Έτσι και εδώ: «Ο ελληνικός στρατός έδειξε πάλιν τας γνωστάς αρετάς του...εις τον μεγάλον αγώνα (ενν. τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο)» και «η χώρα, παρά τα ατυχήματα και τας πολιτικές ανωμαλίας, δεν έπαυσε να προοδεύη», 453, 455.

για τη συγκρότηση πολιτεύματος²⁵⁶ και επισημαίνεται η σημασία των τριών Συνταγμάτων της Επανάστασης, τον δημοκρατικό χαρακτήρα των οποίων επισκιάζει ο φίλαυτος και αυταρχικός χαρακτήρας του Κυβερνήτη. Στην Αντιβασιλεία και τον Όθωνα αναγνωρίζονται οι αγαθές προθέσεις τους και η δυσκολία του έργου τους, ενώ για την αυταρχική διακυβέρνηση ως το 1843 οι ευθύνες επιρρίπτονται στον δύστροπο ελληνικό λαό²⁵⁷. Ο φιλοβασιλικός χαρακτήρας του βιβλίου²⁵⁸ επιβεβαιώνεται από τη στάση του απέναντι στον Γεώργιο Α΄ με τον οποίο «το πείραμα εκλογής νέου βασιλιά έμελλε να επιτύχει περισσότερον»²⁵⁹. Χαρακτηρολογικά παρουσιάζεται ως φιλειρηνικός, νηφάλιος και ψύχραιμος, αλλά παρόλα αυτά δολοφονείται από έναν «ανισόρροπο» Έλληνα²⁶⁰. Παράλληλα, η άνοδος του «δαφνοστεφούς βασιλέως» Κωνσταντίνου Α΄ στον θρόνο ως νέου Βυζαντινού Αυτοκράτορα εξαιρείται ως γεγονός, καθώς θα οδηγήσει στην επανασύσταση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας²⁶¹. Με το ίδιο φιλοβασιλικό πνεύμα το βιβλίο κλείνει την εξιστόρηση των γεγονότων, χαρακτηρίζοντας πράξεις αποφασιστικές την επάνοδο του Γεωργίου Β΄ και την επιβολή του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου 1936.

Η δεκαετία του 1930 κλείνει με το εγχειρίδιο του Γ. Ιατρίδη με τίτλο *Περίληψις της παγκοσμίου ιστορίας της δεκάτης ενάτης και εικοστής εκατονταετηρίδος*, το οποίο εκδίδεται το 1939, απευθύνεται στους υποψηφίους σπουδαστές των ανωτέρων εκπαιδευτικών ιδρυμάτων και καλύπτει την περίοδο από την Ελληνική Επανάσταση ως τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Στο σύγγραμμα αυτό εξαιρούνται οι φιλελεύθερες ιδέες του Ρήγα και οι βλέψεις του για μια παμβαλκανική ομοσπονδία με κυρίαρχο το ελληνικό στοιχείο, όραμα το οποίο, κατά τον Ιατρίδη, προσπάθησε να υλοποιήσει μέσα από ποιήματα και προκηρύξεις, επαναστατικά συγγράμματα και ένα γεωγραφικό χάρτη της ελεύθερης Ελλάδας²⁶². Το Α΄ Σύνταγμα της Επιδάυρου περιγράφεται ως φιλελεύθερο, ενώ και το Β΄ Σύνταγμα του Άστρους, το οποίο επικύρωσε «μετά τινας αναθεωρήσεις» το προηγούμενο Σύνταγμα,

²⁵⁶ Χαράλαμπος Θεοδωρίδης, Αναστάσιος Λαζάρου, *Ιστορία Ελληνική και Ευρωπαϊκή των Νέων Χρόνων. Δια την ΣΤ΄ Τάξιν των Γυμνασίων και τας αντίστοιχους των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαίδευσης*, Αθήνα: Ιωάννης Ν. Σιδέρης, 1939, 272.

²⁵⁷ Σύμφωνα με τους συγγραφείς ο Όθων δεν συμπαθούσε τα κοινοβουλευτικά έθιμα και ήθελε φιλοβασιλική κυβέρνηση με αυλόφιλη Βουλή.

²⁵⁸ Το βιβλίο θεωρεί ευτύχημα το γεγονός ότι οι Έλληνες στην αρχή του Αγώνα δεν συζητούν περί πολιτεύματος, γιατί αυτό θα οδηγούσε σε έριδες, 272.

²⁵⁹ Επισημαίνεται, ωστόσο, ότι «ήταν ατυχής η διάταξη η ορίζουσα την απαρτίαν επί το ήμισυ πλέον του ενός του αριθμού των βουλευτών», γιατί προκαλούσε «κωλυσιεργία».

²⁶⁰ Στο ίδιο, 341.

²⁶¹ Στο ίδιο, 388.

²⁶² Γεώργιος Η. Ιατρίδης, *Περίληψις της παγκοσμίου ιστορίας της δεκάτης ενάτης και εικοστής εκατονταετηρίδος*, Αθήνα: Γκοβόστης, 1939, 18-19.

φαίνεται να κινείται προς την ίδια κατεύθυνση²⁶³. Το έργο του Καποδίστρια αποτυπώνεται με θετικό τρόπο, αλλά δοσμένο σε αδρές γραμμές, ενώ του Όθωνα παρουσιάζεται με κύριο χαρακτηριστικό την αυταρχική του διακυβέρνηση²⁶⁴.

Περισσότερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τρόπος με τον οποίο αποτυπώνονται τα γεγονότα από τη βασιλεία του Γεωργίου και μετά. Με αυτόν στον θρόνο, κατά την ιστορική αφήγηση, το κράτος σημείωσε προόδους και ψήφισε δημοκρατικό σύνταγμα, ενώ και ο διάδοχος Κωνσταντίνος μόχθησε για το μεγαλείο της χώρας και διπλασίασε τα σύνορα της πατρίδας²⁶⁵. Μάλιστα, όπως υποστηρίζεται, η Ελλάδα κατά τη διάρκεια της αβασίλευτης δημοκρατίας εμφάνιζε συνεχώς προβλήματα, και ως εκ τούτου η επιλογή του συγκεκριμένου πολιτεύματος αποδείχτηκε εσφαλμένη²⁶⁶. Υπό αυτό το πρίσμα, η επάνοδος του Γεωργίου Β΄, κατά τον Ιατρίδη, λειτούργησε λυτρωτικά απέναντι στην αναρχία που επέφερε ο κομμουνισμός, και το καθεστώς της 4ης Αυγούστου αποκατέστησε την τάξη και την ασφάλεια. Δεδομένου ότι το βιβλίο γράφεται μεσούσης της δικτατορίας του Ι. Μεταξά είναι χαρακτηριστικός ο τρόπος με τον οποίο παρουσιάζεται στις σελίδες του βιβλίου ο εμπνευστής του καθεστώτος: είναι ο πολιτικός που «ειργάσθη αόκνως εσωτερικώς και εξωτερικώς επ' αγαθώ της πατρίδος, συνέτριψε τον κομμουνιστικόν κίνδυνον, επανέφερε τον στρατόν εις το καθήκον του ως υπερασπιστού της πατρίδος, ωχύρωσε την χώραν κατά παντός εξωτερικού κινδύνου, επανέφερε την εκτραπείσαν εκ του προορισμού της εκπαίδευσιν εις τα ιδανικά του έθνους, εξύψωσε την εργατικήν και γεωργικήν τάξιν με προστατευτικά νομοθετήματα και -το ύψιστον- ενεκαινίασε νέαν περίοδον αναγεννήσεως του έθνους διά της Εθνικής Οργανώσεως της Νεολαίας»²⁶⁷.

Περνώντας στη δεκαετία του 1940, ο Α. Χωραφάς στο βιβλίο με τίτλο *Ιστορία της Νέας Ελλάδος (1453-1924) και η σύγχρονος της όλης Ευρώπης διά την Ε΄ και ΣΤ΄ τάξιν των Γυμνασίων*, το οποίο εγκρίθηκε και εκδόθηκε το 1940, εξαίρει τη δράση του Ρήγα, ο οποίος, ζητώντας τη βοήθεια του Μεγάλου Ναπολέοντα, συντάσσει χάρτη της Ελλάδος και πολιτικούς κανονισμούς προσκαλώντας όλους τους βαλκανικούς λαούς για εξέγερση κατά του κατακτητή²⁶⁸. Εν συνεχεία, και αφού πρώτα κάνει λεπτομερή παρουσίαση των πρώτων προεπαναστατικών φορέων εξουσίας, εστιάζει την προσοχή του στη σημασία της Πράξης

²⁶³ Στο ίδιο, 33,40.

²⁶⁴ Στο ίδιο, 57-58.

²⁶⁵ Στο ίδιο, 58-60.

²⁶⁶ Στο ίδιο, 60-61.

²⁶⁷ Στο ίδιο, 61.

²⁶⁸ Αντώνιος Ν. Χωραφάς, *Ιστορία της Νέας Ελλάδος (1453-1924) και η σύγχρονος της όλης Ευρώπης διά την Ε΄ και ΣΤ΄ τάξιν των Γυμνασίων*, Αθήνα: Ι. Δ. Κολλάρος και ΣΙΑ, Βιβλιοπωλείο της "Εστίας", 1940, 184-185.

των Καλτετζών και του Συντάγματος της Επιδαύρου για τη μελλοντική πορεία του πολιτεύματος. Ειδικά για την Α' Εθνοσυνέλευση και το Σύνταγμα που αυτή ψήφισε, επισημαίνεται η αδυναμία τους να συγκροτήσουν μια ισχυρή κεντρική κυβέρνηση που θα διηύθυνε αποτελεσματικά τον Αγώνα, παρά το γεγονός ότι θεσπίστηκαν διατάξεις για ισονομία, ανεξιθρησκία και ελευθεροτυπία²⁶⁹. Τον Καποδίστρια τον παρουσιάζει με θετικό πρόσημο όσον αφορά τα προσόντα και την προσωπικότητά του, του καταλογίζει όμως πολλά λάθη, με κυριότερο ότι εγκαθίδρυσε «συγκεκαλυμμένη τυραννίδα»²⁷⁰. Δεδομένου ότι το βιβλίο εκδίδεται στα χρόνια του Ι. Μεταξά, εντύπωση προκαλεί η αρνητική κριτική για τον θεσμό της Αντιβασιλείας και τη μοναρχία του Όθωνα, καθώς ο Βαυαρός ηγεμόνας σκιαγραφείται ως ανίκανος, και όχι ως μέγας ηγεμών, με «ελαφρυντικό» βέβαια ότι ως «αγαθός ανήρ» αγάπησε την Ελλάδα²⁷¹. Η ανάρρηση του Γεωργίου στον ελληνικό θρόνο αποδίδεται στη βούληση των Μεγάλων Δυνάμεων, και κυρίως της Αγγλίας, η οποία επιθυμεί συνταγματικό βασιλέα «ευάρεστον» προς αυτήν. Ο νέος βασιλιάς παρουσιάζεται με τον ερχομό του να αποσοβεί τον εμφύλιο πόλεμο και να παραχωρεί Σύνταγμα, για το οποίο διατυπώνεται η άποψη ότι καθιέρωσε τη λαϊκή κυριαρχία και τον κοινοβουλευτισμό κατά τα πρότυπα του κοινοβουλευτικού συστήματος της Αγγλίας²⁷².

Το 1946 εκδίδεται το σχολικό εγχειρίδιο του ίδιου συγγραφέα με τίτλο *Περίληψεις της ιστορίας. Ιστορία της νέας Ελλάδος και η σύγχρονος της όλης Ευρώπης. Γυμνασίου Τάξεις Έκτη*, το οποίο, εκτός από περιλήψεις, περιλαμβάνει και ερμηνευτικά σχόλια για τα γεγονότα από τη Συνθήκη της Βεσφαλίας μέχρι και τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Στις σελίδες του σχολιάζεται με συντομία το επαναστατικό έργο του Ρήγα που εκφράστηκε μέσω των ποιημάτων και των χαρτών του²⁷³. Όσον αφορά την Α' Εθνοσυνέλευση, αυτή προσεγγίζεται περισσότερο με την οπτική της αδικίας που υπέστη ο Δ. Υψηλάντης κατά τη διάρκεια των εργασιών της τόσο από τους πρόκριτους όσο και από τους στρατιωτικούς²⁷⁴. Ο Καποδίστριας εμφανίζεται ως σκληρά εργαζόμενος «προς καταρτισμόν του κράτους» και «διά της φιλοπατρίας του, των επιχαρίτων τρόπων του, της εγκρατείας του και της ενεργητικότητός του επεβλήθη εις όλους», αλλά ο δεσποτικός του χαρακτήρας τον οδήγησε, κατά τον Χωραφά, στην εγκαθίδρυση «συγκεκαλυμμένης τυραννίδος» και στη

²⁶⁹ Στο ίδιο, 220-221.

²⁷⁰ Στο ίδιο, 264.

²⁷¹ Στο ίδιο, 342.

²⁷² Στο ίδιο, 343.

²⁷³ Αντώνιος Ν. Χωραφάς, *Περίληψεις της ιστορίας. Ιστορία της νέας Ελλάδος και η σύγχρονος της όλης Ευρώπης. Γυμνασίου Τάξεις Έκτη*, Αθήνα: Ι. Δ. Κολλάρος και ΣΙΑ, Βιβλιοπωλείο της "Εστίας", 1946, 44.

²⁷⁴ Στο ίδιο, 50.

συγκέντρωση όλων των εξουσιών στο πρόσωπό του²⁷⁵. Η διοίκηση της Αντιβασιλείας επικρίνεται για τα αλλεπάλληλα λάθη της, και του Όθωνα για την αυταρχικότητα και τον δεσποτικό της χαρακτήρα, που συνεχίστηκε και μετά την ψήφιση του Συντάγματος το 1844²⁷⁶. Από την άλλη, στο εγχειρίδιο αναδεικνύεται η διακυβέρνηση του Γεωργίου Α' με την επισήμανση ότι ο ίδιος τήρησε το Σύνταγμα, εξασφάλισε τη λαϊκή κυριαρχία και θεμελίωσε τον κοινοβουλευτισμό²⁷⁷. Θετικά προσεγγίζονται οι εξελίξεις που οδήγησαν στο κίνημα στου Γουδή και στην Αναθεώρηση του Συντάγματος του 1911²⁷⁸.

Στο βιβλίο με τίτλο *Ιστορία των Νεώτατων Χρόνων. Από της συνθήκης της Βιέννης (1815) μέχρι των ημερών μας. Δια την ΣΤ' Τάξιν του Εξατάξιου Γυμνασίου Νέου Τύπου* του Α. Λαζάρου²⁷⁹, το οποίο εκδόθηκε το 1946 και καλύπτει την περίοδο από τη Συνθήκη της Βιέννης και την εδραίωση των εθνικών κρατών μέχρι τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και τις εξελίξεις στην Ευρώπη, επισημαίνεται η ανάγκη για συγκρότηση κεντρικής εξουσίας στη διάρκεια της Επανάστασης και ότι προς αυτήν την κατεύθυνση προσανατολίστηκε η Πράξη των Καλτετζών²⁸⁰. Η συγκρότηση της Α' Εθνοσυνέλευσης και το ψηφισθέν Προσωρινόν Πολίτευμα της Επιδαύρου παρουσιάζονται αναλυτικά και με πατριωτικό πνεύμα: «Το ελληνικό έθνος, εν ονόματι της Αγίας και αδιαίρετου Τριάδος ... κηρύσσει δια των νομίμων παραστατών του ... εις εθνικήν συνηγμένων συνέλευσιν ... την πολιτικήν αυτού ύπαρξιν και ανεξαρτησίαν»²⁸¹, ενώ η Β' Εθνοσυνέλευση, σύμφωνα με τον Λαζάρου, δεν εξισορρόπησε τις αντιθέσεις και οδήγησε τα πολιτικά πράγματα σε εμφύλιες διενέξεις²⁸². Ο Καποδίστριας παρουσιάζεται να επιτελεί μέσα σε τρία χρόνια σημαντικό έργο, παρόλο

²⁷⁵ Στο ίδιο, 59.

²⁷⁶ Στο ίδιο, 75.

²⁷⁷ Στο ίδιο, 76.

²⁷⁸ Το βιβλίο, δεδομένου ότι γράφεται στα ταραγμένα χρόνια μετά την Κατοχή, προσπαθεί να κρατήσει κάποιες ισορροπίες: από τη μια βλέπει θετικά κάποιες δημοκρατικές διαδικασίες, καθώς μετά την Κατοχή την κυβέρνηση αναλαμβάνει δημοκρατική κυβέρνηση, από την άλλη εξαίρει και τον βασιλικό θεσμό, γιατί και αυτός βρίσκεται σε ισχύ.

²⁷⁹ Αναστάσιος Λαζάρου, *Ιστορία των Νεώτατων Χρόνων. Από της συνθήκης της Βιέννης (1815) μέχρι των ημερών μας. Δια την ΣΤ' Τάξιν του Εξατάξιου Γυμνασίου Νέου Τύπου*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων, 1946. Το συγκεκριμένο εγχειρίδιο χρησιμοποιήθηκε ως μοναδικό εγχειρίδιο ιστορίας για την Στ' Γυμνασίου σε όλες τις μεταπολεμικές δεκαετίες μέχρι τα πρώτα χρόνια της δικτατορίας και ως το μοναδικό σχολικό βιβλίο που εκδιδόταν με ευθύνη του ΟΕΣΒ. Πρόκειται για ένα βιβλίο το οποίο διανθίζει την αφήγηση των μαχών και των πολέμων με πλήθος λεπτομερειών, που διαμορφώνουν ένα πολεμοχαρές κλίμα (σε πολλά σημεία μάλιστα, θυμίζει πολεμικό ανακοινωθέν), ενώ τα πολιτικά και διπλωματικά γεγονότα περνούν σε δεύτερο επίπεδο. Θα πρέπει, ωστόσο, να σημειώσουμε ότι αποφεύγονται επιμελώς οι αξιολογικές κρίσεις, και τα ιστορικά γεγονότα παρουσιάζονται απαλλαγμένα από σχόλια και ερμηνείες, σε αντίθεση με τα εγχειρίδια της στοιχειώδους εκπαίδευσης.

²⁸⁰ Στο ίδιο, 73-74.

²⁸¹ Στο ίδιο, 78.

²⁸² Στο ίδιο, 80-81.

που έχει να αντιμετωπίσει τις απαρχαιωμένες δομές του κράτους, την καχυποψία των προκρίτων και την έχθρα των Αγγλογάλλων, οι οποίοι τον θεωρούσαν όργανο της ρωσικής πολιτικής. Οι συνθήκες αυτές, σε συνδυασμό και με τον αυταρχικό χαρακτήρα του Κυβερνήτη, προκάλεσαν την αντίδραση της αντιπολίτευσης και τη δολοφονία του²⁸³.

Στην Αντιβασιλεία και τον Όθωνα καταλογίζονται ευθύνες για συγκεντρωτική διακυβέρνηση, τακτική που οδήγησε στην Επανάσταση του 1843 και στην ψήφιση του Συντάγματος του 1844 το οποίο, όμως, σύμφωνα με τον Λαζάρου, ούτε και αυτό εμπόδισε τον Όθωνα να ασκεί προσωπαγή πολιτική. Κατά το εγχειρίδιο πάντως τα τριάντα χρόνια της οθωνικής μοναρχίας δεν επέτρεψαν τη χώρα να βαδίζει «την οδό της ειρήνης και της ευημερίας», παρά τις αγαθές προθέσεις και την αγάπη του Βαυαρού ηγεμόνα για την Ελλάδα²⁸⁴. Η διαδοχή στον θρόνο με τον Γεώργιο αποδίδεται ως επιλογή των Προστάτιδων Δυνάμεων, και κυρίως της Αγγλίας, και ο νέος βασιλιάς φέρεται να παραχωρεί Σύνταγμα για να κατευνάσει τα οξυμμένα πολιτικά πάθη. Σε αντίθεση με τα περισσότερα εγχειρίδια, το βιβλίο αυτό χαρακτηρίζει το νέο πολίτευμα Συνταγματική Μοναρχία και θεωρεί ότι η αρχή της δεδηλωμένης έρχεται να περιορίσει τις εξουσίες που ο βασιλιάς εξακολουθούσε να κατέχει²⁸⁵. Τέλος, το έργο του Ελ. Βενιζέλου αποτυπώνεται θετικά και εξαιρείται η προσφορά της Αναθεώρησης του Συντάγματος το 1911, καθότι τα «σωτήρια άρθρα του» επέτρεψαν έκτοτε «την κρατική μηχανή να λειτουργεί κανονικότητα»²⁸⁶.

Ο ίδιος συγγραφέας γράφει το 1948 την *Ιστορία των νεότερων χρόνων. Ελληνική και Ευρωπαϊκή (1453-1821). Δια την Ε' Τάξιν του Εξατάξιου Γυμνασίου Νέου Τύπου*, η οποία καλύπτει την περίοδο της Αναγέννησης και του Διαφωτισμού στην Ευρώπη μέχρι την προετοιμασία της Ελληνικής Επανάστασης. Στις σελίδες του εξαιρείται το επαναστατικό και πολιτικό έργο του Ρήγα και γίνεται λόγος για τις ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης, τις οποίες υιοθέτησε ο Βελεστινλής και θέλησε -μέσω των επαναστατικών του εντύπων- να τις διοχετεύσει στον επαναστατημένο ελληνικό λαό²⁸⁷.

Η δεκαετία του 1950 αρχίζει με ένα εγχειρίδιο και πάλι του Α. Λαζάρου με τίτλο *Ιστορία των νεωτάτων χρόνων από της συνθήκης της Βιέννης (1815) μέχρι των ημερών μας δια την ΣΤ' τάξιν των Γυμνασίων*. Το βιβλίο εγκρίθηκε το 1952 και έχει χρονολογία έκδοσης

²⁸³ Στο ίδιο, 127.

²⁸⁴ Στο ίδιο, 135.

²⁸⁵ Στο ίδιο, 159.

²⁸⁶ Στο ίδιο, 183-184

²⁸⁷ Αναστάσιος Λαζάρου, *Ελληνική και Ευρωπαϊκή (1453-1821). Δια την Ε' Τάξιν του Εξατάξιου Γυμνασίου Νέου Τύπου*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων, 1948, 261-262.

το 1953. Στις σελίδες του δίνεται με τρόπο θετικό και εκτενή κυρίως το Α' Σύνταγμα της Επιδάυρου, με το οποίο ανακηρύσσεται η ανεξαρτησία του ελληνικού λαού²⁸⁸. Σύμφωνα με την αφήγηση, ο Καποδίστριας, αν και διέθετε μέγα κύρος, δεν κατάφερε να αποκαταστήσει τη γαλήνη λόγω του αυταρχικού του χαρακτήρα. Τα συντάγματα και τα κοινοβουλευτικά σώματα τα θεωρούσε πρόωρα, και «ήτο φυσικόν ο Κυβερνήτης με το συγκεντρωτικόν διοικητικόν του σύστημα και τον αυταρχικόν του χαρακτήρα να δυσареστήσει τους προκρίτους». Ωστόσο, του αναγνωρίζεται η δημιουργία οργανωμένου, μέσα σε τρία μόλις χρόνια, κράτους, το οποίο «μετ' ευγνωμοσύνης μνημονεύουν αι νεώτεραι γενεαί»²⁸⁹. Όσον αφορά την Αντιβασιλεία και τον Όθωνα, τονίζονται και εδώ ο αυταρχικός τους χαρακτήρας και η προσωπική διοίκηση από την πλευρά του Βαυαρού ηγεμόνα, που προκάλεσαν την Επανάσταση του 1843²⁹⁰. Ο Λαζάρου, ωστόσο, δικαιολογεί την ανεπιτυχή διακυβέρνηση του Όθωνα λέγοντας ότι στα τριάντα χρόνια της μοναρχίας του προέκυψαν πολλές ανωμαλίες που στάθηκαν εμπόδιο ώστε να μπει η χώρα σε τροχιά ανάπτυξης²⁹¹.

Η βασιλεία του Γεωργίου παρουσιάζεται να συναντά δυσκολίες λόγω των δύο ακανθωδών προβλημάτων που αντιμετώπιζε το κράτος, που ήταν το εθνικό και το οικονομικό, αλλά σε γενικές γραμμές περιγράφεται θετικά. Εντύπωση πάντως προκαλεί ο χαρακτηρισμός του πολιτεύματος που καθιερώθηκε με το Σύνταγμα του 1864 ως Συνταγματικής Μοναρχίας²⁹². Στον Χ. Τρικούπη αναγνωρίζονται εξαιρετικά προσόντα και ότι ήταν ο πολιτικός με «πρόγραμμα σαφώς ορισμένον», ενώ ο πολιτικός του αντίπαλος Θ. Δηλιγιάννης, αν και ευφυέστατος, ευστροφότατος και επιδέξιος ομιλητής, εμφανίζεται ως αριστοτεχνικά δημαγωγός²⁹³. Εν συνεχεία, το κίνημα στου Γουδή δίνεται με θετικό πρόσημο, όπως και η Αναθεώρηση του Συντάγματος του 1911, άρθρα του οποίου σχολιάζονται ευμενώς²⁹⁴. Στο τέλος του βιβλίου παρατηρείται μια προσπάθεια του συγγραφέα να κρατήσει «ίσες αποστάσεις» όσον αφορά τον θεσμό της βασιλείας και τον κοινοβουλευτισμό: από τη μία η δολοφονία του Γεωργίου αποτιμάται ως «θλιβερά

²⁸⁸ Αναστάσιος Λαζάρου, *Ιστορία των νεωτάτων χρόνων από της συνθήκης της Βιέννης (1815) μέχρι των ημερών μας δια την ΣΤ' τάξιν των Γυμνασίων*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων, 1953, 78-79.

²⁸⁹ Στο ίδιο, 122,126.

²⁹⁰ Το βιβλίο, όπως και πολλά άλλα της περιόδου, εξαίρει την αγάπη του Όθωνα για την Ελλάδα και την υιοθέτηση, εκ μέρους του, του ελληνικού τρόπου ζωής.

²⁹¹ Στο ίδιο, 133-134.

²⁹² Στο ίδιο, 157-158.

²⁹³ Στο ίδιο, 171-172.

²⁹⁴ Στο ίδιο, 180-181.

τραγωδία», και ο διάδοχος Κωνσταντίνος παρουσιάζεται ως το πρόσωπο που θα ανάσταινε το Βυζάντιο²⁹⁵, ενώ από την άλλη ο Ελ. Βενιζέλος με την Αναθεώρηση του Συντάγματος το 1911 ενίσχυε το δημοκρατικό του προφίλ. Με άλλα λόγια, το βιβλίο επιχειρεί να αναδείξει τον θετικό ρόλο και του Ελ. Βενιζέλου και του Κωνσταντίνου, στην πολιτική ζωή, χάρη στους οποίους το κράτος με τη συμπλήρωση εκατό χρόνων ζωής ανέκαμψε και σημείωσε προόδους σε όλους τους τομείς, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται²⁹⁶.

Το 1962 εκδίδεται η *Ιστορία των Νεωτάτων Χρόνων. Από της Συνθήκης της Βιέννης (1815) μέχρι των ημερών μας. Δια την ΣΤ' Τάξιν των Γυμνασίων* επίσης του Α. Λαζάρου²⁹⁷, στην οποία δίνεται αρχικά έμφαση στην ανάγκη συγκρότησης και σχηματισμού κεντρικής εξουσίας, την οποία έπρεπε να εκλέξει ο λαός. Για τον λόγο αυτό περιγράφονται αναλυτικά οι ζυμώσεις σύμπληξης των πρώτων τοπικών εξουσιών, με προεξάρχουσα και εδώ την Πράξη των Καλτετζών²⁹⁸. Από τις Εθνοσυνελεύσεις του Αγώνα η πρώτη της Επιδαύρου δίνεται με λεπτομέρειες, καθώς διακηρύσσει την ανεξαρτησία, ψηφίζει Σύνταγμα και καθιερώνει τη διάκριση των εξουσιών²⁹⁹. Για τον Καποδίστρια διατυπώνονται κρίσεις περί αυταρχικότητας, αλλά και κρίσεις για ένα έργο μεγαλεπήβολο και εν τέλει αποτελεσματικό. Με βάση την αφήγηση, οι πολέμοί του εξέλεξαν ίδια κυβέρνηση, τη Συνταγματική Επιτροπεία, προκειμένου να τερματίσουν την -κατ' αυτούς- ασυδοσία του Κυβερνήτη³⁰⁰. Αναφορικά με τη μοναρχία του Όθωνα, η αποτίμηση είναι θετική, δεδομένου ότι, μαζί με την Αμαλία, υπήρξαν ένθερμοι φιλέλληνες και συναίνεσαν στην παραχώρηση Συντάγματος το 1844. Δεν παραλείπονται όμως να αναφερθούν, όπως και σε άλλα βιβλία, ο απολυταρχικός του χαρακτήρας και η προσωπική διοίκηση που άσκησε³⁰¹.

Κατά τον Λαζάρου, ο Γεώργιος που τον διαδέχτηκε διέθετε υψηλή νοημοσύνη, και στα θετικά του συνυπολογίζονται η ψήφιση του Συντάγματος του 1864 -το οποίο παραδόξως χαρακτηρίζεται και εδώ ως Συνταγματική Μοναρχία- και η αποδοχή της αρχής

²⁹⁵ Στο ίδιο, 188.

²⁹⁶ Στο ίδιο, 193. Χαρακτηριστική του πατριωτικού τόνου του βιβλίου είναι η φράση από το διάγγελμα του Κωνσταντίνου: «Η Ελλάς είναι σεβαστή στους φίλους και τρομερά στους εχθρούς».

²⁹⁷ Ο ίδιος συγγραφέας εξέδωσε την επόμενη χρονιά βιβλίο με το ίδιο περιεχόμενο με τίτλο *Ιστορία των Νεωτάτων Χρόνων. Από της Συνθήκης της Βιέννης (1815) μέχρι των ημερών μας, ΣΤ' Γυμνασίου* και το 1966 ένα άλλο με τίτλο *Ιστορία των Νεώτερων Χρόνων από της συνθήκης της Βιέννης (1815) μέχρι του 2ου Παγκοσμίου Πολέμου (1939), Γ' Λυκείου*.

²⁹⁸ Αναστάσιος Λαζάρου, *Ιστορία των Νεωτάτων Χρόνων. Από της Συνθήκης της Βιέννης (1815) μέχρι των ημερών μας. Δια την ΣΤ' Τάξιν των Γυμνασίων*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων, 1962, 73-74.

²⁹⁹ Στο ίδιο, 77-78.

³⁰⁰ Στο ίδιο, 123-125.

³⁰¹ Στο ίδιο, 128-131.

της δεδηλωμένης³⁰². Θετικά αποτιμώνται η προσφορά του Τρικούπη στον κοινοβουλευτισμό, τα αιτήματα του Στρατιωτικού Συνδέσμου και η Αναθεωρητική Συνέλευση που προέκυψε από τις εκλογές Νοεμβρίου 1910. Ο Λαζάρου επισημαίνει μάλιστα ότι, από τις εκλογές Μαρτίου 1912 και μετά, «η κρατική μηχανή λειτουργεί πλέον κανονικότατα», οι επιλογές του Βενιζέλου αποφέρουν κέρδη για τη χώρα και γενικότερα «ο ελληνικός λαός, παρά τη φτώχεια του, ανήκει στους λαούς που θριάμβευσαν»³⁰³.

Το 1965 εγκρίνεται και εκδίδεται η *Ιστορία των Νέων Χρόνων από της ανακαλύψεως της Αμερικής μέχρι της Ελληνικής Επανάστασεως. Δια την Ε' Τάξιν των Εξαταξίων Γυμνασίων* των Α. Λαζάρου και Α. Διάφα³⁰⁴, στην οποία ιδιαίτερη θέση κατέχει η αναφορά στο επαναστατικό έργο του Ρήγα και στην προσπάθειά του να εκτυπώσει στη Βιέννη τα επαναστατικά του φυλλάδια, την προκήρυξή του σε χιλιάδες αντίτυπα και την «ονομασθείσαν Δημοκρατικήν Προπαίδειαν, δηλαδή καταστατικόν χάρτην, δι' ού θα εκυβερνάτο το μέλλον να προέλθη εκ της επαναστάσεως κράτος εν τη Βαλκανική και τη Μ. Ασία»³⁰⁵.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το εγχειρίδιο που εκδόθηκε την ίδια χρονιά με τίτλο *Η διδασκαλία της Ιστορίας στη Μέση Εκπαίδευση* και συνέγραψε η Έ. Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου³⁰⁶. Πρόκειται για παιδαγωγικό βοήθημα διδακτικής της Ιστορίας, που απευθύνετο στους/στις διδάσκοντες/-ουσες το μάθημα της σχολικής ιστορίας και περιλάμβανε θεωρητικές αρχές και υποδειγματικές διδασκαλίες. Σ' αυτές επισημαίνεται μεταξύ άλλων η επίδραση που άσκησαν οι φιλελεύθερες ιδέες του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού στο πρώτο Σύνταγμα της Επιδαύρου, στο οποίο γίνεται διάκριση των εξουσιών και κατοχυρώνονται τα δικαιώματα του ανθρώπου και του πολίτη³⁰⁷. Σύμφωνα με τη συγγραφέα, πρέπει να δίνεται βαρύτητα στο έργο και την προσωπικότητα του Καποδίστρια, δεδομένου ότι συνέβαλε στη συγκρότηση του κράτους. Αναφορικά με το πολίτευμα, υποστηρίζει ότι πρέπει να γίνεται διάκριση ανάμεσα στο συντηρητικό Σύνταγμα

³⁰² Στο ίδιο, 156-157.

³⁰³ Στο ίδιο, 179-180.

³⁰⁴ Βιβλίο με ίδιο ακριβώς υλικό και περιεχόμενο είχε εκδοθεί το 1948 από τους Χ. Θεοδώρου και Α. Λαζάρου με τίτλο *Ιστορία των Νέων Χρόνων δια την Ε' Τάξιν των Γυμνασίων Παλαιού Τύπου*.

³⁰⁵ Αναστάσιος Λαζάρου, Αθανάσιος Διάφας, *Ιστορία των Νέων Χρόνων από της ανακαλύψεως της Αμερικής μέχρι της Ελληνικής Επανάστασεως. Δια την Ε' Τάξιν των Εξαταξίων Γυμνασίων*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων, 1965, 334-335.

³⁰⁶ Ο χρόνος έκδοσης του βιβλίου συμπίπτει με την εκλογή της Έλλης Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, την ίδια χρονιά, ως μέλους του νεοσύστατου τότε Παιδαγωγικού Ινστιτούτου, το οποίο ανέλαβε την εφαρμογή της Εκπαιδευτικής Μεταρρύθμισης του 1964.

³⁰⁷ Έλλη Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, *Η διδασκαλία της Ιστορίας στη Μέση Εκπαίδευση*, Αθήνα: Σπ. Φωτιάδης, 1965, 206.

του 1844 και στο πιο δημοκρατικό του 1864 και να δίνεται έμφαση στον κοινοβουλευτικό χαρακτήρα του Τρικούπη³⁰⁸. Θεωρεί σταθμό στην πολιτική ζωή τις εξελίξεις που οδήγησαν στο κίνημα στου Γουδή και πιστεύει ότι το Σύνταγμα του 1911 αποτελεί το νέο μεγάλο βήμα για τον κοινοβουλευτισμό και τη δημιουργία κράτους δυτικού τύπου³⁰⁹.

Τέλος, το 1966 εγκρίνεται και εκδίδεται η *Ιστορία των Νεώτερων και των Νεώτατων Χρόνων. Γ' Γυμνασίου* των Γυμνασιαρχών Α. Ματαράση και Σ. Παπασταματίου, που καλύπτει την περίοδο της Αναγέννησης και του Διαφωτισμού στην Ευρώπη και την προετοιμασία της Ελληνικής Επανάστασης και αναφέρεται στο διάστημα από τη βασιλεία του Όθωνα ως τους δύο Παγκόσμιους Πολέμους και τον Ψυχρό Πόλεμο. Στο εγχειρίδιο παρέχονται σημαντικές πληροφορίες για τις πρώτες τοπικές εξουσίες και τα τοπικά πολιτεύματα. Με βάση τις πληροφορίες αυτές, η Μεσσηνιακή Σύγκλητος θεωρείται ως η πρώτη υποτυπώδης μορφή κυβέρνησης και ότι όλα τα τοπικά όργανα (Πελοποννησιακή Γερουσία, Γερουσία Δυτικής Χέρσου Ελλάδος, Άρειος Πάγος Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος) επέφεραν πολυαρχία και τελικά προκάλεσαν σύγχυση³¹⁰. Ο Καποδίστριας προσεγγίζεται με θετικές κρίσεις και σχόλια, ενώ η Αντιβασιλεία επικρίνεται για απολυταρχική διακυβέρνηση³¹¹. Η Επανάσταση του 1843 παρουσιάζεται ως αποτέλεσμα της δυσaréσκειας από την τακτική του Όθωνα να διορίζει κυβερνήσεις από ευνοούμενους του και να προεδρεύει ο ίδιος στο υπουργικό συμβούλιο, ενώ το Σύνταγμα του 1844 αποδίδεται με συντηρητικά αλλά και φιλελεύθερα στοιχεία. Τονίζεται πάντως ότι μετά την ψήφισή του «ηκολούθησε περίοδος περισυλλογής και κρατικής οργανώσεως»³¹².

Πολύ περισσότερα είναι τα «αισθήματα αγαλλιάσεως» που διατυπώνονται για τον Γεώργιο Α΄, του οποίου «η ισχύς είναι η αγάπη του λαού του», αλλά και για τη βασίλισσα Όλγα, η οποία εξάιρεται για τα έργα κοινής ωφέλειας που έκανε. Σύμφωνα με τους συγγραφείς, το Σύνταγμα του 1864 θεμελιώνει την κανονική λειτουργία της βασιλευόμενης δημοκρατίας, η οποία όμως εξασφαλίζεται χάρη στην αποδοχή της αρχής της δεδηλωμένης από τον Γεώργιο³¹³ και χάρη στον εμπνευστή της, τον Χ. Τρικούπη, ο οποίος προβάλλεται ως «ο μεγαλύτερος Έλληνας πολιτικός του 19ου αιώνα»³¹⁴. Αναφορικά με τα γεγονότα και τα

³⁰⁸ Στο ίδιο, 208.

³⁰⁹ Στο ίδιο, 210.

³¹⁰ Α. Ματαράσης, Σ. Παπασταματίου, *Ιστορία των Νεώτερων και των Νεώτατων Χρόνων. Γ' Γυμνασίου*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων, 1966, 127.

³¹¹ Στο ίδιο, 155, 181.

³¹² Στο ίδιο, 182-183.

³¹³ Στο ίδιο, 184.

³¹⁴ Στο ίδιο, 190.

πρόσωπα του 20ού αιώνα, εξάιρεται η Αναθεώρηση του Συντάγματος του 1911 από τον Ελ. Βενιζέλο και το έργο που επιτελέστηκε κατά την τετραετία 1928-1932 από τον κρητικό πολιτικό³¹⁵. Κατά την ιστορική αφήγηση του βιβλίου, η βασιλεία του Γεωργίου Β' σηματοδοτεί το τέλος του Εθνικού Διχασμού, και το καθεστώς της 4ης Αυγούστου συμβάλλει στην πρόοδο³¹⁶. Για τον Εμφύλιο πόλεμο, τον «συμμοριτοπόλεμο» όπως χαρακτηρίζεται, οι ευθύνες καταλογίζονται στο Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος, ενώ η λήξη του βρίσκει την Ελλάδα να εξασφαλίζει σημαντική βοήθεια από την Αμερική³¹⁷. Πολιτικά πρόσωπα που πρόσκεινται στον αντικομμουνιστικό χώρο, όπως ο Ν. Πλαστήρας, ο Α. Παπάγος και ο Κ. Καραμανλής, προβάλλονται με θετικό τρόπο, ενώ αίσθηση προκαλεί η εικόνα του Κωνσταντίνου Β' που πλαισιώνει το τελικό κεφάλαιο με τίτλο Γενική Επισκόπηση της Ελληνικής Ιστορίας³¹⁸.

3.3. Η περίοδος 1967-1973

Κατά την περίοδο της Δικτατορίας των Συνταγματαρχών, η Ελλάδα διατήρησε τυπικά ως πολίτευμα τη Βασιλευόμενη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία, καθώς ο βασιλιάς παρέμενε αρχηγός του κράτους. Ουσιαστικά όμως, η εξουσία ασκούσαν από τη στρατιωτική δικτατορία, καθώς οι δημοκρατικοί θεσμοί είχαν ανασταλεί³¹⁹. Τα σχολικά εγχειρίδια της εποχής αποτυπώνουν την προσπάθεια του καθεστώτος να αντλήσει ιδεολογική νομιμότητα, καθώς μέσα από τις σελίδες τους το δίλημμα δεν ήταν αν θα κυριαρχούσε η βασιλεία ή η δημοκρατία, αλλά αν το καθεστώς θα μπορούσε να εξασφαλίσει την εθνική ενότητα και να αντικρούσει τον κίνδυνο του κομμουνισμού³²⁰.

³¹⁵ Στο ίδιο, 195.

³¹⁶ Στο ίδιο, 236.

³¹⁷ Στο ίδιο, 268.

³¹⁸ Στο ίδιο, 270,299.

³¹⁹ Συγκεκριμένα: 21 Απριλίου 1967 – 1 Ιουνίου 1973: Η χώρα παρέμενε τυπικά Βασίλειο της Ελλάδας, καθώς μετά το αποτυχημένο αντιπραξικόπημα του βασιλιά Κωνσταντίνου Β', τον Δεκέμβριο του 1967, εκείνος εγκατέλειψε τη χώρα, τοποθετήθηκε αντιβασιλέας και η μοναρχία παρέμεινε τύποις.

1 Ιουνίου 1973 – Νοέμβριος 1973: Ο επικεφαλής του καθεστώτος Γεώργιος Παπαδόπουλος κατήγγειλε τη μοναρχία και ανακήρυξε την Ελληνική Δημοκρατία. Στην πραγματικότητα, όμως, επρόκειτο για μια προεδρική δικτατορία, καθώς ο ίδιος ανέλαβε Πρόεδρος της Δημοκρατίας με υπερεξουσίες. Το δημοψήφισμα του Ιουλίου 1973, που επικύρωσε την κατάργηση της μοναρχίας, διεξήχθη χωρίς δημοκρατικές συνθήκες.

Νοέμβριος 1973 – Ιούλιος 1974: Μετά το πραξικόπημα του Δ. Ιωαννίδη κατά του Παπαδόπουλου, η δικτατορία συνεχίστηκε με διαφορετική ηγεσία έως την κατάρρευσή της τον Ιούλιο του 1974.

³²⁰ Ο εθνοκεντρικός χαρακτήρας των βιβλίων της δικτατορίας επιβεβαιώνεται και στο εγχειρίδιο που εκδόθηκε το 1970 και φέρει τίτλο *Το πρόβλημα του μαθήματος της Ιστορίας εις τα Δημοτικά Σχολεία και τα Γυμνάσια*, του Κ. Βουρβέρη. Σύμφωνα με αυτό, σκοπός του μαθήματος της Ιστορίας είναι η εξύψωση του εθνικού φρονήματος και η στερέωση της εθνικής συνείδησης. Δεν είναι ασφαλώς τυχαίο ότι η πρώτη έκδοση του βιβλίου είχε γίνει το 1936, έτος κατά το οποίο επικράτησε το καθεστώς της 4ης Αυγούστου.

Για την περίοδο αυτή μελετήθηκαν επτά βιβλία. Αρχικά, οι Α. Λαζάρου και Α. Διάφας, στο βιβλίο με τίτλο *Ιστορία των Νέων Χρόνων από της ανακαλύψεως της Αμερικής μέχρι της Ελληνικής Επανάστασεως Β' Λυκείου*, το οποίο εγκρίνεται το 1967 και εκδίδεται την ίδια χρονιά, αναφέρονται στην επίδραση που άσκησε ο Ρήγας στην πολιτική οργάνωση του μελλοντικού κράτους. Εντυπωσιάζει ιδιαίτερα η παράθεση της μεταφρασμένης στα ελληνικά δικογραφίας που είχαν συντάξει οι αυστριακές αρχές κατά του Ρήγα και των συνεργατών του, όταν τους συνέλαβαν για συνωμοτικές κινήσεις και ενέργειες που έβλαπταν το αυτοκρατορικό καθεστώς και τη μοναρχία γενικότερα. Στη δικογραφία αυτή, που είχε συνταχθεί στη γερμανική γλώσσα, αναφέρεται από τον Νομάρχη της Τεργέστης ότι ο Ρήγας είχε ήδη τυπώσει δυο τρεις χιλιάδες «αντίτυπα εγκυκλίου», επαναστατικές προκηρύξεις δηλαδή, στις οποίες κυριαρχούσαν έννοιες που παρέπεμπαν στη Γαλλική Επανάσταση, όπως ελευθερία, αδελφосύννη, ισότητα, δημοκρατία, δικαιώματα του ανθρώπου, καθώς και περικοπές, «αίτινες δύνανται να εξάψουν το αίσθημα των ανθρώπων».³²¹

Το 1968 εκδίδεται από τον Α. Λαζάρου το βιβλίο με τίτλο *Ιστορία των νεωτάτων χρόνων. Από τη Συνθήκη της Βιέννης (1815) μέχρι του Β' Παγκοσμίου Πολέμου (1939)*, το οποίο φέρει το σύμβολο της δικτατορίας, τον αναγεννημένο από τις στάχτες φοίνικα με τον οπλισμένο στρατιώτη και την ημερομηνία της 21ης Απριλίου. Ο συγγραφέας παρουσιάζει τις πρώτες τοπικές εξουσίες και τα Συντάγματα της Επανάστασης ως αποτέλεσμα της προσπάθειας του λαού για «ανάκτησιν των δικαίων της ελευθερίας, της ιδιοκτησίας, της τιμής»³²². Στον Καποδίστρια αναγνωρίζει το σπουδαίο έργο που επιτέλεσε, δεν παραλείπει όμως να τονίσει και τον αυταρχικό του χαρακτήρα³²³. Όσον αφορά τον Όθωνα, περισσότερο εστιάζει την αφήγηση στα φιλελληνικά του αισθήματα, και λιγότερο στην απολυταρχική του διακυβέρνηση, την οποία όμως επισημαίνει³²⁴. Η εκλογή του Γεωργίου εξαίρεται ως συνετή και ευοίωνη προοπτική, αίσθηση όμως προκαλεί ο χαρακτηρισμός του πολιτεύματος που καθιέρωσε το Σύνταγμα του 1864 ως Συνταγματικής Μοναρχίας, και όχι

³²¹ Αναστάσιος Λαζάρου, Αθανάσιος Διάφας *Ιστορία των Νέων Χρόνων από της ανακαλύψεως της Αμερικής μέχρι της Ελληνικής Επανάστασεως Β' Λυκείου*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, 1967, 336. Αξίζει να τονιστεί ότι οι πληροφορίες αυτές για τον Ρήγα δίνονται με τη μορφή πηγής-παραθέματος, πρακτική που δε συνηθιζόταν στα εγχειρίδια μέχρι αυτήν την περίοδο.

³²² Αναστάσιος Λαζάρου, *Ιστορία των νεωτάτων χρόνων. Από τη Συνθήκη της Βιέννης (1815) μέχρι του Β' Παγκοσμίου Πολέμου (1939)*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών, 1968, 79.

³²³ Στο ίδιο, 122.

³²⁴ Στο ίδιο, 126.

ως Βασιλευόμενη Δημοκρατία³²⁵. Οι προσωπικότητες του Χ. Τρικούπη και του Ελ. Βενιζέλου, που διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στο τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα και στο πρώτο του 20ού, ο πρώτος με την αρχή της δεδηλωμένης και ο δεύτερος με την Αναθεώρηση του Συντάγματος του 1911, αποτυπώνονται με θετικό πρόσημο³²⁶. Την άνοδο του διαδόχου Κωνσταντίνου στην εξουσία το βιβλίο την εκμεταλλεύεται ιδεολογικά προκειμένου να προωθήσει το εθνικό αφήγημα του καθεστώτος, καθώς τον παραλληλίζει με τον Κωνσταντίνο Πορφυρογέννητο που θα επανακτήσει την Κωνσταντινούπολη και θα εκπληρώσει το όνειρο της Μεγάλης Ιδέας για επέκταση των συνόρων³²⁷. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, στο τέλος του βιβλίου μεγαλύτερη βαρύτητα δίνεται στην έξαρση του πατριωτικού φρονήματος και στα επιτεύγματα του κράτους από την ίδρυσή του, τα οποία οφείλονται «στον υπέροχον ελληνικόν λαόν»³²⁸.

Το 1969 εκδίδεται από τον Ο.Ε.Δ.Β. το βιβλίο του Γρ. Δαφνή με τίτλο *Συνοπτική Ιστορία της Συγχρόνου Ελλάδος*, το οποίο αρχίζει την εξιστόρηση των γεγονότων από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και φτάνει μέχρι το δημοψήφισμα της 29ης Σεπτεμβρίου 1968, με το οποίο η δικτατορία θέλησε να εγκρίνει ένα νέο Σύνταγμα. Αξίζει να σημειωθεί ότι το εγχειρίδιο του Δαφνή διδασκόταν ως συμπληρωματικό μετά την ολοκλήρωση της ύλης του βιβλίου των Θεοδωρίδη και Λαζάρου³²⁹. Πρόκειται για ένα βιβλίο με λεπτομερή ανάλυση των πολιτικών γεγονότων και με εμφανή τον σχολιασμό τους από τον συγγραφέα. Ο Δαφνής θεωρεί ότι η αβασίλευτη δημοκρατία που εγκαθιδρύθηκε το 1924, σε συνδυασμό και με άλλες πολιτικές συγκυρίες, προκάλεσαν κλίμα πολιτικής αστάθειας, ενώ η δικτατορία του Θ. Πάγκαλου έχει στο ενεργητικό της αρκετά θετικά στοιχεία που βοήθησαν τη χώρα να ανακάμψει στρατιωτικά³³⁰. Υποστηρίζεται ακόμη ότι το καθεστώς της 4ης Αυγούστου, με τη φιλεργατική και φιλοαγροτική του πολιτική, συνέβαλε στην οικονομική άνοδο, ενώ η αμυντική και πολεμική προετοιμασία της χώρας («γραμμή Μεταξά») ισχυροποίησε την Ελλάδα τόσο ώστε στο διπλωματικό πεδίο να τηρήσει τα ξημερώματα της 28ης Οκτωβρίου 1940 απέναντι στον Ιταλό Γκράτσι τη γνωστή στάση με το ΟΧΙ³³¹.

³²⁵ Στο ίδιο, 156.

³²⁶ Στο ίδιο, 169-171, 179-180.

³²⁷ Στο ίδιο, 187.

³²⁸ Στο ίδιο, 298-299.

³²⁹ Άγγελος Α. Παληκίδης, *Ο ρόλος της εικόνας στα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης (1950- 2002)*, Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, 2009, 63.

³³⁰ Γρηγόριος Δαφνής, *Συνοπτική Ιστορία της Συγχρόνου Ελλάδος*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, 1969, 69.

³³¹ Στο ίδιο, 84.

Έτσι, κατά τον Δαφνή, ο θάνατος του Ι. Μεταξά υπήρξε «απώλεια ηγέτου» και αποτέλεσε «σκληρόν πλήγμα» για τη χώρα, καθότι οι διπλωματικοί και στρατηγικοί χειρισμοί του ήταν «εξαιρετικώς επιτυχείς». Αναφέρεται μάλιστα ότι και οι Άγγλοι θρήνησαν ειλικρινώς τον Μεταξά³³².

Στο βιβλίο προβάλλεται έντονα και η αντικομμουνιστική ιδεολογία του καθεστώτος της 21ης Απριλίου. Είναι χαρακτηριστικός ο τίτλος σε υποενότητα του βιβλίου «Το Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος και η προδοτική του δραστηριότητα», στην οποία τονίζεται η αντεθνική δράση των Ελλήνων κομμουνιστών, οι οποίοι θέλησαν να διαβρώσουν το ηθικό φρόνημα του ελληνικού στρατού στο μέτωπο της Μ. Ασίας, αλλά και η δράση του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ που με τρόπο παρασκηνακό παρέκαμψε την ισχύ των άλλων δύο αντιστασιακών οργανώσεων, του ΕΔΕΣ και της ΕΚΚΑ³³³. Με την επάνοδο του Γεωργίου Β' στην εξουσία, «η πολιτειακή εκκρεμότητα έχει τερματιστεί», κάτι που υπερτονίζεται με τον ηχηρό τίτλο της υποενότητας «Η αποκατάσταση της ομαλότητας»³³⁴. Ο θάνατος του βασιλέως εύλογα, λοιπόν, εμφανίζεται να προκαλεί θλίψη και δίνει την αφορμή στον Δαφνή να του πλέξει το εγκώμιο³³⁵. Σε κάθε ευκαιρία, πάντως, το βιβλίο εξαπολύει μύδρους κατά του κομμουνισμού, επικρίνει την «Προσωρινή Κυβέρνησιν συμμοριτών» και τιτλοφορεί τη σχετική υποενότητα ως η «Συντριβή του κομμουνισμού»³³⁶. Επιλογικά, ο ιστορικός συγγραφέας παρουσιάζει εγκωμιαστικά την άνοδο του βασιλιά Παύλου στην εξουσία και βλέπει θετικά την κυβέρνηση του Κ. Καραμανλή. Το ίδιο το καθεστώς των Συνταγματαρχών το χαρακτηρίζει ως Επανάσταση, μένοντας πιστός στο πατριωτικό πνεύμα του βιβλίου, και προβαίνει σε μια άκρως θετική αποτίμηση της δικτατορίας και των αρχών του Συντάγματος το οποίο επιδίωξαν οι συνταγματάρχες να καθιερώσουν το 1968³³⁷.

Ένα άλλο βιβλίο που επανεκδίδεται μεσούσης της δικτατορίας (1969, 1971 και 1972) είναι αυτό των Α. Ματαράση και Σ. Παπασταματίου με τίτλο *Ιστορία των Νεώτερων και των Νεώτατων Χρόνων. Γ' και ΣΤ' Γυμνασίου*³³⁸ το οποίο, σε σχέση με την έκδοση του 1966, φέρει πλέον το γνωστό έμβλημα του απριλιανού καθεστώτος. Το περιεχόμενο των νέων εκδόσεων είναι ίδιο με αυτό της αρχικής έκδοσης, γεγονός που επιβεβαιώνει ότι το εν

³³² Στο ίδιο, 105.

³³³ Στο ίδιο, 130-131.

³³⁴ Στο ίδιο, 204.

³³⁵ Στο ίδιο, 217.

³³⁶ Στο ίδιο, 225.

³³⁷ Στο ίδιο, 275, 286.

³³⁸ Α. Ματαράσης, Σ. Παπασταματίου, *Ιστορία των Νεώτερων και των Νεώτατων Χρόνων. Γ' και ΣΤ' Γυμνασίου*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, 1971.

λόγω εγχειρίδιο παρουσιάζει τελικά το πολιτειακό ζήτημα υπό το πρίσμα της ιδεολογίας της δικτατορίας, νομιμοποιώντας δηλαδή τη μοναρχία ως παράγοντα σταθερότητας και υποβαθμίζοντας τις δημοκρατικές διαδικασίες. Και είναι ακριβώς η ανάδειξη της μοναρχίας ως σταθεροποιητικού παράγοντα και η υποβάθμιση των δημοκρατικών διαδικασιών τα στοιχεία που «βόλευαν» και κατά τον χρόνο που το βιβλίο πρωτοεκδόθηκε, καθώς οι πολιτικές συνθήκες ήταν έκρυθμες.

Ο Απ. Βακαλόπουλος εκδίδει το 1971 την *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης του 1821*, στις σελίδες της οποίας εξιστορούνται τα γεγονότα της Ελληνικής Επανάστασης από τη συνθήκη της Βιέννης ως το Πρωτόκολλο του Λονδίνου. Στο εγχειρίδιο αυτό ο Ρήγας περιγράφεται ως ο επαναστάτης που μεταλαμπαδεύει τις ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης στην Ελλάδα³³⁹. Οι πρώτες τοπικές εξουσίες αποκαλούνται εδώ με τους όρους *κοινοτικές αρχές, επαναστατικές επιτροπές, εφορείες, Διευθυντήρια, Φροντιστήρια* και αποτελούν το πρώτο κύτταρο της πολιτικής οργάνωσης, ενώ η Πράξη των Καλτετζών συνιστά, κατά τον Βακαλόπουλο, το πρώτο έγγραφο δημοσίου δικαίου³⁴⁰. Αναφορικά με τα Συντάγματα του Αγώνα, το Α' Σύνταγμα της Επιδαύρου ονομάζεται Οργανικός Νόμος, και, σύμφωνα με το βιβλίο, η αξία του έγκειται στη διάκριση των εξουσιών και στην υιοθέτηση αρχών από ξένα συντάγματα, ενώ το Σύνταγμα της Τροιζήνας, αν και ανεφάρμοστο, θεωρείται το πιο δημοκρατικό και φιλελεύθερο από τα τρία της Επανάστασης³⁴¹. Τέλος, ο Καποδίστριας παρουσιάζεται ως ο θερμός πατριώτης που επιτέλεσε αξιόλογο έργο, παρόλο που, ως διπλωμάτης, ήταν, κατά τον Βακαλόπουλο, ψυχρός και με αυταρχικά χαρακτηριστικά³⁴².

Το 1972 οι Χ. Θεοδωρίδης και Α. Λαζάρου εκδίδουν την *Ιστορία Ελληνική και Ευρωπαϊκή των Νέων Χρόνων ΣΤ' Γυμνασίου* η οποία, φέροντας το σύμβολο της δικτατορίας, αποτελεί μια συνοπτική επισκόπηση της ιστορίας της Ευρώπης και καλύπτει το διάστημα από την Συνθήκη της Βεσφαλίας ως τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Οι συγγραφείς παρουσιάζουν τον Ρήγα να φαντάζεται την επανάσταση ως γενική εξέγερση των βαλκανικών λαών κατά των Οθωμανών, και για τον λόγο αυτό περιγράφεται ως ο αγνός ιδεολόγος ο οποίος εκτυπώνει επαναστατικά φυλλάδια, προκηρύξεις και την Χάρταν της Μεγάλης Ελλάδος, αλλά δεν διαθέτει πρακτικότητα εφόσον περίμενε από τον Ναπολέοντα

³³⁹ Απόστολος Βακαλόπουλος, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης του 1821*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, 1971, 20-22.

³⁴⁰ Στο ίδιο, 141, 143.

³⁴¹ Στο ίδιο, 170-171, 346.

³⁴² Στο ίδιο, 377-378.

την εκπλήρωση των εθνικών του πόθων³⁴³. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει ο χαρακτηρισμός του πολιτεύματος που θέσπισε το Σύνταγμα του 1864 ως Συνταγματικής Βασιλείας, ενώ, μετά την καθιέρωση της αρχής της δεδηλωμένης χαρακτηρίζεται Βασιλεύουσα Δημοκρατία, στην οποία «ο βασιλεύς βασιλεύει, [αλλά] δεν κυβερνά»³⁴⁴. Όσον αφορά τα πρόσωπα που έπαιξαν σημαντικό πολιτειακό ρόλο μετά τον Όθωνα, στον Γεώργιο Α΄ πιστώνεται η υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας, κάτι που δεν κατάφερε ο προκατόχος του, ο Χ. Τρικούπης κρίνεται ως ο πρώτος άξιος λόγου πολιτικός της Ελλάδος, με ήθος, λόγο και έργα, και ο Ελ. Βενιζέλος ως ο πρωθυπουργός που οδήγησε την Ελλάδα στην πρόοδο και σε «έτη ανθοφορίας»³⁴⁵.

Η περίοδος της δικτατορίας κλείνει με το εγχειρίδιο που συνέγραψε ο Γ. Σ. Καραγιάννης το 1973 με τίτλο *Ιστορία Ευρωπαϊκή και Ελληνική. Διά την δευτέραν τάξιν των Κατωτέρων Τεχνικών Σχολών*, το οποίο καλύπτει την περίοδο από την Άλωση της Κωνσταντινούπολης ως τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο. Το γεγονός ότι απευθυνόταν σε σπουδαστές κατώτερων τεχνικών σχολών δεν το διαφοροποιεί από τα άλλα της περιόδου, αντίθετα θα λέγαμε ότι κάποιος μπορεί να εντοπίσει σε αυτό ενδιαφέρουσες πληροφορίες, που ενισχύουν ή αντικρούουν παρόμοιες άλλων εγχειριδίων. Έτσι, ο Ρήγας παρουσιάζεται να εκδίδει τα επαναστατικά κείμενα που είδαμε και σε άλλα εγχειρίδια, στο εγχειρίδιο όμως αυτό φαίνεται να εκδίδει επιπλέον την *Πολιτική Διοίκηση των κατοίκων της Ρούμελης, της Ασίας, των νήσων της Μεσογείου και της Βλαχομογδανίας*, αλλά και το *Σύνταγμα της Ελληνικής Δημοκρατίας*³⁴⁶. Τονίζεται ότι με το Σύνταγμα της Επιδαύρου εξασφαλίζεται η πολιτική ύπαρξη και ανεξαρτησία, ενώ ο Καποδίστριας περιγράφεται έτσι που να αντιτίθεται «προς τις δημοκρατικές τάσεις που παρετηρούντο τότε εις την Ελλάδα»³⁴⁷. Επομένως, η δολοφονία του υπήρξε φυσική απόρροια, και μάλιστα από πολιτικούς που ήταν υπέρ των συνταγματικών ελευθεριών³⁴⁸. Κατά τον Καραγιάννη, μελανό σημείο όσον αφορά την Αντιβασιλεία υπήρξε η καταδίκη του Κολοκοτρώνη, ενώ αρνητική πτυχή της

³⁴³ Χαράλαμπος Θεοδωρίδης, Αναστάσιος Λαζάρου, *Ιστορία Ελληνική και Ευρωπαϊκή των Νέων Χρόνων ΣΤ΄ Γυμνασίου*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, 1972, 249-250.

³⁴⁴ Στο ίδιο, 355-356.

³⁴⁵ Στο ίδιο, 356, 393, 421.

³⁴⁶ Γεώργιος Σ. Καραγιάννης, *Ιστορία Ευρωπαϊκή και Ελληνική. Διά την δευτέραν τάξιν των Κατωτέρων Τεχνικών Σχολών*, Αθήνα: Θεοδόσιος, 1973, 33-34.

³⁴⁷ Στο ίδιο, 58, 71.

³⁴⁸ Εντύπωση βέβαια προκαλεί η πληροφορία σύμφωνα με την οποία, μετά τον θάνατο του Καποδίστρια, ο Κωλέττης σχημάτισε κόμμα, που το ονόμαζαν «συνταγματικών», και ο ίδιος ανήκε στους υπέρμαχους των συνταγματικών ελευθεριών. Ως γνωστόν, όμως, ο Κωλέττης κατέλυε συχνά και κατά το δοκούν τους κοινοβουλευτικούς θεσμούς, έχοντας υιοθετήσει στην πολιτική του την αρχή της κοινοβουλευτικής δικτατορίας.

διακυβέρνησης του Όθωνα υπήρξε η απολυταρχία του³⁴⁹. Υποστηρίζεται ότι ο Γεώργιος με το Σύνταγμα που παραχώρησε καθιέρωσε το πολίτευμα της Βασιλευόμενης Δημοκρατίας και ενήργησε έτσι ώστε «πολλά ζητήματα ελύθησαν και το κράτος οργανώθη καλύτερον»³⁵⁰. Για το κίνημα στου Γουδή επισημαίνεται ότι έθεσε τις βάσεις για την αναδιοργάνωση του ελληνικού κράτους, στην οποία συνετέλεσε και η μεγαλοφυής πολιτική του Ελ. Βενιζέλου³⁵¹. Τέλος, το βιβλίο δεν παραλείπει να προπαγανδίζει κατά του κομμουνισμού, λέγοντας ότι στην πρόοδο του κράτους συνέβαλε σημαντικά και η συντριβή της κομμουνιστικής ανταρσίας³⁵².

Αυτό που απορρέει ως συμπέρασμα για τα σχολικά εγχειρίδια της περιόδου αυτής είναι ότι χρησιμοποιήθηκαν ως εργαλεία ιδεολογικού ελέγχου και προβολής της κυρίαρχης ιδεολογίας του απριλιανού καθεστώτος, το οποίο με δογματικό και κανονιστικό λόγο στόχευε στον φρονηματισμό της νέας γενιάς. Παράλληλα, στόχευε και στην προβολή εθνοκεντρικών στερεοτύπων, ψευδοηθικών προτύπων και ιστορικών μύθων προκειμένου οι μαθητές να διαμορφώσουν εθνική συνείδηση και φρόνημα που συνάδουν με τις αρχές του καθεστώτος³⁵³.

3.4. Η περίοδος 1974 έως σήμερα

Κατά την περίοδο αυτή η Ελλάδα έχει πλέον εξέλθει από τη δίνη σημαντικών πολιτικών και στρατιωτικών γεγονότων και διάγει μέχρι σήμερα έναν ομαλό πολιτικό βίο, χωρίς ιδιαίτερους τριγμούς και αναταράξεις όσον αφορά τη δομή και τη λειτουργία του πολιτεύματος. Αυτή η διαπίστωση αποτυπώνεται και στα εγχειρίδια της περιόδου, οι

³⁴⁹ Στο ίδιο, 72-73.

³⁵⁰ Στο ίδιο, 75.

³⁵¹ Στο ίδιο, 85.

³⁵² Στο ίδιο, 91.

³⁵³ Στέλλα Καλλέ, Άγγελος Παληκίδης, Πολλαπλό σχολικό εγχειρίδιο Ιστορίας: μύθος ή πραγματικότητα στη μεταπολεμική Ελλάδα, *Πρακτικά του 7ου Επιστημονικού Συνεδρίου Ιστορίας της Εκπαίδευσης του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης και του Εργαστηρίου Ιστορικού Αρχείου Νεοελληνικής και Διεθνούς Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Πατρών με θέμα: «Ποια γνώση έχει μεγαλύτερη αξία; Ιστορικές-συγκριτικές προσεγγίσεις»*, Πάτρα, 28-29 Ιουνίου 2014, 18. Προσβάσιμο στο: https://www.academia.edu/13953314/%CE%A0%CE%BF%CE%BB%CE%BB%CE%B1%CF%80%CE%BB%CF%8C %CF%83%CF%87%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CE%BA%CF%8C %CE%B5%CE%B3%CF%87%CE%B5%CE%B9%CF%81%CE%AF%CE%B4%CE%B9%CE%BF %CE%99%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%AF%CE%B1%CF%82 %CE%BC%CF%8D%CE%B8%CE%BF%CF%82 %CE%AE %CF%80%CF%81%CE%B1%CE%B3%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1 %CF%83%CF%84%CE%B7 %CE%BC%CE%B5%CF%84 %CE%B1%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B5%CE%BC%CE%B9%CE%BA%CE%AE %CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%B1 ?email_work_card=view-paper

συγγραφείς των οποίων αποπειρώνται πλέον να ανταποκριθούν στο νέο πνεύμα των προγραμμάτων σπουδών, όπου δεν προβάλλεται τόσο ο εθνοκεντρικός χαρακτήρας όσο η ενίσχυση της ιστορικής σκέψης και η διαμόρφωση πολιτών κριτικά σκεπτόμενων. Και μολονότι μέχρι και τώρα που γράφονται τούτες οι γραμμές λαμβάνουν χώρα διάφορες συζητήσεις, διαφωνίες και αντεγκλήσεις σχετικά με την αναθεώρηση του Συντάγματος, θα λέγαμε ότι αυτές αφορούν κυρίως επουσιώδεις και ήσσονος σημασίας διατάξεις και μάλλον γίνονται για λόγους πολιτικής σκοπιμότητας και εντυπωσιασμού.

Για τη συγκεκριμένη περίοδο μελετήθηκαν δεκατέσσερα βιβλία. Κατά τα σχολικά έτη 1975, 1976, 1977, 1979 και 1981 εκδίδεται το βιβλίο των Χ. Θεοδωρίδη και Α. Λαζάρου³⁵⁴ με τίτλο *Ιστορία Ελληνική και Ευρωπαϊκή των Νεότερων Χρόνων ΣΤ' Γυμνασίου*, το οποίο αποτελεί μια συνοπτική επισκόπηση της ιστορία της Ευρώπης και καλύπτει χρονικά το διάστημα από την Συνθήκη της Βεσφαλίας ως τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο. Το περιεχόμενο του βιβλίου σε όλες τις εκδόσεις είναι σε γενικές γραμμές το ίδιο, με μικρές αλλαγές και τροποποιήσεις κάθε φορά. Για τον λόγο αυτό, και για να αποφευχθούν επαναλήψεις και αλληλοεπικαλύψεις, επιλέχθηκε εν προκειμένω να σχολιαστεί η αρχική έκδοση του 1975. Οι συγγραφείς θεωρούν ότι το Α' Σύνταγμα της Επιδάουρου, ο Οργανικός Νόμος όπως αποκαλείται, έχει δημοκρατικό χαρακτήρα, λόγω της διάκρισης των εξουσιών, και ότι επηρεάζεται από τη γαλλική Διακήρυξη των δικαιωμάτων του ανθρώπου και από άλλα τέτοια κείμενα³⁵⁵. Για τον Καποδίστρια επισημαίνεται για άλλη μια φορά ο ζήλος και η εργατικότητα του, ταυτόχρονα όμως τονίζεται ότι ο αυταρχικός του χαρακτήρας οδήγησε την αντιπολίτευση στη δολοφονία του³⁵⁶. Ο Όθων μέχρι το 1843 παρουσιάζεται να ασκεί προσωπική διακυβέρνηση, και γι' αυτό η αντίδραση με την Επανάσταση του 1843 παρουσιάζεται ως φυσιολογική. Το Σύνταγμα του 1844, αν και διέπεται από φιλελεύθερα στοιχεία, υποστηρίζεται ότι άφηγε υπερεξουσίες στον Όθωνα. Σε ένα τέτοιο πλαίσιο, κατά τους συγγραφείς, η Συνταγματική Μοναρχία δεν έλυσε τα προβλήματα, και η εκθρόνιση του Βαυαρού ηγεμόνα ήταν αναπότρεπτη³⁵⁷. Υποστηρίζεται

³⁵⁴ Πρόκειται για το τελευταίο βιβλίο των δύο αυτών σημαντικών συγγραφέων σχολικών εγχειριδίων ιστορίας, οι οποίοι άρχισαν το συγγραφικό τους έργο ήδη από τα χρόνια του Μεσοπολέμου και κάλυψαν με αυτό και τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες. Αποτέλεσαν τη νεότερη γενιά Ελλήνων συγγραφέων σχολικών βιβλίων ιστορίας, το περιεχόμενο των οποίων χαρακτηρίζεται από τη συστηματική χρονολογική αφήγηση, την έμφαση στην πολιτική ιστορία και την προσπάθεια σύνδεσης της ελληνικής ιστορικής πορείας με την ευρωπαϊκή εξέλιξη.

³⁵⁵ Χαράλαμπος Θεοδωρίδης, Αναστάσιος Λαζάρου, *Ιστορία Ελληνική και Ευρωπαϊκή των Νεότερων Χρόνων ΣΤ' Γυμνασίου*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, 1975, 291-293.

³⁵⁶ Στο ίδιο, 344.

³⁵⁷ Στο ίδιο, 350-352.

στο εγχειρίδιο ότι με τον Γεώργιο και το Σύνταγμα του 1864 καθιερώνεται η Συνταγματική Βασιλεία, την οποία όμως η αρχή της δεδηλωμένης την καθιστά Βασιλευόμενη Δημοκρατία, θεμελιώνοντας τον κοινοβουλευτισμό³⁵⁸. Η ιστορική προσέγγιση τόσο του Χ. Τρικούπη όσο και του Ελ. Βενιζέλου στοχεύει στην ανάδειξη της συμβολής των δύο αντρών, με έμφαση στο νομοθετικό έργο της Β' Αναθεωρητικής Βουλής το 1911³⁵⁹. Αίσθηση, ωστόσο, προκαλεί ότι το βιβλίο, αν και γράφεται στη Μεταπολίτευση, χαρακτηρίζει τη δολοφονία του Γεωργίου, όπως και τα παλαιότερα εγχειρίδια, ως «θλιβερά τραγωδία» και την ανάληψη της εξουσίας από τον Κωνσταντίνο Α' ως ευκαιρία για αναβίωση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας³⁶⁰.

Το 1976 εκδίδεται το βιβλίο της Γ. Κουλικούρδη με τίτλο *Νεώτερη Ευρωπαϊκή Ιστορία (από τον 15ο αι. μ. Χ. ως σήμερα) Γ' Γυμνασίου*³⁶¹, το οποίο αναφέρεται στα ιστορικά γεγονότα στην Ευρώπη κατά την περίοδο της Αναγέννησης και του Διαφωτισμού και στη δημιουργία των εθνών-κρατών. Έπειτα επικεντρώνεται στην ελληνική ιστορία, παρουσιάζοντας την Ελληνική Επανάσταση και τη διακυβέρνηση του ελληνικού κράτους και καλύπτει τα γεγονότα του Α' Παγκοσμίου Πολέμου και πολύ συνοπτικά του Β' Παγκοσμίου πολέμου καθώς και τα μεταπολεμικά χρόνια. Στο τέλος περιλαμβάνει αποσπάσματα από πηγές, πρακτική που αρχίζει να συναντάται σταδιακά πλέον στα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας. Αρχικά, γίνεται αναφορά στους λόγους αδυναμίας οργάνωσης ενιαίας και κεντρικής κυβέρνησης, οι οποίοι εδράζονται στη διαμάχη ανάμεσα στους πρόκριτους και τους στρατιωτικούς για τον έλεγχο της πολιτικής διοίκησης του Αγώνα³⁶². Για τον λόγο αυτό, όπως επισημαίνεται στην ιστορική αφήγηση, συγκροτείται η Γερουσία των Καλτετζών, η πρώτη τοπική κυβέρνηση από προκρίτους, και προς την ίδια κατεύθυνση λειτουργούν και οι άλλες εξουσίες, η Γερουσία Δυτικής Χέρσου Ελλάδος, ο Άρειος Πάγος Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος και η Πελοποννησιακή Γερουσία³⁶³. Σύμφωνα με την ιστορική, η Α' Εθνοσυνέλευση της Επιδάουρου σηματοδοτεί την πρώτη πολιτική ύπαρξη και την ανεξαρτησία του έθνους, ενώ το Σύνταγμα που ψηφίζεται είναι δημοκρατικό στη βάση

³⁵⁸ Στο ίδιο, 355-356.

³⁵⁹ Στο ίδιο, 394, 408.

³⁶⁰ Στο ίδιο, 415.

³⁶¹ Γεωργία Κουλικούρδη, *Νεώτερη Ευρωπαϊκή Ιστορία (από τον 15ο αι. μ. Χ. ως σήμερα) Γ' Γυμνασίου*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, 1976. Το συγκεκριμένο εγχειρίδιο εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1975 και επανεκδόθηκε κατά τα έτη 1976, 1977, 1978, 1982, με το ίδιο ακριβώς περιεχόμενο. Στην εργασία προτιμήθηκε η έκδοση του 1976, διότι αυτήν του 1975, αν και διαθέσιμη στην Ιστορική Συλλογή του ΙΕΠ, δεν είναι προσβάσιμη.

³⁶² Στο ίδιο, 208.

³⁶³ Στο ίδιο, 209.

του, κάνει διάκριση των εξουσιών και ως πηγή εξουσίας έχει το έθνος. Πρόβλημα, κατά το βιβλίο, εξακολουθεί να αποτελεί ο συνταγματισμός της κεντρικής διοίκησης με την τοπική αυτοδιοίκηση, η οποία υφίστατο μέσω των τοπικών εξουσιών, γεγονός που προκαλούσε πολιτική αστάθεια³⁶⁴.

Το έργο του Καποδίστρια αποτιμάται θετικά, αλλά ο ίδιος παρουσιάζεται να βρίσκεται μπροστά σε δύο μέτωπα που τον αντιπολιτεύονταν, ένα στο εσωτερικό με τους πρόκριτους και ένα στο εξωτερικό με τους Αγγλογάλλους να τον θεωρούν πειθήνιο όργανο της ρωσικής πολιτικής. Τονίζεται, πάντως, ότι η δολοφονία του προκάλεσε αναρχία και μεγάλη αστάθεια στην πολιτική σκηνή³⁶⁵. Στην Αντιβασιλεία πιστώνεται η πρώτη συστηματική και ειλικρινής προσπάθεια για οργάνωση του ελληνικού κράτους, αλλά η άγνοια των επικρατουσών συνθηκών στο τότε νεοπαγές κράτος φέρεται να οδήγησε τα μέλη της σε σοβαρά λάθη³⁶⁶. Ο Όθωνας παρουσιάζεται να κυβερνά απολυταρχικά, γεγονός που οδηγεί στην Επανάσταση του 1843, και το Σύνταγμα που επακολουθεί θεσπίζει τη Συνταγματική Μοναρχία και δεν είναι δημοκρατικό. Κατά την ιστορική αφήγηση η συνέχιση της απολυταρχικής πολιτικής του Όθωνα και μετά την παραχώρηση Συντάγματος, σε συνδυασμό και με την ανάμειξη της Αμαλίας στις πολιτικές αποφάσεις, οδηγούν στην έξωσή του το 1862. Αξίζει να σημειωθεί ότι στο εν λόγω εγχειρίδιο δεν γίνεται αναφορά στον φιλελληνισμό και την αγάπη του Όθωνα προς την Ελλάδα, κάτι που άλλωστε δεν κάνουν γενικά πλέον τα εγχειρίδια της Μεταπολίτευσης³⁶⁷.

Στο ίδιο πλαίσιο η βασιλεία του Γεωργίου δίνεται με τρόπο ουδέτερο -σε αντίθεση με παλαιότερα εγχειρίδια που εξύψωναν την έλευσή του στον θρόνο- και τονίζεται ο δημοκρατικός χαρακτήρας του Συντάγματος του 1864. Το βιβλίο εστιάζει την προσοχή στην πολιτική αλλαγή που διαμορφώνει η αρχή της δεδηλωμένης και η εμφάνιση μιας νέας γενιάς πολιτικών με προεξάρχοντες τον Α. Κουμουνδούρο και τον Χ. Τρικούπη³⁶⁸. Στο ίδιο πλαίσιο, εξίσου θετικά αποτιμάται η εμφάνιση του Ελ. Βενιζέλου, ο οποίος με το νομοθετικό του έργο το 1911 φέρεται να άλλαξε την όψη της Ελλάδας. Για τη δολοφονία του Γεωργίου γίνεται απλώς αναφορά της, και η ανάληψη της βασιλείας από τον Κωνσταντίνο δεν σχολιάζεται με τυμπανοκρουσίες περί Βυζαντίου και Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου, όπως γινόταν παλαιότερα. Από την άλλη, το βιβλίο φαίνεται να τηρεί

³⁶⁴ Στο ίδιο, 210.

³⁶⁵ Στο ίδιο, 238,244.

³⁶⁶ Στο ίδιο, 273.

³⁶⁷ Στο ίδιο, 274, 279.

³⁶⁸ Στο ίδιο, 281.

μια αντιβασιλική στάση, καθώς κάνει απλή αναφορά τόσο στη δολοφονία του Γεωργίου Α' όσο και στην επάνοδο του Γεωργίου Β' το 1935. Επιλογικά, η Κουλικούρδη σχολιάζει τα γεγονότα από το 1922 μέχρι και τη δικτατορία της 21ης Απριλίου λέγοντας ότι, από τη Μικρασιατική Καταστροφή μέχρι το 1936, τα πολιτικά πάθη και οι έριδες για την ανάληψη της εξουσίας προκαλούσαν κρίση και αστάθεια, με αποκορύφωμα την εγκαθίδρυση του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου, το οποίο έλαβε αυστηρά και αντιδημοκρατικά μέτρα³⁶⁹, ενώ και για τη δικτατορία των Συνταγματαρχών υποστηρίζει ότι οδήγησε σε εθνικό, οικονομικό και πολιτικό αδιέξοδο. Τέλος, το βιβλίο κλείνει με πατριωτικό ύφος και στόμφο περί του ένδοξου ελληνικού λαού που πλέον ατενίζει το μέλλον με αισιοδοξία³⁷⁰.

Το 1980 εκδίδεται το βιβλίο του Φ.Κ. Βώρου κ.ά. με τίτλο *Ιστορία Επιλογής Γ' Λυκείου*, το οποίο πραγματεύεται τον ευρωπαϊκό και νεοελληνικό Διαφωτισμό και θέματα νεοελληνικής ιστορίας (1750-1850) μέσα από πηγές. Σ' αυτό επισημαίνεται ο ρόλος του Ρήγα με τη σύνταξη της *Νέας Πολιτικής Διοίκησης*, έργου εμφανώς επηρεασμένου από τις ιδέες του Γαλλικού Διαφωτισμού³⁷¹. Το βιβλίο τονίζει μάλιστα το γεγονός ότι παρόμοιες πολιτειακές αντιλήψεις με αυτές του Ρήγα μπορεί κάποιος να εντοπίσει και στην *Ελληνική Νομαρχία* του Ανωνύμου Έλληνας. Στο εγχειρίδιο ως πολιτεύματα του Αγώνα ορίζονται τα πολιτειακά κείμενα που συντάχτηκαν από τους πρώτους μήνες της Επανάστασης μέχρι την άφιξη του Καποδίστρια³⁷² και διακρίνονται σε Τοπικούς Οργανισμούς³⁷³ και σε Γενικά Πολιτεύματα³⁷⁴. Σύμφωνα με τη συγγραφική ομάδα οι Τοπικοί Οργανισμοί ήταν τα πρώτα

³⁶⁹ Στο ίδιο, 313-314.

³⁷⁰ Στο ίδιο, 331-332.

³⁷¹ Φανούριος Κ. Βώρος, κ.ά., *Ιστορία Επιλογής Γ' Γενικού Λυκείου*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, 1980, 71. Με το συγκεκριμένο εγχειρίδιο εγκαινιάζεται η ευρεία χρήση πηγών και παραθεμάτων που σχετίζονται με το ιστορικό γεγονός, το οποίο εξιστορείται στη λεγόμενη ιστορική αφήγηση του βιβλίου. Στην περίπτωση μας παρατίθενται αποσπάσματα και από την *Ελληνική Νομαρχία* (σχετικά με την αξία της ελευθερίας) και από τη *Νέα Πολιτική Διοίκηση* του Ρήγα (άρθρα για τα Δίκαια του Ανθρώπου), 76-77.

³⁷² Στο ίδιο, 88-89.

³⁷³ Οι Τοπικοί Οργανισμοί που αναγράφονται στο βιβλίο με χρονολογική σειρά είναι οι εξής:

α. Ο Οργανισμός της Προσωρινής Διοικήσεως της Δυτικής Χέρσου Ελλάδος (ψηφίστηκε στο Μεσολόγγι στις 9 Νοεμβρίου 1821),

β. Η Νομική Διάταξις της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος (ψηφίστηκε στα Σάλωνα στις 15 Νοεμβρίου 1821),

γ. Ο Οργανισμός της Πελοποννησιακής Γερουσίας (ψηφίστηκε στην Επίδαυρο στις 27 Δεκεμβρίου 1821),

δ. Το Προσωρινόν Πολίτευμα της νήσου Κρήτης (ψηφίστηκε στους Αρμένους στις 20 Μαΐου 1822).

³⁷⁴ Τα Γενικά Πολιτεύματα ψηφίστηκαν από τις αντίστοιχες Εθνοσυνελεύσεις και είναι τα ακόλουθα:

α. Το Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος ή Σύνταγμα της Επιδάυρου (ψηφίστηκε από την Α' Εθνοσυνέλευση στην Επίδαυρο την 1η Ιανουαρίου του 1822),

β. Νόμος της Επιδάυρου ήτοι προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος (ψηφίστηκε από την Β' Εθνοσυνέλευση στο Άστρος την 29η Μαρτίου του 1823),

γ. Πολιτικόν Σύνταγμα της Ελλάδος (ψηφίστηκε από την Γ' Εθνοσυνέλευση στην Τροιζήνα την 1η Μαΐου του 1827).

«άνθη ελευθερίας» για το έθνος, και τα Γενικά Πολιτεύματα είχαν χαρακτήρα φιλελεύθερο και δημοκρατικό, ο οποίος διαμορφώθηκε κάτω από ποικίλες επιδράσεις. Ως τέτοιες αναφέρονται οι τοπικές συνήθειες (τοπική αυτοδιοίκηση) και οι προσωπικές βλέψεις και οι ανταγωνισμοί, οι αναμνήσεις της ελληνικής κλασικής αρχαιότητας που αναβίωσαν στα χρόνια του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, με κυριότερο εκφραστή τον Ρήγα, ο πολιτειακός στοχασμός και οι μεγάλες Επαναστάσεις του 18ου αιώνα σε Γαλλία και Η.Π.Α. και τα Συντάγματα των Επτανήσων που, αν και συντάχτηκαν κάτω από την επίνευση ξένων «προστατών», υπήρξαν τα πρώτα συνταγματικά κείμενα που είχαν δοκιμαστεί στον ελληνικό χώρο πριν από το 1821³⁷⁵. Στη συνέχεια διασαφηνίζονται οι χαρακτηρισμοί των Συνταγμάτων, δηλαδή οι όροι «φιλελεύθερο» και «δημοκρατικό», με τον πρώτο να σχετίζεται με τις ατομικές ελευθερίες και τα ατομικά δικαιώματα, και τον δεύτερο με τη διάκριση των εξουσιών, την αναγνώριση του δικαιώματος ψήφου και την αναγνώριση του δικαιώματος του πολίτη σε όλους τους κατοίκους της επικράτειας³⁷⁶.

Επιλογικά, το βιβλίο αναφέρεται στις ζυμώσεις που έλαβαν χώρα μετά τη λήξη της Επανάστασης και τη δολοφονία του Καποδίστρια για τον τρόπο διοίκησης του νεοπαγούς κράτους. Επισημαίνεται, δηλαδή, ότι πρώτοι οι Έλληνες προέβησαν σε φιλοβασιλικές κινήσεις, ώστε στον ελληνικό θρόνο να ανέλθει ξένος ηγεμόνας, και, σύμφωνα με την αφήγηση, ο Μαυροκορδάτος είχε προτείνει τον πρίγκηπα Ευγένιο Μπωαρναί, ο Νέγρης και ο Κωλέττης τον Ιερώνυμο, αδελφό του Μεγάλου Ναπολέοντα, ενώ και άλλοι επιφανείς εξέφρασαν διαφορετικές προτιμήσεις. Επιβεβαιώνεται όμως και στο εν λόγω εγχειρίδιο ότι τόσο η αρχική επιλογή του Λεοπόλδου του Σαξ Κόμπουργκ ως «Κυριάρχου Ηγεμόνος της Ελλάδος» όσο και αυτή του Όθωνα μετά την άρνηση του πρώτου να αναλάβει τον θρόνο ήταν αποτέλεσμα της βούλησης των Μεγάλων Δυνάμεων. Μάλιστα, το εγχειρίδιο εμβαθύνει στις παρασκηνιακές διεργασίες για την άνοδο του Όθωνα στον ελληνικό θρόνο τονίζοντας ότι ο Βαυαρός ηγεμόνας υπήρξε επιλογή κυρίως των Ρώσων και των Γάλλων, οι οποίοι δεν ήθελαν να παραχωρήσουν συνταγματικές ελευθερίες στους Έλληνες, σε αντίθεση με τους Άγγλους που επιζητούσαν ένα τέτοιο ενδεχόμενο και μια τέτοια προοπτική³⁷⁷.

Για τα σχολικά έτη από το 1982 και μετά δεν υπάρχουν ψηφιοποιημένα βιβλία στην Ιστορική Συλλογή του Ι.Ε.Π., οπότε αναζητήθηκαν σχολικά εγχειρίδια σε έντυπη μορφή.

³⁷⁵ Στο ίδιο, 89.

³⁷⁶ Στο ίδιο, 90-92.

³⁷⁷ Στο ίδιο, 250-252.

Ως αρχική παρατήρηση μπορεί να ειπωθεί ότι τα βιβλία πλέον περιλαμβάνουν μεγάλο αριθμό πηγών και παραθεμάτων, εικόνων και χαρτών, στοιχεία που έλειπαν από τα εγχειρίδια προηγούμενων περιόδων και που αναμφίβολα συμβάλλουν στην καλύτερη κατανόηση της ιστορικής αφήγησης. Η πρακτική αυτή θα διευρυνθεί περισσότερο από τη δεκαετία του 1990 και έπειτα, όταν θα εκδοθεί για πρώτη φορά και σχετικό βιβλίο Εκπαιδευτικού με οδηγίες για τη σωστή τους αξιοποίηση, και θα φτάσει σήμερα ο κριτικός τους σχολιασμός να αποτελεί βασική δεξιότητα του μαθητή και της μαθήτριας και να συνιστά βασικό κριτήριο αξιολόγησης για τις εξετάσεις σε οποιαδήποτε μορφή (προαγωγικές, απολυτήριες, εισαγωγικές σε ΑΕΙ).

Το 1983 εκδίδεται το βιβλίο του Β. Κρεμμυδά με τίτλο *Ιστορία Νεότερη - Σύγχρονη Ιστορία, Γ' Γυμνασίου*³⁷⁸, το οποίο καλύπτει τα γεγονότα από την Αναγέννηση και φτάνει μέχρι τα χρόνια έκδοσης του βιβλίου. Στις σελίδες του ο Ρήγας παρουσιάζεται να συντάσσει πολιτικά κείμενα με κυριότερα το *Σύνταγμα Βαλκανικής Ομοσπονδίας*, εμπνευσμένο από το πρώτο Σύνταγμα της Γαλλικής Επανάστασης του 1793, τη *Χάρτα*, τον *Θούριο* και διάφορες επαναστατικές προκηρύξεις εμπνευσμένες από τις προοδευτικές ιδέες του Γαλλικού Διαφωτισμού και της Γαλλικής Επανάστασης³⁷⁹. Σύμφωνα με την ιστορική αφήγηση οι πρώτοι τοπικοί οργανισμοί απέβλεπαν στη συγκρότηση κεντρικής εξουσίας, οι Εθνοσυνελεύσεις διέπονταν από δημοκρατικές διαδικασίες, καθώς οι αντιπρόσωποί τους εκλέγονταν από τον λαό, και η Α' Εθνοσυνέλευση αποφάσισε να υιοθετηθεί Σύνταγμα φιλελεύθερο και σύμφωνο με τα Συντάγματα της Γαλλικής Επανάστασης και του Ρήγα³⁸⁰. Για τον Καποδίστρια υπάρχει η παραδοχή ότι ασκούσε αυταρχικό σύστημα διακυβέρνησης, αλλά ο Κρεμμυδάς φαίνεται να το δικαιολογεί, λέγοντας ότι ο Κυβερνήτης ήταν φορέας ιδεών της πεφωτισμένης δεσποτείας και επιπλέον ο λαός ήταν ανώριμος για ένα

³⁷⁸ Βασίλειος Κρεμμυδάς, *Ιστορία Νεότερη-Σύγχρονη Ιστορία, Γ' Γυμνασίου*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, 1983. Το εγχειρίδιο κυκλοφόρησε κατά το σχολικό έτος 1983-1984 και διδάχτηκε ως το 1991, οπότε αντικαταστάθηκε από νέο εγχειρίδιο. Δέχτηκε σφοδρές κριτικές και επιθέσεις από διάφορους εθνικιστικούς κύκλους, επειδή δεν ήταν αρκετά «εθνικό» και «ηρωικό» (επικρίθηκε για παράδειγμα επειδή το κεφάλαιο για την Ελληνική Επανάσταση είχε μικρότερη έκταση σε σχέση με αυτό της Γαλλικής Επανάστασης). Τελικά, το βιβλίο αποσύρθηκε το 1991 από την νεοεκλεγείσα κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας, με το πρόσχημα ότι έδινε έμφαση στις ευρωπαϊκές και παγκόσμιες κοινωνικοοικονομικές δομές και άφηνε λιγότερο χώρο για πολιτικά και στρατιωτικά γεγονότα, που παραδοσιακά θεωρούνται κεντρικά στην ελληνική ιστορική αφήγηση. Οι υποστηρικτές του εγχειριδίου, από την άλλη, διατείνονται ότι ο Κρεμμυδάς, με το βιβλίο αυτό, εισήγαγε μια πιο σύγχρονη ιστοριογραφική προσέγγιση και οπτική, δίνοντας έμφαση στις κοινωνικές και οικονομικές εξελίξεις και όχι μόνο στα στρατιωτικά και πολιτικά γεγονότα, ενώ, παράλληλα, επιχείρησε να εντάξει την ελληνική ιστορία στο ευρύτερο ευρωπαϊκό και παγκόσμιο πλαίσιο.

³⁷⁹ Στο ίδιο, 178.

³⁸⁰ Στο ίδιο, 197. Λεπτομέρειες για την Α' Εθνοσυνέλευση δίνονται σε παράθεμα-πηγή, που στο συγκεκριμένο βιβλίο ονομάζεται «μαρτυρία».

φιλελεύθερο και δημοκρατικό τρόπο εξουσίας. Τη «συμπάθεια» του συγγραφέα προς τον Κυβερνήτη επιβεβαιώνει η λεζάντα στην εικόνα στην οποία επισημαίνεται ότι ο Καποδίστριας δεν ήταν μόνο σπουδαίος διπλωμάτης αλλά και σύμβολο λήξης της δουλείας. Έτσι, η δολοφονία του επικρίνεται, και στην αντιπολίτευση καταλογίζεται εμπάθεια απέναντί του, γεγονός που επιβεβαιώνει και σχετικό ποίημα του Σούτσου σε μαρτυρία του βιβλίου, σύμφωνα με το οποίο «το τέρας της τυραννίας έπεσε»³⁸¹.

Μετά τον Καποδίστρια επέρχεται εκ νέου αναρχία, και γι' αυτό οι Μεγάλες Δυνάμεις παρουσιάζονται να προκρίνουν ως λύση τη μοναρχία του Όθωνα, ο οποίος γίνεται δεκτός με ανακούφιση ως σύμβολο ενότητας και προόδου. Δυστυχώς, όμως, κατά τον συγγραφέα, ο Όθωνας κυβερνούσε απολυταρχικά, και η Αντιβασιλεία εδραίωσε την ξενοκρατία, γεγονός που προκάλεσε τη λαϊκή οργή και ανέδειξε το αίτημα για φιλελεύθερη διακυβέρνηση. Η Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843 παρουσιάζεται να είναι έμπνευση και έργο της Αγγλίας και ότι πέτυχε τον σκοπό της, αφού κατήργησε το απολυταρχικό καθεστώς και έφερε Σύνταγμα με δημοκρατικές διαδικασίες³⁸². Ωστόσο, το Σύνταγμα χαρακτηρίζεται ως συντηρητικό, καθώς καθιερώνει τη Συνταγματική Μοναρχία, και επισημαίνεται emphatically ότι η απόσταση ως τη στερέωση των δημοκρατικών θεσμών ήταν ακόμη μεγάλη, διότι τα κόμματα του Α. Μαυροκορδάτου και του Ι. Κωλέττη, που θα κυριαρχούσαν, «δηλητηρίαζαν» την πολιτική ζωή, προκαλούσαν πάθη και προήγαν τη φαυλοκρατία³⁸³.

Σύμφωνα με την αφήγηση, το Σύνταγμα του 1864 καθιέρωσε τη Βασιλευόμενη Δημοκρατία, ήταν φιλελεύθερο και βασιζόταν στη λαϊκή κυριαρχία, ενώ οι κοινοβουλευτικοί και δημοκρατικοί θεσμοί στερεώθηκαν χάρη στη συμβολή δύο εξεχουσών προσωπικοτήτων, του Α. Κουμουνδούρου και του Χ. Τρικούπη. Από την άποψη της λειτουργίας του πολιτεύματος και της στερέωσης των δημοκρατικών θεσμών, η περίοδος του δικομματισμού, τον οποίο θεμελίωσε ο Μεσολογγίτης πολιτικός με την αρχή της δεδηλωμένης, υποστηρίζεται πως υπήρξε μία από τις πιο ήρεμες και πιο αποδοτικές, με προγραμματισμό και με προτεραιότητα στην κρατική οργάνωση³⁸⁴. Για την έκρυθμη πολιτική κατάσταση που οδήγησε στο κίνημα στου Γουδή δεν ευθύνεται, κατά το εγχειρίδιο, τόσο η λειτουργία του πολιτεύματος και των θεσμών όσο οι εξελίξεις που

³⁸¹ Στο ίδιο, 208-209.

³⁸² Στο ίδιο, 244.

³⁸³ Στο ίδιο, 246.

³⁸⁴ Στο ίδιο, 248-249.

οδήγησαν στην πτώχευση του 1893, στην έκρηξη του ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897, στην επιβολή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου (ΔΟΕ) το 1898 και επίσης στο Κρητικό και το Μακεδονικό Ζήτημα³⁸⁵. Ο Ελ. Βενιζέλος αποτιμάται θετικά με το έργο αναθεώρησης του Συντάγματος του 1911, και επισημαίνεται ότι η αβασίλευτη δημοκρατία του 1924-1935 γνώρισε αστάθεια λόγω των πολλαπλών κινημάτων και των δικτατοριών που έλαβαν χώρα κατά τη διάρκειά της. Απότοκος αυτών των εξελίξεων ήταν και η επιστροφή του Γεωργίου Β' το 1935 που έγινε με δημοψήφισμα το οποίο το βιβλίο χαρακτηρίζει νόθο³⁸⁶.

Το καθεστώς του Μεταξά κρίνεται αρνητικά, καθώς γίνεται λόγος για φασιστικού τύπου πρακτικές, όπως συλλήψεις, εκτοπίσεις και βασανιστήρια³⁸⁷. Για την εποχή μετά την Κατοχή επισημαίνεται ο έντονα παρασκηνιακός ρόλος πρώτα των Άγγλων και έπειτα των Αμερικανών, οι οποίοι επιθυμούν τον έλεγχο και στις πολιτειακές εξελίξεις. Γενικότερα, κατά τον Κρεμμυδά, ο μεταπολεμικός πολιτικός βίος δεν ήταν ομαλός και οι δημοκρατικοί θεσμοί με τις ατομικές ελευθερίες, μολονότι αποτελούσαν διατάξεις του Συντάγματος, δεν λειτουργούσαν³⁸⁸. Στα χρόνια αυτά, τα Ανάκτορα αποτελούσαν κέντρο πολιτικών δολοπλοκιών που συνετέλεσαν στην άνοδο των δικτατόρων στην εξουσία τον Απρίλιο του 1967, ένα καθεστώς διαφθοράς και ανηθικότητας που διέλυσε την οικονομία και τη διοίκηση εν γένει, όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται³⁸⁹. Το βιβλίο κλείνει την αφήγηση με την κυβέρνηση εθνικής ενότητας που προέκυψε τον Ιούλιο του 1974, οπότε και καθιερώθηκε η αβασίλευτη δημοκρατία, και πλέον οι εξελίξεις βαίνουν προς την ομαλότητα και τη σταθεροποίηση³⁹⁰.

Το βιβλίο του Β. Κρεμμυδά θα το διαδεχτεί το 1991 το βιβλίο του Β. Σφυρόερα με τίτλο *Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη Γ' Γυμνασίου*³⁹¹, η αφήγηση του οποίου εκκινεί από τα μέσα του 13ου αιώνα και καταλήγει στο 1991 και την κατάρρευση της ΕΣΣΔ. Σ' αυτό, μετά τους πρώτους προεπαναστατικούς φορείς εξουσίας, γίνεται λόγος για το Σύνταγμα του Ρήγα, το οποίο προσβλέπει σε μια παμβαλκανική Δημοκρατία με κυρίαρχο το ελληνικό

³⁸⁵ Στο ίδιο, 250.

³⁸⁶ Στο ίδιο, 315.

³⁸⁷ Στο ίδιο, 320.

³⁸⁸ Στο ίδιο, 326.

³⁸⁹ Χαρακτηριστική εδώ είναι η μαρτυρία-πηγή με τον δικτάτορα Γ. Παπαδόπουλο να παρομοιάζει την Ελλάδα με ασθενή στον γύψο και τον εαυτό του με χειρουργό που πρέπει να τη θεραπεύσει.

³⁹⁰ Στο ίδιο, 328.

³⁹¹ Βασίλειος Σφυρόερας *Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη Γ' Γυμνασίου*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, 1991. Το εγχειρίδιο αυτό διανεμήθηκε στους μαθητές το σχολικό έτος 1991-1992 και παρέμεινε ως βασικό σχολικό εγχειρίδιο Ιστορίας στη Γ' Γυμνασίου μέχρι το 2006.

στοιχείο³⁹². Το Α' Σύνταγμα της Επιδαύρου είναι το Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος, στο οποίο γίνεται αναφορά στην πολιτική ύπαρξη και ανεξαρτησία του έθνους. Κατά τον Σφυρόερα, η Β' Εθνοσυνέλευση έρχεται να μετουσιώσει τις ιδέες που προέρχονται από τη Γαλλική Επανάσταση με το Β' Σύνταγμα, τον Νόμο της Επιδαύρου, στον οποίο κατοχυρώνονται και ατομικές ελευθερίες, ενώ η Γ' Εθνοσυνέλευση χαρακτηρίζεται από την αισιοδοξία και την ομοψυχία των αντιπροσώπων της, στοιχεία που συνέτειναν στην ανασύνταξη της πολιτείας. Μάλιστα, με ψήφισμά της έδινε την εξουσία στον Καποδίστρια και ψήφιζε το Πολιτικόν Σύνταγμα της Ελλάδος, «ένα από τα σημαντικότερα επιτεύγματα στην πολιτική ιστορία της νεότερης Ελλάδος» και «το δημοκρατικότερο Σύνταγμα της εποχής του», όπως επισημαίνεται³⁹³.

Ο Καποδίστριας προβάλλεται στο βιβλίο ως ο έξοχος πολιτικός και διπλωμάτης, ο οποίος θεωρείται από Έλληνες και ξένους ιστορικούς μία από τις μεγαλύτερες μορφές της νεότερης ελληνικής ιστορίας³⁹⁴. Το μοναρχικό πολίτευμα του Όθωνα θεωρείται επιλογή των Μεγάλων Δυνάμεων, οι οποίες παρουσιάζονται να επιζητούν τρόπο ώστε να ασκούν έλεγχο και επιρροή στο νεότευκτο κράτος³⁹⁵. Παρόλο που ο Όθωνας, κατά την αφήγηση, γίνεται δεκτός με ενθουσιασμό και προβάλλει ως εγγυητής της ομαλής πολιτικής εξέλιξης και της ολοκλήρωσης των εθνικών πόθων, επισημαίνεται ότι η απόλυτη μοναρχία του διαμορφώνει ένα αυλικό περιβάλλον³⁹⁶ που προκαλεί αντιδράσεις. Οι αντιδράσεις αυτές, σύμφωνα με τον Σφυρόερα, έχουν στόχο γενικότερα την ξενοκρατία, και οι φορείς τους, πολιτικοί, στρατιωτικοί, δημοσιογράφοι, επιθυμούν παραχώρηση Συντάγματος. Ωστόσο, το παραχωρούμενο Σύνταγμα του 1844, με βάση την ιστορική αφήγηση, θεωρείται συντηρητικό και ότι καθιέρωνε ουσιαστικά ένα νόθο κοινοβουλευτισμό, καθώς περιοριζόταν η λαϊκή κυριαρχία και υφίστατο ένας κομματικός ανταγωνισμός που τον υποδανύλιζε το παλάτι με τις Μεγάλες Δυνάμεις³⁹⁷. Στο πλαίσιο αυτό, ο Κωλέττης παραβίαζε συστηματικά το Σύνταγμα, επιβάλλοντας μια «δικτατορία με κοινοβουλευτικό

³⁹² Στο ίδιο, 136. Το βιβλίο απεικονίζει τη *Χάρτα* με την ελληνική ιστορία και τη μυθολογία, ενώ υπάρχει και πηγή με 6 από τα 35 άρθρα των Δικαίων του Ανθρώπου.

³⁹³ Στο ίδιο, 188.

³⁹⁴ Στο ίδιο, 203.

³⁹⁵ Σύμφωνα με τη Συνθήκη του Λονδίνου στις 7 Μαΐου 1832, η Ελλάδα είναι «κράτος μοναρχικόν και ανεξάρτητον υπό την κυριαρχίαν του πρίγκιπος Όθωνος της Βαυαρίας και την εγγύησιν των τριών Αυλών».

³⁹⁶ Πρόκειται για τη γνωστή «καμαρίλα», τον ανεπίσημο, στενό κύκλο συμβούλων, αυλικών και Βαυαρών αξιωματούχων, που πλαισίωσε τον βασιλιά και τη βασίλισσα Αμαλία. Αυτή η κλειστή ομάδα εξουσίας, που υποκαθιστούσε τους θεσμούς, αποτέλεσε βασική γενεσιουργό αιτία για την εκδήλωση της επανάστασης της 3ης Σεπτεμβρίου 1843.

³⁹⁷ Στο ίδιο, 252-255.

μανδύα», όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται³⁹⁸. Όλη αυτή η κατάσταση οδήγησε στην εκθρόνιση του Όθωνα, η οποία σημειωτέον περιγράφεται με ουδέτερο τρόπο, χωρίς τους συναισθηματισμούς περί φιλελληνισμού και πατριωτισμού που συναντούσε κανείς σε βιβλία παλαιότερων περιόδων³⁹⁹.

Ο Γεώργιος παρουσιάζεται ως «συνταγματικός βασιλεύς των Ελλήνων υπό το όνομα Γεώργιος Α΄» κομίζων και τα Επτάνησα από την Αγγλία για να αυξήσει την επιρροή της. Το Σύνταγμα του 1864 οδηγεί τη χώρα από την Απόλυτη Μοναρχία στη Συνταγματική Βασιλεία και χαρακτηρίζεται ως πιο φιλελεύθερο από το προηγούμενο και με αντι-απολυταρχικό χαρακτήρα. Τονίζεται emphatically (με πλάγια γράμματα) ότι με αυτό οι εξουσίες πηγάζουν από τον λαό, τα βασιλικά προνόμια περιορίζονται και καταργείται η Γερουσία, πολιτειακό όργανο ελεγχόμενο από τον βασιλιά⁴⁰⁰. Παρόλο που τα κόμματα θεωρούνται προσωποπαγή, το κόμμα του Χ. Τρικούπη περιγράφεται ως το μόνο κόμμα αρχών και ως ο πρώτος συγκροτημένος πολιτικός οργανισμός της νεότερης Ελλάδος. Οι απόψεις του κρίνονται φιλελεύθερες και ανανεωτικές, και το άρθρο του «Τις πταίει;» θεωρείται ότι καθιερώνει την αρχή της δεδηλωμένης και θεμελιώνει τον κοινοβουλευτισμό⁴⁰¹. Για τη μετά Τρικούπη εποχή, επισημαίνεται ότι η πολιτική αστάθεια από το 1897 μέχρι το 1909 είναι έκδηλη, καθώς στην εξουσία εναλλάσσονται έντεκα κυβερνήσεις. Ο Ελ. Βενιζέλος με την Αναθεώρηση του Συντάγματος το 1911 παρουσιάζεται να συμβάλλει στην καλύτερη λειτουργία του πολιτεύματος και στην καθιέρωση φιλελεύθερων θεσμών, και η αβασίλευτη δημοκρατία, που καθιερώθηκε στις 25 Μαρτίου 1924, να αφήνει ρευστή την κατάσταση, με εξαίρεση την τετραετία του Ελ. Βενιζέλου 1928-1932, και να εκπνέει με ένα νόθο δημοψήφισμα το 1935⁴⁰².

Το βιβλίο καταφέρεται εναντίον του μεταξικού καθεστώτος λέγοντας (με πλάγια γράμματα) ότι «διέλυσε τα κόμματα και επέβαλε αυστηρή λογοκρισία στον Τύπο». Την ίδρυση του Ι.Κ.Α. και τη διαγραφή των αγροτικών χρεών την αποδίδει στην προσπάθεια του δικτάτορα να αποκτήσει λαϊκό έρεισμα, ενώ ακόμη και αυτό το ΟΧΙ θεωρείται πως συνιστά έκφραση περισσότερο της θέλησης ολόκληρου του ελληνικού λαού, παρά του ίδιου του δικτάτορα⁴⁰³. Για την περίοδο 1944-1949 δεν επιρρίπτονται ευθύνες στα αριστερά

³⁹⁸ Στο ίδιο, 255.

³⁹⁹ Στο ίδιο, 258.

⁴⁰⁰ Στο ίδιο, 261.

⁴⁰¹ Στο ίδιο, 263-264.

⁴⁰² Το βιβλίο σχολιάζει το αποτέλεσμα με χρήση σημείου στίξης (97% υπέρ της βασιλείας!), 335.

⁴⁰³ Στο ίδιο, 337.

κόμματα, γεγονός που οφείλεται στο ότι από τη δεκαετία του 1980 και μετά παρατηρείται από τις κυβερνήσεις (ιδίως του ΠΑ.ΣΟ.Κ.) ένα «άνοιγμα» προς την Αριστερά. Η δικτατορία του 1967 περιγράφεται με αρνητικό τρόπο, ενώ η διάδοχη πολιτική κατάσταση, από το 1974 και μετά, αποτυπώνεται ως μία περίοδος που οδηγεί στην ομαλότητα μέσω της Προεδρευόμενης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας.

Το 1988 εκδόθηκε το βιβλίο των Β. Σκουλάτου, Ν. Δημακόπουλου και Σ. Κόνδη με τίτλο *Ιστορία νεότερη και σύγχρονη. Τεύχος Β΄*, για τη Β΄ λυκείου⁴⁰⁴, το περιεχόμενο του οποίου καλύπτει τη νεότερη ελληνική και ευρωπαϊκή ιστορία από την Ελληνική Επανάσταση του 1821 έως το κίνημα στο Γουδί (1909). Στις σελίδες του οι συγγραφείς παρουσιάζουν αναλυτικά το έργο του Ρήγα, δίνοντας έμφαση στο Σύνταγμά του, στη *Χάρτα* του και στις προκηρύξεις του, με βάση τις οποίες ο Θεσσαλός διανοούμενος οραματιζόταν μια παμβαλκανική ομοσπονδία με κυρίαρχο το ελληνικό στοιχείο⁴⁰⁵. Τους προκρίτους το βιβλίο τους θεωρεί πυρήνες της πολιτικής εξουσίας που αντιμάχονταν τους στρατιωτικούς για την πρωτοκαθεδρία στην πολιτική συγκρότηση. Μάλιστα, αναφέρονται και άλλες τοπικές εξουσίες, πέρα από τις πλέον γνωστές, όπως το Αχαϊκό Διευθυντήριο, η Καγκελαρία του Άργους, η Βουλή των Ψαρών, κ.ά.⁴⁰⁶ Αξίζει εδώ να τονιστεί ότι, στο πλαίσιο της διαμάχης για την ανάληψη της εξουσίας, σε προκήρυξη του Δ. Υψηλάντη στις 6 Ιουνίου 1821 γίνεται λόγος για συμμετοχή του λαού στην εκλογή αντιπροσώπων στην επικείμενη Εθνοσυνέλευση στην Επίδαυρο λίγους μήνες μετά. Για το Α΄ Σύνταγμα της Επίδαυρου, το Προσωρινόν Πολίτευμα, όπως αποκαλείται, οι συγγραφείς διατείνονται ότι υπήρξε δημοκρατικό και φιλελεύθερο, επιβεβαιώνοντας τη θέση τους και με σχετικές πηγές-παραθέματα⁴⁰⁷. Το Β΄ Σύνταγμα του Άστρους το αποκαλούν με κεφαλαιογράμματα γραφή «ΝΟΜΟ ΤΗΣ ΕΠΙΔΑΥΡΟΥ» και εμπλουτίζουν την ιστορική αφήγηση με σχετικά παραθέματα. Στο ίδιο πλαίσιο, και το Γ΄ Σύνταγμα το εγχειρίδιο το αποδίδει με πλάγια γράμματα ως το πιο δημοκρατικό και φιλελεύθερο Σύνταγμα, παραθέτοντας πηγές με σημαντικά άρθρα του⁴⁰⁸.

⁴⁰⁴ Βασίλειος Σκουλάτος, Νικόλαος Δημακόπουλος, Σωτήριος Κόνδης, *Ιστορία νεότερη και σύγχρονη. Τεύχος Β΄*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων (ΟΕΔΒ), 1988. Το εγχειρίδιο αυτό διδάχτηκε από το 1988 μέχρι το 2000 και, με τη μεταρρύθμιση του Ενιαίου Λυκείου, το ίδιο Τεύχος Β΄ χρησιμοποιήθηκε αργότερα και στη Γ΄ Λυκείου Γενικής Παιδείας, με ανατυπώσεις και προσαρμογές της διδακτέας ύλης.

⁴⁰⁵ Στο ίδιο, 60. Το εγχειρίδιο αναφέρει ότι και η Φιλική Εταιρεία είναι εμποτισμένη με τις αρχές της ελευθερίας και της ισοπολιτείας από τη Γαλλική Επανάσταση, 74.

⁴⁰⁶ Στο ίδιο, 95. Παρατίθεται μάλιστα σχετικός κατάλογος με έντεκα τοπικές αρχές-εξουσίες.

⁴⁰⁷ Στο ίδιο, 101.

⁴⁰⁸ Στο ίδιο, 103,107.

Ο Καποδίστριας παρουσιάζεται θετικά, με σημαντικό επιτελούμενο έργο, και η δολοφονία του, κατά τους συγγραφείς, από μια αντιπολίτευση που προσχηματικά μόνο ζητούσε Σύνταγμα, παρατηρείται ότι προκάλεσε νέους κλυδωνισμούς. Υποστηρίζεται ότι από το 1832 μέχρι το 1909 οι δημοκρατικοί θεσμοί εδραιώνονται μέσα από τέσσερα βήματα: πρώτα με την Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843 και με το Σύνταγμα του 1844, στη συνέχεια με το Σύνταγμα του 1864, κατόπιν με το ανορθωτικό έργο του Τρικούπη και τέλος με τις εξελίξεις που οδήγησαν στο κίνημα στου Γουδή. Αυτό σημαίνει, σύμφωνα με το βιβλίο, ότι η πολιτική αναγέννηση της ανερχόμενης φιλελεύθερης αστικής τάξης άρχισε το 1833 και καρποφόρησε το 1909⁴⁰⁹. Η Αντιβασιλεία εμφανίζεται να παρουσίασε αξιόλογο έργο σε διάφορους τομείς, αλλά να προέβη σε αυτούσια μεταφορά δυτικών στοιχείων στην ελληνική κοινωνία. Η διοίκησή της επισημαίνεται ότι ήταν συγκεντρωτική⁴¹⁰, καθώς εγκατέλειπε κάθε ιδέα επεξεργασίας συντάγματος, και ο απολυταρχικός τρόπος άσκησης της εξουσίας από τον Όθωνα προκάλεσε την αντίδραση της 3ης Σεπτεμβρίου⁴¹¹. Με βάση το εγχειρίδιο, ούτε το Σύνταγμα του 1844 άλλαξε ουσιαστικά την εσωτερική πολιτική ζωή, καθώς οι κυβερνήσεις από το 1847-1862 ήταν όλες αυλικές με κοινοβουλευτικό επίχρισμα, και υπήρχε βία στα πολιτικά πράγματα⁴¹². Γενικότερα, η αξιολόγηση της τριακονταετίας του Όθωνα είναι αρνητική, και περισσότερο εξαίρεται η νέα γενιά πολιτικών που εμφανίζεται μετά το 1860 με τις φιλελεύθερες και αντιδυναστικές της ιδέες.

Την έλευση του Γεωργίου στον θρόνο και την ενσωμάτωση των Επτανήσων στην Ελλάδα οι συγγραφείς τις αποδίδουν στους Άγγλους, οι οποίοι, λόγω της στάσης τους στον Κριμαϊκό Πόλεμο, επιζητούσαν τρόπους να διεισδύσουν εκ νέου στην ελληνική πολιτική κονίστρα. Το Σύνταγμα του 1864 κρίνεται σαφώς δημοκρατικό, με πολίτευμα τη Βασιλευόμενη Δημοκρατία, που καθιερώνει τη δημοκρατική αρχή αντί της μοναρχίας και θεμελιώνει την αρχή της λαϊκής κυριαρχίας⁴¹³. Σύμφωνα με το βιβλίο, στη συγκεκριμένη περίοδο, καίριος και καθοριστικός ήταν ο ρόλος του Χ. Τρικούπη, ο οποίος με το άρθρο

⁴⁰⁹ Στο ίδιο, 247.

⁴¹⁰ Η Γραμματεία της Επικρατείας, για παράδειγμα, ήταν μια σκιώδης ελληνική κυβέρνηση με διακοσμητικό περισσότερο ρόλο.

⁴¹¹ Στο ίδιο, 233-234. Αξίζει να σημειωθεί ότι το βιβλίο παραθέτει το διάγγελμα του Όθωνα προς τον ελληνικό λαό με την άφιξή του, αλλά στο τέλος εφιστά την προσοχή του αναγνώστη στο ότι η έλευση του Βαυαρού ηγεμόνα στον ελληνικό θρόνο είναι προκαθορισμένη και επιβεβλημένη από τις Μεγάλες Δυνάμεις.

⁴¹² Είναι χαρακτηριστικός ο ιστορικός όρος «Υπουργείο Αίματος» (που αφορά την κυβέρνηση ΑΘ. Μιαούλη, γιου του γνωστού ναυάρχου Ανδρέα Μιαούλη), ο οποίος αποδίδει εύγλωττα τη σκληρή καταστολή των αιματηρών συγκρούσεων κατά των αντιπάλων του βασιλιά Όθωνα.

⁴¹³ Στο ίδιο, 276.

του «Τις πταίει;» και την καθιέρωση της αρχής της δεδηλωμένης άμβλυνε τις πολιτικές κρίσεις και αντιθέσεις⁴¹⁴. Τέλος, το εγχειρίδιο βλέπει θετικά και τις εξελίξεις που οδήγησαν στο κίνημα στου Γουδή, πλαισιώνοντας τα γεγονότα με πολλές πηγές και εικόνες.

Το 1984 εκδίδεται από τους ίδιους συγγραφείς το βιβλίο με τίτλο *Ιστορία νεότερη και σύγχρονη, Τεύχος Γ'* για τη Γ' Λυκείου⁴¹⁵, το οποίο αρχίζει την εξιστόρηση των γεγονότων από την Επανάσταση του 1909 και φτάνει μέχρι την άνοδο του ΠΑ.ΣΟ.Κ. στην εξουσία το 1981. Οι συγγραφείς θεωρούν ότι το κίνημα στου Γουδή⁴¹⁶ και ο Ελ. Βενιζέλος έθεσαν προοδευτικούς και ανανεωτικούς στόχους, ενώ τα κόμματα τα χαρακτηρίζουν προσωποπαγή με κύριο γνώρισμά τους τη σύναψη πελατειακών σχέσεων με το εκλογικό σώμα. Υποστηρίζουν ότι, και κατά την περίοδο αυτή, το πολιτειακό ζήτημα ήταν θέμα των Μεγάλων Δυνάμεων, γεγονός στο οποίο αποδίδεται και η άρνηση του Βενιζέλου να θέσει πολιτειακό ζήτημα το 1910. Με βάση το βιβλίο, η Α' Αναθεωρητική Βουλή, που προέκυψε από τις εκλογές του Αυγούστου 1910, απέτυχε στο έργο της, όχι όμως και η Β' η οποία ψήφισε νέο Σύνταγμα και επιτέλεσε σημαντικό έργο⁴¹⁷. Ο Ελ. Βενιζέλος παρουσιάζεται να λειτουργεί συμβιβαστικά, καθώς στον στρατό τοποθετεί ακόμα και φιλοβασιλικά στελέχη και, μολονότι ο ίδιος ήθελε να δημιουργήσει ένα κόμμα αρχών, οι συγγραφείς διατείνονται ότι η ισχυρή του προσωπικότητα το κατέστησε εν τέλει προσωποπαγές. Η φιλοβενιζελική διάθεση του βιβλίου αποτυπώνεται και στην άποψη ότι ο κρητικός πολιτικός ολοκλήρωσε τον αστικό μετασχηματισμό του κράτους και, μολονότι αναβλητικός ο ίδιος στην εφαρμογή των μέτρων, η πολιτική του ωστόσο θριάμβευσε⁴¹⁸. Και σε ό,τι έχει να κάνει με τα γεγονότα

⁴¹⁴ Η θετική παρουσίαση του Τρικούπη στο βιβλίο φαίνεται και από το γεγονός ότι το άρθρο δίνεται σε εκτενές παράθεμα, και σε λεζάντα που συνοδεύει την εικόνα του αναφέρεται ότι ο Τρικούπης υπήρξε «ιθύνουσα πολιτική φυσιογνωμία από τις πιο διακεκριμένες», 277.

⁴¹⁵ Βασίλειος Σκουλάτος, Νικόλαος Δημακόπουλος, Σωτήριος Κόνδης, *Ιστορία νεότερη και σύγχρονη, Τεύχος Γ'*, για τη Γ' Λυκείου, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, 1984. Το βιβλίο κυκλοφόρησε για πρώτη φορά κατά το σχολικό έτος 1984–1985, ως το πρώτο εγχειρίδιο Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας της Γ' Λυκείου μετά τη μεταρρύθμιση της δεκαετίας του 1980, και παρέμεινε σε χρήση, με συνεχείς ανατυπώσεις, έως το 2006. Το συγκεκριμένο εγχειρίδιο θεωρείται από πολλούς ιστορικούς και εκπαιδευτικούς ένα από τα σημαντικότερα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας της μεταπολίτευσης, δεδομένου ότι, για την εποχή του, εισήγαγε πλούσιο εικονογραφικό υλικό και μεγάλο αριθμό ιστορικών πηγών, κάλυπτε εκτενώς τη νεότερη ελληνική και ευρωπαϊκή ιστορία με αρκετή έμφαση στην τεκμηρίωση και αντιμετώπιζε ορισμένα αμφιλεγόμενα ιστορικά ζητήματα με μεγαλύτερη ανάλυση σε σχέση με τα προγενέστερα εγχειρίδια.

⁴¹⁶ Σημειώνεται, ωστόσο, ότι, σύμφωνα με το βιβλίο, ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος ήταν κίνημα χωρίς σαφή ιδεολογικό και πολιτικό πρόγραμμα και ότι ο στρατός, ήδη από το 1897, αποτελούσε φέουδο της βασιλικής οικογένειας.

⁴¹⁷ Στο ίδιο, 26.

⁴¹⁸ Άλλα στοιχεία που επιβεβαιώνουν τον φιλοβενιζελικό προσανατολισμό του βιβλίου είναι η θέση που παίρνει υπέρ του πρωθυπουργού στη διαμάχη που προκύπτει στους Βαλκανικούς Πολέμους για την κατάληψη της Θεσσαλονίκης και η απλή αναφορά της δολοφονίας του Γεωργίου Α'.

του Εθνικού Διχασμού το βιβλίο είναι υπέρ του Ελ. Βενιζέλου, και με βάση τις διατυπώσεις του οι περισσότερες ευθύνες καταλογίζονται στην αντιβενιζελική παράταξη⁴¹⁹.

Η αβασίλευτη δημοκρατία του 1924-1935 παρουσιάζεται να είναι το ενδεδειγμένο για την περίπτωση πολίτευμα⁴²⁰, αλλά τελικά οι κυβερνητικές κρίσεις και τα αλλεπάλληλα στρατιωτικά πραξικοπήματα να επέφεραν την αστάθειά της.⁴²¹ Το Σύνταγμα της Α' Ελληνικής Δημοκρατίας στις 3 Ιουνίου 1927 ήταν, κατά το εγχειρίδιο, το αρτιότερο και προοδευτικότερο από τα έως τότε συντάγματα, ωστόσο δεν μπόρεσε να καταστήσει μακροβιότερη την αβασίλευτη δημοκρατία⁴²². Στους λόγους για τους οποίους η δημοκρατία αυτή υπήρξε θνησιγενής οι συγγραφείς συγκαταλέγουν -μεταξύ άλλων- και τα λάθη στα οποία υπέπεσε ο Ελ. Βενιζέλος μετά την πετυχημένη τετραετία 1928-1932, όπως το Ιδιώνυμο⁴²³ και τα κινήματα του 1933 και 1935⁴²⁴. Επιπλέον, θεωρούν παρασκηνιακές και αδιαφανείς τις ενέργειες και τις διαδικασίες που οδήγησαν στην επάνοδο του Γεωργίου Β' και στην εγκαθίδρυση του μεταξικού καθεστώτος. Το βιβλίο μάλιστα κάνει λόγο για απροκάλυπτη νοθεία του δημοψηφίσματος για την επάνοδο του βασιλιά, καθώς οι ψήφοι αυτών που έλαβαν μέρος στη διεξαγωγή του ήταν περισσότεροι από τους εγγεγραμμένους ψηφοφόρους⁴²⁵! Και στην περίπτωση του Μεταξά πάντως, τα νήματα του πολιτειακού ζητήματος φαίνεται να τα κινεί και πάλι ο ξένος παράγοντας. Σύμφωνα με το εγχειρίδιο, οι Άγγλοι ήθελαν στην Ελλάδα έναν αγγλόφιλο βασιλιά, όπως ο Γεώργιος Β', με έναν πιστό σε αυτόν πρωθυπουργό με τον στρατό του. Έτσι ο Μεταξάς παρουσιάζεται σε παράθεμα από τους Άγγλους ως μεγάλος πολιτικός και ως ο κατάλληλος άνθρωπος τη δεδομένη χρονική στιγμή. Οι συγγραφείς πάντως σκιαγραφούν με μελανά χρώματα το μεταξικό

⁴¹⁹ Είναι χαρακτηριστικό ότι δίνονται αρκετά παραθέματα με τα επιχειρήματα της βενιζελικής πλευράς για τα οφέλη που θα προκύψουν από την ένταξη στο πλευρό της Αντάντ, παρατίθεται γελοιογραφία που απεικονίζει τον Κωνσταντίνο να είναι άθυρμα στα χέρια των Άγγλων και των Γερμανών και διατυπώνεται η άποψη ότι «στους κρίσιμους εκείνους μήνες (ενν. του Εθνικού Διχασμού) πλήρης κυβερνητική αναρχία επικρατούσε στη βασιλική Ελλάδα»

⁴²⁰ Στο ίδιο, 117. Ο Αλ. Παπαναστασίου χαρακτηρίζεται στο βιβλίο ως «ο πατέρας της Α' Ελληνικής Δημοκρατίας» και «οι προγραμματικές του δηλώσεις είναι, ίσως, το ριζοσπαστικότερο κείμενο που είχε ως τότε εκφωνηθεί στην ελληνική βουλή».

⁴²¹ Για παράδειγμα, η δικτατορία του Πάγκαλου επισημαίνεται ότι καταρράκωσε το κύρος της Ελλάδας και γελοιοποίησε κάθε έννοια κράτους, κρίσεις που στηλιτεύονται από τους συγγραφείς του βιβλίου τόσο με τη χρήση γελοιογραφίας όσο και με τον ειρωνικό τρόπο γραφής: «Ο δικτάτορας -ενν. ο Πάγκαλος- αυτοπαρασημοφορήθηκε με το μεγαλόσταυρο του Σωτήρος! και εξαπέλυσε διωγμό εναντίον... της κοντής γυναικείας φούστας!», 200.

⁴²² Στο ίδιο, 202.

⁴²³ Πρόκειται για νόμο που ψήφισε η κυβέρνηση Βενιζέλου το 1929, στόχος του οποίου ήταν η ποινικοποίηση των ανατρεπτικών ιδεών, η δίωξη του κομμουνιστικού κινδύνου και η καταστολή των συνδικαλιστικών κινητοποιήσεων.

⁴²⁴ Στο ίδιο, 210.

⁴²⁵ Στο ίδιο, 217.

καθεστώς, χαρακτηρίζοντας την ιδεολογία του φασιστική, που αντιστρατευόταν τον κοινοβουλευτισμό⁴²⁶.

Η επίδραση του ξένου παράγοντα, κατά το εγχειρίδιο, συνεχίζεται και μετά την Κατοχή, καθώς τόσο οι Άγγλοι όσο και οι Αμερικανοί προσβλέπουν στον έλεγχο της χώρας και γι' αυτό υποστηρίζουν κυβερνήσεις φίλα προσκείμενες σε αυτούς⁴²⁷. Το βιβλίο υποστηρίζει ότι, από τη δεκαετία του 1950 και μετά, οι βασιλείς Παύλος Α' και Κωνσταντίνος Β' επενέβαιναν απροκάλυπτα στα πολιτικά πράγματα, υποκαθιστούσαν τα κόμματα, έλεγχαν τον στρατό, τα σώματα ασφαλείας, τη διοίκηση⁴²⁸. Οι κυβερνήσεις των Ν. Πλαστήρα, Α. Παπάγου, Κ. Καραμανλή και Γ. Παπανδρέου αδυνατούσαν να περιορίσουν την αυλή, η οποία «δηλητηρίαζε» την πολιτική ζωή και δημιουργούσε στεγανά στον κρατικό μηχανισμό⁴²⁹. Τέλος, η απριλιανή δικτατορία του 1967 περιγράφεται με μελανά χρώματα, καθώς αποτέλεσε ακραίο σύμπτωμα και νομοτελειακή κατάληξη της εσωτερικής οργανικής αδυναμίας του μεταπολεμικού ελληνικού δημοκρατικού πολιτεύματος, σε αντίθεση με τις κυβερνήσεις των Κ. Καραμανλή, Γ. Ράλλη και Α. Παπανδρέου που εδραίωναν τη δημοκρατία, με μέτρα όπως η νομιμοποίηση του ΚΚΕ, η διενέργεια δημοψηφίσματος για το πολίτευμα, η εγκαθίδρυση Προεδρευόμενης Δημοκρατίας, η ψήφιση νέου Συντάγματος, κ.ά.⁴³⁰.

Το 2002 εκδόθηκε από την ομάδα του καθηγητή Γ. Κόκκινου το βιβλίο με τίτλο *Ιστορία του Νεότερου και Σύγχρονου Κόσμου*⁴³¹ για τη Γ' Λυκείου, διανεμήθηκε στους μαθητές και τις μαθήτριες, αλλά δεν διδάχτηκε ποτέ, παρόλο που είχε κερδίσει σχετικό διαγωνισμό προ τριετίας από την έκδοσή του και είχε περάσει από όλα τα στάδια έγκρισής του⁴³². Η απόσυρσή του επήλθε έπειτα από έντονες αντιδράσεις κυβερνητικών κύκλων (της Νέας Δημοκρατίας), της Ιεράς Συνόδου και εθνικιστικών οργανώσεων και αιτιάσεις (ιδίως αναφορικά με το Κυπριακό, αλλά και άλλα ζητήματα της σύγχρονης ιστορίας) ότι το βιβλίο

⁴²⁶ Στο ίδιο, 222, 226.

⁴²⁷ Ως τέτοιες θεωρούνται οι κυβερνήσεις του Γ. Παπανδρέου και του Θ. Σοφούλη, οι οποίες συγκέντρωναν μετριοπαθή στοιχεία.

⁴²⁸ Στο ίδιο, 395.

⁴²⁹ Το εγχειρίδιο αποδίδει την ευθύνη για την αποπομπή του Γ. Παπανδρέου τον Ιούλιο του 1965 (Ιουλιανά) στον βασιλικό θεσμό.

⁴³⁰ Στο ίδιο, 396, 400..

⁴³¹ Γιώργος Κόκκινος, κ.ά., *Ιστορία του Νεότερου και Σύγχρονου Κόσμου για τη Γ' Λυκείου*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, 2002.

⁴³² Το συγκεκριμένο βιβλίο έρχεται να συμπληρώσει τον κατάλογο των αποσυρθέντων βιβλίων σχολικής ιστορίας στην ελληνική εκπαίδευση από το 1858 έως το 2008. Ο Χάρης Αθαμασιάδης, στο βιβλίο του *Τα αποσυρθέντα βιβλία. Έθνος και σχολική ιστορία στην Ελλάδα 1858-2008*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2015, 100-143, αναλύει με λεπτομέρειες το ιστορικό έκδοσης και απόσυρσης του εγχειριδίου.

ήταν «αντεθνικό»⁴³³. Η συγκεκριμένη απόσυρση του βιβλίου έρχεται να επιβεβαιώσει την άποψη ότι, όταν ένα σχολικό εγχειρίδιο ιστορίας συγκρούεται με τις υφιστάμενες κοινωνικές νόρμες και παρεκκλίνει από την κυρίαρχη ιδεολογία και το εθνικό αφήγημα, απότοκο γεγονός είναι η επίκριση και απόσυρσή του στο πλαίσιο αυτού που ο Χάρης Αθανασιάδης ονομάζει «κατασταλτική λογοκρισία»⁴³⁴.

Λαμβάνοντας υπόψη τους λόγους απόσυρσης του εν λόγω βιβλίου, μια αιτία που θα μπορούσε εξ αρχής να προσάψει κάποιος «υποψιασμένος» αναγνώστης στους συγγραφείς είναι ο τρόπος με τον οποίο παρουσιάζουν τον Ρήγα, καθώς τον προσεγγίζουν μόνο με πολιτικούς όρους. Συγκεκριμένα, τον παρουσιάζουν ως οραματιστή μιας βαλκανικής επικράτειας, με το όνομα «Ελληνική Δημοκρατία», και μιας πατρίδας στο «ιερό όνομα του νόμου», όπως την είχε διακηρύξει ο Μοντεσκιέ, με βασικές αρχές την ελευθερία, την ισότητα και την αδελφότητα. Αυτό όμως που προκαλεί εντύπωση -και προφανώς και την αντίδραση των προαναφερθέντων κύκλων- είναι η άποψη του βιβλίου ότι το έργο του Ρήγα εσφαλμένα το προσεγγίζουμε με την οπτική του εθνικισμού (με την κυριαρχία δηλαδή του ελληνικού στοιχείου στα Βαλκάνια) και πρέπει να ιδωθεί υπό το πρίσμα της πλήρους ισότητας όλων των λαών⁴³⁵. Οι τοπικές εξουσίες και οι τρεις Εθνοσυνελεύσεις αποδίδονται σε μία μόνο παράγραφο και αναφορικά με τον Καποδίστρια το βιβλίο δικαιολογεί τον αυταρχισμό του⁴³⁶ με το επιχείρημα ότι ένα κράτος τόσο διαλυμένο τον χρειαζόταν⁴³⁷. Το βιβλίο θεωρεί ότι το καθεστώς της Αντιβασιλείας και του Όθωνα ήταν απότοκο διεθνών συνθηκών και δεν ανταποκρινόταν στα φιλελεύθερα και δημοκρατικά ιδεώδη του ελληνικού λαού. Την Επανάσταση του 1843 την αποδίδει στο ότι ο Όθωνας έχασε την υποστήριξη και των τριών Μεγάλων Δυνάμεων και θεωρεί ότι το Σύνταγμα του 1844 ήταν συντηρητικό στη βάση του, αν και η διάταξη για τον εκλογικό νόμο υπήρξε πρωτοποριακή⁴³⁸. Το βιβλίο βλέπει διαφορετικά το Σύνταγμα του 1864, το οποίο

⁴³³ Μετά την απόσυρσή του, παρέμεινε σε χρήση το παλαιότερο εγχειρίδιο των Σκουλάτου, Δημακόπουλου, Κόνδη, μέχρι την έκδοση του νέου σχολικού βιβλίου των Ιωάννη Κολιόπουλου, Κωνσταντίνου Σβολόπουλου, Ευάνθη Χατζηβασιλείου, Θεόδωρου Νημά και Χάρitos Σχολινάκη-Χελιώτη το 2007.

⁴³⁴ Χάρης Αθανασιάδης, «Σχολικό βιβλίο: Όταν η λογοκρισία δεν θεωρείται λογοκρισία» στο *Η λογοκρισία στην Ελλάδα*. Επιμ. Πηνελόπη Πετσίνη, Δημήτρης Χριστόπουλος, Αθήνα: Ίδρυμα Ρόζα Λούξεμπουργκ, 2016, 177. Κείμενο προσβάσιμο στο: https://rosalux.gr/wp-content/uploads/2021/02/logokrisies_web.pdf

⁴³⁵ Στο ίδιο, 40.

⁴³⁶ Στη σελίδα 49 δίνεται σχετικό παράθεμα.

⁴³⁷ Στο ίδιο, 49.

⁴³⁸ Στο ίδιο, 57. Για να επιβεβαιώσουν τον συντηρητικό χαρακτήρα του Συντάγματος αυτού οι συγγραφείς του βιβλίου παραθέτουν, με τη μορφή κειμενικής αναφοράς, την άποψη του συνταγματολόγου Ν. Αλιβιζάτου, σύμφωνα με την οποία το Σύνταγμα αυτό ήταν κατ' ουσίαν Συνάλλαγμα, ένα είδος συμβολαίου δηλαδή, με το οποίο ο Όθωνας απλώς δέχτηκε να αυτοπεριοριστεί και να αυτοδεσμευτεί, για να διατηρήσει τον θρόνο και τα κεκτημένα του.

χαρακτηρίζει ως «ένα από τα δημοκρατικότερα συντάγματα την εποχή εκείνη σε όλο τον κόσμο» και αναδεικνύει το κοινοβουλευτικό έργο του Χ. Τρικούπη, ο οποίος «κατέστησε την Ελλάδα, ως προς το πολίτευμα, ένα από τα πιο προηγμένα κράτη»⁴³⁹.

Αναφορικά με το πολιτειακό ζήτημα στον 20ό αιώνα υποστηρίζεται ότι αυτό επηρεάζεται από γεγονότα όπως η πτώχευση του 1893, ο ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897, η επιβολή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου το 1898, εξελίξεις δηλαδή που επιτάχυναν το κίνημα στου Γουδή. Σύμφωνα με τους συγγραφείς, επί Εθνικού Διχασμού οι Φιλελεύθεροι τάσσονταν υπέρ ενός κράτους δικαίου με αβασίλευτη κοινοβουλευτική δημοκρατία, ενώ οι Μοναρχικοί υιοθετούσαν απολυταρχικές και αυταρχικές θεωρίες σύμφωνα με τις οποίες η βασιλική εξουσία εκπορεύεται από τον Θεό. Μάλιστα, επισημαίνεται ότι οι πολιτειακές διαφορές είχαν αντίκτυπο και στην εκπαίδευση, με κύρια έκφανση το γλωσσικό ζήτημα⁴⁴⁰. Κατά τη Β' Ελληνική Δημοκρατία, και όχι την Α' όπως την ονομάζουν τα άλλα εγχειρίδια, υποστηρίζεται ότι ο κοινοβουλευτισμός δοκιμάστηκε και διήλθε σοβαρή κρίση, γεγονός που εκμεταλλεύτηκε η δυναστεία των Γλύξμπουργκ ώστε με ένα νόθο δημοψήφισμα να επιστρέψει. Επίσης, η άνοδος του Μεταξά στην εξουσία με την ανοχή του παλατιού και της Αγγλίας σηματοδότησε μία σειρά από ακραίες αντιδημοκρατικές ιδέες και φασιστικές συμπεριφορές⁴⁴¹. Το εγχειρίδιο επισημαίνει ότι, κατά την Κατοχή και τον Εμφύλιο, η Εθνική Αντίσταση ανέδειξε νέες δυνάμεις με προοδευτικό πολιτικό πρόγραμμα και επικρίνει τις πρακτικές δίωξης κατά του Κ.Κ.Ε.⁴⁴². Ο βασιλιάς Κωνσταντίνος, σύμφωνα με το βιβλίο, προκαλούσε πολιτική αστάθεια στη δεκαετία του 1960 καταλύοντας τελικά τον κοινοβουλευτισμό, ενώ ο ίδιος σκόπευε να επιβάλει μια άλλη δικτατορία, αυτήν των Στρατηγών⁴⁴³. Η Δικτατορία των Συνταγματαρχών παρουσιάζεται να διαπράττει βασανισμούς και να καταφεύγει σε διώξεις, με τον δικτάτορα Γ. Παπαδόπουλο να καταργεί το 1973 τη βασιλεία και να αυτοανακηρύσσεται Πρόεδρος της Δημοκρατίας⁴⁴⁴. Σύμφωνα με τους συγγραφείς του βιβλίου, η κατάσταση εξομαλύνθηκε με την εξέγερση στο Πολυτεχνείο τον Νοέμβριο του

⁴³⁹ Στο ίδιο, 79.

⁴⁴⁰ Στο ίδιο, 155.

⁴⁴¹ Στο ίδιο, 182.

⁴⁴² Αξίζει να σημειωθεί ότι το βιβλίο κατηγορήθηκε και για το γεγονός ότι σε πολλά σημεία εξέφραζε αριστερές απόψεις.

⁴⁴³ Στο ίδιο, 227.

⁴⁴⁴ Στο ίδιο, 228.

1973,⁴⁴⁵ και η κυβέρνηση εθνικής ενότητας διενήργησε ελεύθερες εκλογές τον Νοέμβριο του 1974, αποκαθιστώντας τις πολιτικές ελευθερίες και τα ανθρώπινα δικαιώματα⁴⁴⁶.

Επικεντρώνοντας την προσοχή μας στη σημερινή εκπαιδευτική πραγματικότητα και στα βιβλία που διδάσκονται στις τάξεις των σχολείων αξίζει να αναφερθεί το βιβλίο που διδάσκεται στην Α' Λυκείου των Επαγγελματικών Λυκείων (ΕΠΑ.Λ.). Συγκεκριμένα, το εγχειρίδιο με τίτλο *Ιστορία του Νεότερου και Σύγχρονου Κόσμου*⁴⁴⁷, των Θ. Κατσουλάκου κ.ά., καλύπτει τη νεότερη και σύγχρονη παγκόσμια και ελληνική ιστορία από την Άλωση της Κωνσταντινούπολης (1453) έως τις αρχές του 21ου αιώνα και αρχικά κάνει επιγραμματική αναφορά στον Ρήγα λέγοντας ότι υπήρξε θερμός κήρυκας των φιλελεύθερων ιδεών και της παμβαλκανικής συνεργασίας. Το ίδιο επιγραμματική είναι και η αναφορά στις τοπικές εξουσίες και στις Εθνοσυνελεύσεις, ενώ δεν γίνεται καν λόγος για τα Συντάγματα. Ο Καποδίστριας, κατά τους συγγραφείς, επιτέλεσε σημαντικό έργο, και ο συγκεντρωτισμός του ήταν δικαιολογημένος, αφού έπρεπε να αναλάβει έκτακτες εξουσίες. Ταυτόχρονα επισημαίνεται ότι και οι Μεγάλες Δυνάμεις υπονόμευαν την προσπάθειά του για ανασυγκρότηση του κράτους⁴⁴⁸. Ο Όθωνας παρουσιάζεται να κυβερνά απολυταρχικά και το Σύνταγμα που παραχώρησε θεωρείται πως άφηne πολλές εξουσίες στον μονάρχη, με λίγες μόνο προοδευτικές διατάξεις⁴⁴⁹. Αντίθετα, το επόμενο Σύνταγμα του 1864 χαρακτηρίζεται ως δημοκρατικό και φιλελεύθερο, μιας και καθιέρωνε τη Βασιλευόμενη Δημοκρατία και τη λαϊκή κυριαρχία, ενώ η αρχή της δεδηλωμένης θεωρείται ως ο θεμελιώδης κανόνας που έθεσε τις βάσεις του κοινοβουλευτισμού και προήγαγε τον εκσυγχρονισμό⁴⁵⁰.

Στο βιβλίο εξαιρείται η πολιτική αντίληψη του βενιζελισμού, η οποία συνέβαλε στον εκσυγχρονισμό και αποτέλεσε την ωριμότερη έκφραση της πολιτικής δράσης του Ελ. Βενιζέλου. Μάλιστα, και στον Μεσοπόλεμο, η μόνη περίοδος σταθερότητας υπήρξε, κατά

⁴⁴⁵ Ένα άλλο σημείο που προκάλεσε τριβές από τους πολέμιους του εγχειριδίου ήταν ότι έκανε αναφορά για πολλούς νεκρούς και τραυματίες κατά την εξέγερση των φοιτητών.

⁴⁴⁶ Το βιβλίο, κλείνοντας την αφήγηση της περιόδου, τονίζει με έντονη γραφή τη νομιμοποίηση του ΚΚΕ και την απαλλαγή της χώρας από τη μοναρχία.

⁴⁴⁷ Θεόδωρος Κατσουλάκος, κ.ά., *Ιστορία του Νεότερου και Σύγχρονου Κόσμου*, Αθήνα: ΙΤΥΕ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ», 2009. Το βιβλίο εκδόθηκε αρχικά από τον ΟΕΔΒ και στη συνέχεια οι επανεκδόσεις του πραγματοποιήθηκαν από το ΙΤΥΕ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ». Διδάχθηκε για πρώτη φορά το σχολικό έτος 2009–2010 στην Α' τάξη των ΕΠΑ.Λ., στο πλαίσιο της αναμόρφωσης των προγραμμάτων σπουδών της επαγγελματικής εκπαίδευσης, και εξακολουθεί να χρησιμοποιείται, με ανατυπώσεις και διορθώσεις, μέχρι και σήμερα στην ίδια τάξη. Το ίδιο ακριβώς εγχειρίδιο διδασκόταν την προηγούμενη δεκαετία στη Β' τάξη, 1ου κύκλου των Τεχνικών Επαγγελματικών Εκπαιδευτηρίων (Τ.Ε.Ε.).

⁴⁴⁸ Στο ίδιο, 47.

⁴⁴⁹ Στο ίδιο, 50.

⁴⁵⁰ Στο ίδιο, 51.

τους συγγραφείς, η τετραετία 1928-1932⁴⁵¹, ενώ στα υπόλοιπα χρόνια παρατηρείται έλλειψη σεβασμού προς τους δημοκρατικούς θεσμούς και πολιτικές ανωμαλίες που οδήγησαν στο νόθο δημοψήφισμα του 1935 και στο καθεστώς του Μεταξά ο οποίος, κατά τους συγγραφείς, λειτουργούσε έχοντας ως πρότυπο τα φασιστικά κράτη και προέβαινε στη λήψη μέτρων ανελεύθερων και αντιδημοκρατικών⁴⁵². Μετά την Κατοχή, ο παρασκηνιακός ρόλος των Άγγλων πρώτα και των Αμερικανών στη συνέχεια αποτυπώνεται και στις πολιτειακές εξελίξεις, καθώς τόσο η επάνοδος του Γεωργίου Β' το 1946 όσο και η ψήφιση του Συντάγματος το 1952 υπήρξαν «δάκτυλος» του ξένου παράγοντα. Μέχρι το 1965 η πολιτική κατάσταση παρουσιάζεται ταραγμένη, αφού γίνεται λόγος για παρακρατικά κέντρα εξουσίας, τα οποία διαμόρφωναν ένα διάχυτο κλίμα καχυποψίας. Παράγοντες αποσταθεροποίησης θεωρούνται στο εγχειρίδιο οι ΗΠΑ και τα Ανάκτορα, με τα τελευταία να θέλουν να κυβερνούν, μολοντί το Σύνταγμα του 1952 επέβαλλε απλώς να βασιλεύουν⁴⁵³. Η απριλιανή δικτατορία παρουσιάζεται στο βιβλίο ως η πιο επικίνδυνη πολιτική εκτροπή, που τραυμάτισε την Ελλάδα πολιτικά, κοινωνικά και οικονομικά και την εξέθεσε στα μάτια της διεθνούς κοινότητας. Διατυπώνεται ότι ήρθε δήθεν ως αγγελιαφόρος της πολιτικής «κάθαρσης», αλλά με μέσα τη βία και την υποσχεσιολογία και με ισχυρό της πάτρωνα τις Η.Π.Α. Μάλιστα, οι συγγραφείς διατείνονται ότι, μέχρι και σήμερα, το χουντικό καθεστώς αποτελεί μια ανοιχτή πληγή για τον Ελληνισμό, αφού φέρει ακεραία την ευθύνη και για το Κυπριακό⁴⁵⁴. Τέλος, από το 1974 και μετά η χώρα παρουσιάζεται να βιώνει την πιο ήρεμη πολιτική της περίοδο, και πλέον η Ελλάδα «σε έναν κόσμο που εξελίσσεται ραγδαία έχει να διαδραματίσει σπουδαίο ρόλο· τον εγγυώνται η μακρά ιστορική παράδοσή της, ο πολιτισμός της και η προσαρμοστικότητά της σε νέα δεδομένα»⁴⁵⁵.

Στη σημερινή Γ' Γυμνασίου διδάσκεται από το 2006 το βιβλίο με τίτλο *Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία* των Ε. Λούβη και Δ. Ξιφαρά⁴⁵⁶, το οποίο καλύπτει τη χρονική περίοδο από τα μέσα του 18ου αιώνα έως τις αρχές του 21ου αιώνα. Στο κεφάλαιο που αφορά την Ελληνική Επανάσταση και το πλαίσιο ανάδυσης των εθνικών ιδεών και του φιλελευθερισμού στην Ευρώπη, οι συγγραφείς θεωρούν ότι ο Ρήγας με τη *Νέα Πολιτική*

⁴⁵¹ Στο ίδιο, 108-109.

⁴⁵² Στο ίδιο, 113-114.

⁴⁵³ Στο ίδιο, 141-142.

⁴⁵⁴ Στο ίδιο, 143.

⁴⁵⁵ Στο ίδιο, 144.

⁴⁵⁶ Ευαγγελία Λούβη, Δημήτριος Ξιφαράς, *Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία*, Γ' Γυμνασίου, Αθήνα: Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων (ITYE) «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ», 2009.

Διοίκηση οραματιζόταν την «Ελληνική Δημοκρατία» σε όλα τα Βαλκάνια, με τις αρχές της ισονομίας και της ισοπολιτείας να ισχύουν για όλους⁴⁵⁷. Παράλληλα, τονίζουν τον δημοκρατικό χαρακτήρα που διείπε την Α' Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου, καθώς η εκλογή παραστατών σε αυτήν έγινε μετά από εκλογές, ενώ το Σύνταγμα της Επιδαύρου κατοχύρωνε την Αβασίλευτη Δημοκρατία, κάτι που, όπως υποστηρίζεται, συνιστούσε μοναδική περίπτωση σε όλη την Ευρώπη. Το *Πολιτικόν Σύνταγμα της Ελλάδος* που ψηφίστηκε κατά τη Γ' Εθνοσυνέλευση, επειδή ακριβώς κατοχύρωνε την αρχή της διάκρισης των εξουσιών, θεωρείται το πιο δημοκρατικό συνταγματικό κείμενο της εποχής του και ότι διαπνεόταν από φιλελεύθερες ιδέες⁴⁵⁸.

Αναφορικά με τον Καποδίστρια, το εγχειρίδιο επιχειρεί μια ουδέτερη και αντικειμενική παρουσίαση του έργου του, κάτι που ενισχύεται και με την παράθεση δύο κειμένων, ενός του Κωλέττη, ο οποίος επέκρινε τον Κυβερνήτη, και ενός του Εϋνάρδου, προσωπικού φίλου και υποστηρικτή του, ώστε ο αναγνώστης να συναγάγει τα δικά του συμπεράσματα. Την αντιπολίτευση προς το πρόσωπο του Καποδίστρια το βιβλίο την αποδίδει στους πρόκριτους, των οποίων τα συμφέροντα θίγονταν από τους χειρισμούς του, αλλά και στους Αγγλογάλλους, οι οποίοι τον θεωρούσαν όργανο της ρωσικής πολιτικής⁴⁵⁹. Σύμφωνα με την αφήγηση του βιβλίου, η οθωνική διακυβέρνηση συνιστούσε επιλογή των Μεγάλων Δυνάμεων και η Αντιβασιλεία παρουσιάζεται να στόχευε στη δημιουργία κράτους δυτικού τύπου βασισμένου στο τρίπτυχο: εθνική ανεξαρτησία, βασιλική απολυταρχία και συγκεντρωτικό σύστημα διακυβέρνησης. Όπως και με τον Καποδίστρια, έτσι και στην περίπτωση της Αντιβασιλείας, επιχειρείται μια ψύχραιμη παρουσίαση του έργου της, και γι' αυτό παρατίθενται τρεις σχετικές κειμενικές αναφορές, μία του Μάουρερ (ο οποίος ήταν μέλος της), μία με την άποψη του Ρούντχαρτ (ο οποίος διετέλεσε Πρόεδρος του Υπουργικού Συμβουλίου το 1837 επί βασιλείας του Όθωνα, ένα είδος πρωθυπουργού δηλαδή) και μία του Μακρυγιάννη (ο οποίος υπήρξε αντίπαλος της Αντιβασιλείας). Η αντίδραση προς τον Όθωνα εκδηλώθηκε, κατά το βιβλίο, με την Επανάσταση του 1843 λόγω της πολιτικής του Βαυαρού ηγεμόνα να ευνοεί ένα κόμμα, ενώ το Σύνταγμα του 1844 χαρακτηρίζεται ως συντηρητικό, αλλά με φιλελεύθερα στοιχεία, αφού από τη μια καθιέρωνε τους κοινοβουλευτικούς θεσμούς και από την άλλη έδινε υπερεξουσίες στον

⁴⁵⁷ Στο ίδιο, 25. Στο εγχειρίδιο γίνεται αναφορά και σε ένα άλλο έργο που, σύμφωνα με τους συγγραφείς, επηρέασε εξίσου την πολιτική σκέψη της εποχής, την *Ελληνική Νομαρχία* του Αωνόμου Έλληνο.

⁴⁵⁸ Στο ίδιο, 33-34.

⁴⁵⁹ Στο ίδιο, 55-56.

βασιλιά, ο οποίος νόθευε -με αθέμιτα μέσα- τον δημοκρατικό χαρακτήρα του πολιτεύματος⁴⁶⁰.

Η ανάρρηση του Γεωργίου στον θρόνο παρουσιάζεται επίσης ως αποτέλεσμα της βούλησης των Μεγάλων Δυνάμεων, όπως και η ψήφιση του Συντάγματος του 1864, με το οποίο καταργείται η Γερουσία ως αντιδυναστικός θεσμός και θεμελιώνεται η λαϊκή κυριαρχία. Επισημαίνεται ότι επί Κουμουνδούρου σημειώνονται σημαντικά βήματα προόδου, αλλά ο κοινοβουλευτισμός λειτουργεί με προβλήματα, τα οποία φαίνεται να επιλύει η τομή της αρχής της δεδηλωμένης του Τρικούπη⁴⁶¹. Κατά την αφήγηση του εγχειριδίου, τα γεγονότα από το 1890 μέχρι το 1909 είναι έντονα και προκαλούν κλυδωνισμούς, η μοναρχία χάνει το κύρος της, και ο Στρατιωτικός Σύνδεσμος στρέφεται κατά της «συναλλαγής» με σύνθημα την «Ανόρθωση». Οι συγγραφείς θεωρούν ότι στο θετικό έργο της αναθεώρησης του Συντάγματος το 1911 σημαντικό ρόλο έπαιξαν οι Κοινωνιολόγοι, ενώ η συμβιβαστική στάση του Ελ. Βενιζέλου απέναντι στη μοναρχία κρίνεται συνετή λόγω της επικείμενης συμμετοχής της Ελλάδας στους Βαλκανικούς Πολέμους⁴⁶². Ο ρόλος πάντως του κρητικού πολιτικού στο βιβλίο δεν εξιδανικεύεται, δεδομένου ότι για τον Εθνικό Διχασμό δίνεται πάλι η δυνατότητα στον αναγνώστη να τον προσεγγίσει μέσα από δύο πηγές (με τις διστάμενες θέσεις του Ελ. Βενιζέλου και του Κωνσταντίνου για τη συμμετοχή στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο) και στην τετραετία του 1928-1932 εκτός από το σημαντικό νομοθετικό έργο επισημαίνονται και μελανά σημεία, όπως το Ιδιώνυμο⁴⁶³.

Κατά τους συγγραφείς, Γεώργιος Β΄ και Μεταξάς συνωμοτούσαν για την ανάληψη της εξουσίας, με τον δεύτερο να έχει την υποστήριξη της Αγγλίας, να υιοθετεί φασιστικά πρότυπα, αλλά να μην αποκτά τελικά ποτέ ισχυρή κοινωνική στήριξη⁴⁶⁴. Επιτονίζεται ότι από το 1949 μέχρι το 1963 υφίστατο Βασιλευόμενη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία και στη διάρκειά της ψηφίστηκε Σύνταγμα (1952) που ήταν αυταρχικό και προκαλούσε σοβαρές δυσλειτουργίες. Ως στηρίγματα του καθεστώτος αναφέρονται οι Η.Π.Α., η Μοναρχία και το παρακράτος. Μόνο η κυβέρνηση Ν. Πλαστήρα (1949-1952) παρουσιάζεται να επιτελεί

⁴⁶⁰ Στο ίδιο, 58-59.

⁴⁶¹ Στο ίδιο, 61-62. Το βιβλίο διάκειται ευνοϊκά προς τον Χ. Τρικούπη καθώς παραθέτει το άρθρο του «Τις παύει» με τίτλο «Ο Χ. Τρικούπης καυτηριάζει τη λειτουργία του ελληνικού πολιτεύματος» και αναφέρει ότι τον λόγο του Θρόνου, με τον οποίο ο Γεώργιος αποδέχεται την αρχή της δεδηλωμένης, τον έγραψε ο ίδιος ο Τρικούπης.

⁴⁶² Στο ίδιο, 84.

⁴⁶³ Στο ίδιο, 118.

⁴⁶⁴ Στο ίδιο, 119.

αξιόλογο έργο, με τις αμνηστεύσεις και τα μέτρα ειρήνευσης που εξασφάλισε⁴⁶⁵. Αναφορικά με τις πολιτικές εξελίξεις της δεκαετίας του 1960, το βιβλίο παρουσιάζει τον Γ. Παπανδρέου να επιδιώκει τη λειτουργία δημοκρατικών θεσμών και τον βασιλιά να επιζητά συνεργασία με ομάδα στρατηγών προκειμένου να ανατρέψει την κυβέρνηση. Η Δικτατορία των Συνταγματαρχών περιγράφεται ως καθεστώς με αυταρχικές μεθόδους και πρακτικές για να στερεωθεί στην εξουσία⁴⁶⁶. Από το 1975 (που αρχίζει η περίοδος της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας) μέχρι το 2000 γίνεται λόγος για πολιτική ομαλότητα και η Ελλάδα -με πολίτευμα τη δημοκρατία- εμφανίζεται να αναλαμβάνει ηγετικό ρόλο στα Βαλκάνια.

Η *Ιστορία του Νεότερου και του Σύγχρονου Κόσμου* των Ι. Κολιόπουλου, Ε. Χατζηβασιλείου, κ.ά.⁴⁶⁷ είναι μάθημα Γενικής Παιδείας και παρουσιάζει στους μαθητές και τις μαθήτριες της Γ' Λυκείου τα σπουδαιότερα ιστορικά γεγονότα από το 1815 έως τα τέλη του 20ού αιώνα, με τις αναφορές στον 21ο αιώνα να είναι συνοπτικές και να περιορίζονται κυρίως στον επίλογο και στις πολιτισμικές εξελίξεις. Όσον αφορά το θέμα της ανάληψης της εξουσίας πριν από τις Εθνοσυνελεύσεις και τα Συντάγματα, το εγχειρίδιο «βλέπει» σύγκρουση ανάμεσα στους πρόκριτους και τους φιλελεύθερους νεήλυδες (φράση με την οποία «φωτογραφίζει» τον Υψηλάντη και τους ομοϊδεάτες του). Οι πρώτοι παρουσιάζονται ως «δημοκρατικοί», καθώς θέλουν δημοκρατικές αρχές ανάδειξης αρχόντων με την ψήφο του λαού, και οι δεύτεροι ως «ολιγαρχικοί», διότι διεκδικούν συγκεντρωτική εξουσία. Ωστόσο, το βιβλίο υποστηρίζει ότι και οι δύο φορείς ήταν απαραίτητοι στις πολιτικές εξελίξεις. Το Σύνταγμα του 1822 χαρακτηρίζεται ως δημοκρατικό, με βασική αρχή αυτήν της λαϊκής κυριαρχίας, αλλά τελικά παρουσιάζεται να προσομοιάζει περισσότερο με διακήρυξη και υπόσχεση, παρά με απτή πραγματικότητα⁴⁶⁸. Υποστηρίζεται ότι το πολίτευμα της μοναρχίας υπήρξε επιλογή των Μεγάλων Δυνάμεων και ότι το πολίτευμα της Ελλάδας το διαμόρφωσαν τελικά οι «φυσικοί ηγέτες», δηλαδή οι πρόκριτοι, οι αρχιερείς

⁴⁶⁵ Στο ίδιο, 152.

⁴⁶⁶ Ο αυταρχισμός αυτός αποτυπώνεται εύγλωττα στο ακόλουθο παράθεμα του βιβλίου (σ. 155) με τίτλο:

Ο δικτάτορας Παπαδόπουλος παρουσιάζει τις «μεθόδους» του

Κάθε ένας ο οποίος δεν κάθεται καλά, έστω και αν μου κοστίζει ως κράτος ακριβά, θα τον θέτω υπό περιορισμόν. [...] Δεν θα τους αφήσω να γίνουν θηρία κάτω από τα κομμουνιστικά κελεύσματα. Διότι εάν γίνουν θηρία και απολυθούν από το κλουβί, θα υποχρεωθώ να τους τουφεκάω [...] Προκειμένου λοιπόν να τους τουφεκάω και να έχω αίματα εις την ασφάλτον, δεν θα τους αφήσω, έστω και αν προσβάλλεται ο προηγμένος ανθρωπισμός ορισμένων ...

Πηγή: Αριστόβουλος. Μάνεσης, «Ο εύκολος βιασμός της νομιμότητας και η δύσκολη νομιμοποίηση της βίας», στο συλλογικό τόμο *Η δικτατορία 1967-1974*, Καστανιώτης, Αθήνα 1999, σ. 37.

⁴⁶⁷ Ιωάννης Κολιόπουλου, κ.ά., *Ιστορία του Νεότερου και του Σύγχρονου Κόσμου*, Γ' Λυκείου, Αθήνα: Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων (ITYE) «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ», 2007.

⁴⁶⁸ Στο ίδιο, 30-31.

και οι καπεταναίοι, με τη συναίνεση και τη σύμφωνη γνώμη των εγγυητριών δυνάμεων. Κατά τη συγγραφική ομάδα, το πολίτευμα αυτό δεν ήταν αντίθετο με την εκπεφρασμένη βούληση του ελληνικού λαού, αλλά αντίθετη ήταν η απουσία Συντάγματος⁴⁶⁹.

Η Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843 οφείλεται, κατά το εγχειρίδιο, στη συμμαχία δύο ετερόκλητων στοιχείων, των συντηρητικών προκρίτων και των φιλελεύθερων πολιτικών και διανοούμενων της περιόδου. Με την Επανάσταση αυτή ήρθαν στα πολιτικά πράγματα οι παλαιοί αρχιερείς, ενδεδυσμένοι τον κοινοβουλευτικό μανδύα. Το Σύνταγμα του 1844 περιγράφεται ως ένα από τα πιο φιλελεύθερα συντάγματα της εποχής, το οποίο όμως δεν κατοχύρωσε τη λαϊκή κυριαρχία, επειδή δεν υπήρχαν σταθεροί πολιτικοί σχηματισμοί. Αργότερα, με το Σύνταγμα του 1864, η λαϊκή κυριαρχία κατοχυρώθηκε όχι από το ίδιο το Σύνταγμα, αλλά από τον Χ. Τρικούπη, τον πρώτο μεγάλο κοινοβουλευτικό άντρα της χώρας⁴⁷⁰. Το έργο του Ελ. Βενιζέλου στο Σύνταγμα του 1911 το βιβλίο το κρίνει θετικά και η απόφασή του να ταχθεί στο πλευρό της Αντάντ επικροτείται, δεδομένου ότι οι χώρες που την αποτελούσαν διείποντο από φιλελεύθερες δημοκρατικές αρχές. Οι ζυμώσεις από το 1923 μέχρι το 1928 θεωρούνται πως οδηγούν, παρά τα προβλήματα, σε σταθερότητα του κοινοβουλευτικού καθεστώτος, με πολίτευμα την Προεδρευόμενη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία. Το διάστημα 1933-1935, η πόλωση, σύμφωνα με το βιβλίο, εντείνεται, και το κίνημα Κονδύλη τον Οκτώβριο του 1935 στόχευε στην αντικατάσταση του Συντάγματος του 1927 με αυτό του 1911. Εντύπωση προκαλεί η πληροφορία που δίνεται σύμφωνα με την οποία ο Ελ. Βενιζέλος από το Παρίσι, με αφορμή την επάνοδο του Γεωργίου Β', είχε ταχθεί υπέρ του θεσμού της βασιλείας⁴⁷¹.

Η δικτατορία του Μεταξά περιγράφεται με τρόπο αρνητικό, ενώ οι κυβερνήσεις του Ν. Πλαστήρα, του Σ. Βενιζέλου και του Α. Παπάγου θεωρούνται ότι αντιμετώπιζαν προβλήματα. Σύμφωνα με το βιβλίο, ο βασιλιάς Παύλος αναμειγνυόταν στην πολιτική ζωή και η διαμάχη του με τον Γ. Παπανδρέου φαίνεται να συντέινε στην έλευση της απριλιανής δικτατορίας. Το καθεστώς αυτό, κατά το εγχειρίδιο, καταπατούσε τα δημοκρατικά δικαιώματα και απομόνωνσε διεθνώς τη χώρα, με μόνη σύμμαχο τις Η.Π.Α.⁴⁷² Από εκεί και έπειτα τονίζεται ότι η αποκατάσταση της Δημοκρατίας με το δημοψήφισμα του 1974 για τη

⁴⁶⁹ Στο ίδιο, 32.

⁴⁷⁰ Στο ίδιο, 35-36. Και στο συγκεκριμένο εγχειρίδιο το άρθρο «Τις πταίει», που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Καιροί», στις 29/6/1874, εξακολουθεί να αποτελεί σημείο αναφοράς για την προσφορά του Χ. Τρικούπη στον κοινοβουλευτισμό.

⁴⁷¹ Στο ίδιο, 106.

⁴⁷² Στο ίδιο, 158.

μορφή του πολιτεύματος και το νέο Σύνταγμα το 1975 οδήγησε τη χώρα σε πολιτική και πολιτειακή σταθερότητα σε τέτοιο βαθμό ώστε ο διεθνής τύπος να κάνει λόγο για «ελληνικό θαύμα»⁴⁷³.

Το βιβλίο που διδάσκεται στη σημερινή Γ' Λυκείου (της Ομάδας Προσανατολισμού Ανθρωπιστικών Σπουδών) με τίτλο *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας* των Γ. Μαργαρίτη, κ.ά.⁴⁷⁴, εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1999, και η σημερινή έντυπη έκδοση που διανέμεται στους μαθητές από το ΙΤΥΕ «Διόφαντος» είναι επανέκδοση του 2014. Το εγχειρίδιο περιλαμβάνει ειδικό κεφάλαιο για τη διαμόρφωση και τη λειτουργία των κομμάτων από το 1821 μέχρι το 1936, το οποίο συνέγραψε ο Αγαθοκλής Αζέλης. Στο βιβλίο περιγράφεται η διαμάχη προκρίτων και Δημ. Υψηλάντη για την ηγεσία του Αγώνα, η οποία οδήγησε στην Α' Εθνοσυνάλευση. Το Σύνταγμά της, κατά τον Αζέλη, έδωσε το 1822 λύση στο πρόβλημα της ηγεσίας του Αγώνα, με τον αντι-απολυταρχικό χαρακτήρα του και τη θέσπιση πολυαρχικής εξουσίας. Στη Β' Εθνοσυνέλευση, όπως συνεχίζει η ιστορική αφήγηση, κυριάρχησαν οι προσωπικές φιλοδοξίες, το φέβαινεατριαστικό και τοπικιστικό πνεύμα και εν τέλει ο διχασμός, που οδήγησε σε εμφύλιους πολέμους⁴⁷⁵. Τα τρία ξενικά κόμματα παρουσιάζονται να διεκδικούν ρόλο και θέση στην πολιτική ζωή και γι' αυτό κινούν τα νήματα και τις διαδικασίες για την ψήφιση Συντάγματος.

Το Σύνταγμα του 1844, σύμφωνα με τον συγγραφέα, κατοχυρώνει θεμελιώδεις και φιλελεύθερες διατάξεις⁴⁷⁶, με προεξάρχουσα αυτήν που αφορούσε το δικαίωμα της καθολικής ψηφοφορίας για τους άνδρες, ρύθμιση που αποτελούσε παγκόσμια πρωτοπορία, ταυτόχρονα όμως άφηνε στον μονάρχη υπερεξουσίες και δεν προέβλεπε συνταγματική πρόβλεψη για τα κόμματα⁴⁷⁷. Ωστόσο, το βιβλίο υποστηρίζει ότι, παρά τη μίμηση δυτικών προτύπων που διαφάνηκαν στο Σύνταγμα, «ο κοινοβουλευτισμός στην Ελλάδα ρίζωσε». Την έξωση του Όθωνα την αποδίδει τόσο στην επιθυμία του για συγκρότηση αυλικών κυβερνήσεων όσο και στην ανερχόμενη νέα γενιά πολιτικών με τα εκσυγχρονιστικά και

⁴⁷³ Στο ίδιο, 160.

⁴⁷⁴ Γεώργιος Μαργαρίτης, κ.ά., *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας, Γ' Λυκείου*, Αθήνα: Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων (ΙΤΥΕ) «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ», 2014.

⁴⁷⁵ Στο ίδιο, 61-62.

⁴⁷⁶ Τέτοιες διατάξεις ήταν «η ισότητα απέναντι στον νόμο, η απαγόρευση της δουλείας, το απαραβίαστο του οικογενειακού ασύλου, η ελευθερία γνώμης και τύπου, η προστασία της ιδιοκτησίας, η δωρεάν εκπαίδευση. [...] Μια αδυναμία ήταν το ότι δεν κατοχυρώθηκε συνταγματικά το δικαίωμα του συνέρχεσθαι και συνεταιρίζεσθαι, πράγμα που μπορούσε να φέρει εμπόδια στη συγκρότηση κομματικών μηχανισμών», 71.

⁴⁷⁷ «Ο κανονισμός της Βουλής προέβλεπε ότι η σύνθεση των κοινοβουλευτικών επιτροπών θα γινόταν με κλήρωση. Αυτό αναγκαστικά οδηγούσε τις παρατάξεις σε διαβουλεύσεις και, ορισμένες φορές, σε συναίνεση», 72.

φιλελεύθερα αιτήματα που εξέφραζε. Τονίζεται ότι το Σύνταγμα του 1864 καθιέρωνε τη Βασιλευόμενη Δημοκρατία αντί της μέχρι τότε Συνταγματικής Μοναρχίας και ότι διεύρυνε τα θεμελιώδη δικαιώματα⁴⁷⁸. Ως αδυναμία παρουσιάζεται η ασάφεια που υπήρχε, καθώς θεωρήθηκε αυτονόητο ότι ο Γεώργιος θα όριζε κυβερνήσεις που θα είχαν τη «δεδηλωμένη» εμπιστοσύνη της πλειοψηφίας των βουλευτών. Ο Τρικούπης ήρθε να καλύψει αυτό το κενό με τη γνωστή αρχή της δεδηλωμένης, με την οποία «απεκδέχτηκε», όπως χαρακτηριστικά αναφέρει στον Λόγο του Θρόνου, «ίνα η Βουλή καθιστά εφικτήν την ύπαρξιν του προσόντος τούτου, ου άνευ αποβαίνει αδύνατος η εναρμόνιος λειτουργία του πολιτεύματος».

Ο Ελ. Βενιζέλος με εύσημο και συγκαλυμμένο τρόπο παρουσιάζεται να είναι ο απόλυτος κυρίαρχος στο πολιτικό στερέωμα μέχρι τις εκλογές του 1920. Από εκεί και έπειτα εμφανίζεται αποδυναμωμένος πολιτικά, και στο εγχειρίδιο δίνεται έμφαση στη δίνη των στρατιωτικών κινημάτων και στην επίδραση που άσκησαν στην πολιτική ζωή μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή. Ο Γεώργιος Β΄ παρουσιάζεται να επανέρχεται στον θρόνο από τον Κονδύλη με νόθο δημοψήφισμα και ο Μεταξάς να ευνοείται από τις εξελίξεις και -με την πρόφαση του κομμουνιστικού κινδύνου- να ανεβαίνει στην εξουσία. Σύμφωνα με το βιβλίο, «ο Μεταξάς ήταν σε όλη του τη σταδιοδρομία εχθρός του κοινοβουλευτισμού και υποστηρικτής αυταρχικών μεθόδων στην πολιτική»⁴⁷⁹.

Η παρουσίαση των σύγχρονων σχολικών εγχειριδίων κλείνει με τη μελέτη δύο βιβλίων νεότερης ιστορίας της Γ΄ Γυμνασίου που πρόσφατα αναρτήθηκαν στην Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Διδακτικών Βιβλίων «Μελίσπη»⁴⁸⁰ και πρόκειται να διδαχθούν από τον Σεπτέμβριο του 2027. Το πρώτο φέρει τίτλο *Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη* των Ν. Γιαντσή, κ.ά.⁴⁸¹ και καλύπτει την περίοδο από τις γεωγραφικές ανακαλύψεις και την Αναγέννηση μέχρι τις μέρες μας. Όσον αφορά το πολιτειακό ζήτημα, οι συγγραφείς εν πρώτοις το

⁴⁷⁸ «Κατοχυρώθηκαν μεταξύ άλλων η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας, η άμεση, μυστική και καθολική (για τον ανδρικό πληθυσμό) ψήφος με σφαιρίδια, η ανεξαρτησία της δικαιοσύνης και η ελευθερία του συνέρχεσθαι και συνεταίριζεσθαι, η οποία άνοιγε το δρόμο για την ελεύθερη συγκρότηση κομμάτων. Τα κόμματα θεωρήθηκαν απαραίτητα για την έκφραση της βούλησης της κοινής γνώμης, με το επιχείρημα ότι η εναλλακτική λύση είναι οι συνωμοτικοί κύκλοι ή οι βιαιοπραγίες», 78.

⁴⁷⁹ Στο ίδιο, 109-110.

⁴⁸⁰ Πρόκειται για τη νέα εκπαιδευτική καινοτομία του πολλαπλού βιβλίου, σύμφωνα με την οποία «η ιδέα του διδακτικού εγχειριδίου ως του μοναδικού και κλειστού εργαλείου διδασκαλίας έχει πλέον υποχωρήσει μπροστά στην υιοθέτηση της ευρύτερης έννοιας των “εκπαιδευτικών μέσων”. [...] Πλέον, η επίτευξη των μαθησιακών αποτελεσμάτων που αποτελούν την αφετηρία του σχεδιασμού των νέων Προγραμμάτων Σπουδών, συντελείται στη βάση της αξιοποίησης του περιεχομένου όχι μόνο του βασικού εκπαιδευτικού υλικού αλλά και του συμπληρωματικού υλικού σε ηλεκτρονική μορφή».

Πηγή: <https://www.iep.edu.gr/pollaplo-vivlio/>

⁴⁸¹ Νικολέττα Γιαντσή, κ.ά., *Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη, Γ΄ Γυμνασίου*, Αθήνα: Πεδίο, 2026.

συνδέουν με τον Ρήγα και τις ριζοσπαστικές ιδέες που ο ίδιος υιοθέτησε από τη Γαλλική Επανάσταση. Το έργο του *Νέα Πολιτική Διοίκηση* περιλαμβάνει τα «δίκαια του ανθρώπου» και το Σύνταγμα της Ελληνικής Δημοκρατίας, της πολιτείας δηλαδή που θα αποτίνασσε τον Οθωμανικό ζυγό με ισονομία και ισοπολιτεία όλων των πολιτών, ανεξαρτήτως θρησκείας και γλώσσας⁴⁸².

Για τα τρία τοπικά πολιτεύματα⁴⁸³, τα οποία αποκαλούνται Συντάγματα, υποστηρίζεται ότι στόχος τους ήταν η «ευρωπαϊκή» πολιτεία του Ρήγα και του Κοραή. Σ' αυτά τα πολιτεύματα το βιβλίο διακρίνει αρκετά δημοκρατικά στοιχεία, αλλά και κάποια ολιγαρχικά. Σύμφωνα με το ιστορικό πλαίσιο του βιβλίου, το Α' Σύνταγμα της Επιδαύρου επέλυε οργανωτικά ζητήματα, δεχόταν επιρροές από τη Γαλλική Επανάσταση και, παρά τις ατέλειές του, συντιτούσε ένα προοδευτικό κείμενο που κατοχύρωνε ως πολίτευμα την αβασίλευτη δημοκρατία. Υποστηρίζεται ότι η Β' Εθνοσυνέλευση καταργούσε τις τοπικές εξουσίες και ενίσχυε την εξουσία της κεντρικής κυβέρνησης, με τον Νόμο της Επιδαύρου να αποτελεί το αναθεωρημένο Σύνταγμα με πιο φιλελεύθερο χαρακτήρα λόγω των ατομικών ελευθεριών που διασφάλιζε. Το Σύνταγμα του ψηφίστηκε στην Τροιζήνα, στο πλαίσιο της Γ' Εθνοσυνέλευσης, παρουσιάζεται να έχει ως πρότυπό του το Σύνταγμα των Η.Π.Α., να ορίζει τις εξουσίες με σαφήνεια, διασφαλίζοντας τα ατομικά δικαιώματα και τη λαϊκή κυριαρχία, και τελικά να είναι το πλέον φιλελεύθερο και δημοκρατικό σύνταγμα του Αγώνα. Ταυτόχρονα, προβάλλεται από το βιβλίο ως το πρώτο Σύνταγμα που η ονομασία του δεν παρέπεμπε σε προσωρινότητα⁴⁸⁴.

Ο Καποδίστριας παρουσιάζεται ως ο ηγέτης που επιτέλεσε σημαντικό έργο και η αυταρχικότητα που επέδειξε στον τρόπο άσκησης της εξουσίας κρίνεται και εύλογη και επιβεβλημένη⁴⁸⁵. Υποστηρίζεται ότι η απόλυτη μοναρχία του Όθωνα επιβλήθηκε από τις Μεγάλες Δυνάμεις και ότι η Αντιβασιλεία βοήθησε στη συγκρότηση του κράτους. Το Σύνταγμα του 1844 εμφανίζεται στο συγκεκριμένο εγχειρίδιο να είναι συντηρητικό, καθώς άφηνε στον μονάρχη υπερεξουσίες, αλλά με φιλελεύθερα στοιχεία. Κατά τους συντάκτες

⁴⁸² Στο ίδιο, 33. Στο νέο πολλαπλό βιβλίο γίνεται ευρεία χρήση εκπαιδευτικού υλικού με τη μορφή QR Code (Quick Response Code), και στη συγκεκριμένη περίπτωση ο δισδιάστατος γραμμωτός κώδικας εμφανίζει Τα δικαιώματα του ανθρώπου στη *Νέα Πολιτική Διοίκηση* και το επαναστατικό σύνταγμα του Ρήγα (άρθρα 2,3,22,33).

⁴⁸³ Ο Οργανισμός της Γερουσίας της Δυτικής Χέρσου Ελλάδας (Δυτικής Στερεάς Ελλάδας), ο Οργανισμός της Πελοποννησιακής Γερουσίας και η Νομική Διάταξη της Ανατολικής Χέρσου Ελλάδος (Ανατολικής Στερεάς Ελλάδας).

⁴⁸⁴ Στο ίδιο, 40-42.

⁴⁸⁵ Στο ίδιο, 64.

του βιβλίου, η μεροληπτική πολιτική του Όθωνα προς το γαλλικό κόμμα, από τη μια, και η νέα γενιά πολιτικών που διέθετε μόρφωση και εξέφραζε φιλελεύθερες ιδέες, από την άλλη, οδήγησαν στην εκθρόνιση του Βαυαρού ηγεμόνα⁴⁸⁶.

Και η έλευση του Γεωργίου Α΄ στον θρόνο θεωρείται επιλογή των Μεγάλων Δυνάμεων, με το Σύνταγμα του 1864 να είναι, σύμφωνα με τη συγγραφική ομάδα, το πιο δημοκρατικό και φιλελεύθερο από όλα τα Συντάγματα της εποχής του. Κι αυτό διότι καθιέρωνε τη δημοκρατική αρχή της λαϊκής κυριαρχίας, η οποία μάλιστα συχνά επιτονίζεται ότι θεμελιώνει τα ατομικά δικαιώματα και όριζε ως πολίτευμα τη Βασιλευόμενη Δημοκρατία, με τον Γεώργιο να τιτλοφορείται ως «Βασιλεύς των Ελλήνων», και όχι ως «Ελέω Θεού Βασιλεύς της Ελλάδος»⁴⁸⁷. Η αρχή της δεδηλωμένης εξάιρεται για τη μεγάλη σημασία που είχε στην εξέλιξη του πολιτικού συστήματος, την εδραίωση των κοινοβουλευτικών θεσμών και την πολιτική σταθερότητα και, συνακόλουθα, η πτώχευση του 1893, ο ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897, η επιβολή του Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου (ΔΟΕ) θεωρούνται στο βιβλίο γεγονότα που επέδρασαν στο πολιτικό σύστημα και διέλυσαν τον δικομματισμό.

Η επιλογή του Ελ. Βενιζέλου να διατηρήσει τον βασιλικό θεσμό και να αποδεχτεί συγχρόνως τα αιτήματα του Στρατιωτικού Συνδέσμου παρουσιάζεται ως μια συμβιβαστική λύση που καθιστούσε τόσο τον βασιλιά όσο και τις Μεγάλες Δυνάμεις. Ο Εθνικός Διχασμός δίνεται με τρόπο ουδέτερο και αντικειμενικό, γεγονός που επιβεβαιώνεται από την παράθεση δύο πηγών, στις οποίες σκιαγραφείται η εικόνα του Ελ. Βενιζέλου πρώτα από μια βενιζελική και στη συνέχεια από μια αντιβενιζελική εφημερίδα⁴⁸⁸. Το βιβλίο επισημαίνει ότι η Επανάσταση των Ν. Πλαστήρα, Σ. Γονατά και Δ. Φωκά μετά τη Μικρασιατική Καταστροφή στόχευε σε κοινοβουλευτική ομαλότητα, πράγμα που δεν επιτεύχθηκε όμως, αφού η περίοδος 1922-1936 τιτλοφορείται στο βιβλίο ως «εύθραυστη Δημοκρατία». Στον Κονδύλη το εγχειρίδιο χρεώνει το νόθο δημοψήφισμα και στον Μεταξά πολλά λάθη, όπως η δημιουργία αστυνομικών μηχανισμών ελέγχου της κοινωνίας, η επιβολή λογοκρισίας στον Τύπο, η άσκηση προπαγάνδας για τους αριστερούς, κ.ά.⁴⁸⁹ Κατά τους συγγραφείς ο Εμφύλιος Πόλεμος οφείλεται αφενός στη σύγκρουση των αριστερών

⁴⁸⁶ Στο ίδιο, 67.

⁴⁸⁷ Στο ίδιο, 69.

⁴⁸⁸ Στο ίδιο, 100.

⁴⁸⁹ Στο ίδιο, 126.

δυνάμεων με τις αστικές που ήθελαν κοινοβουλευτική δημοκρατία και αφετέρου στον ξένο παράγοντα.

Κατά την περίοδο 1950-1963, με τις κυβερνήσεις Ν. Πλαστήρα, Σ. Βενιζέλου, Α. Παπάγου και Κ. Καραμανλή, η οικονομία μπορεί να ανέκαμψε, ωστόσο το δημοκρατικό πολίτευμα δεν συνοδεύτηκε από αντίστοιχο και ανάλογο εκσυγχρονισμό των θεσμών. Ειδικότερα, το Σύνταγμα του 1952 παρουσιάζεται ως πολύ συντηρητικό, αφού δεν μπόρεσε να αποτρέψει τις διώξεις σε αριστερά στελέχη του ΚΚΕ και της ΕΔΑ⁴⁹⁰. Ο βασιλικός θεσμός παρουσιάζεται να εμπλέκεται φανερά στην πολιτική, με πρώτο τον Παύλο να οδηγεί σε παραίτηση τον Κ. Καραμανλή και εν συνεχεία τον Κωνσταντίνο Β' να αναγκάζει τον Γ. Παπανδρέου να κάνει το ίδιο. Έτσι, τη διετία 1965-1967 οι κυβερνήσεις των αποστατών προκάλεσαν αστάθεια με αποτέλεσμα να έλθει στην εξουσία η δικτατορία των Συνταγματαρχών. Το καθεστώς αυτό περιγράφεται ως αυταρχικό, με ασήμαντη βάση απήχησης και βασιζόμενο σε κατασταλτικούς μηχανισμούς⁴⁹¹. Στις 24 Ιουλίου 1974, με τη συγκρότηση κυβέρνησης εθνικής ενότητας, σηματοδοτείται, σύμφωνα με τους συγγραφείς, η αποκατάσταση της Δημοκρατίας και η επαναφορά της χώρας σε συνθήκες κοινοβουλευτικής ομαλότητας⁴⁹². Προς αυτήν την κατεύθυνση συνέβαλε η διεξαγωγή δημοψηφίσματος για τη μορφή του πολιτεύματος⁴⁹³ και η ψήφιση νέου Συντάγματος στις 7/6/1975. Από εκεί και έπειτα, σύμφωνα με το βιβλίο, οι κυβερνήσεις της Νέας Δημοκρατίας (1974-1981) και του ΠΑ.ΣΟ.Κ. (1981-1989) συνέβαλαν στον εκδημοκρατισμό των θεσμών και στη θεμελίωση κοινωνικού κράτους. Το διάστημα 1990-2004, παρόλο που εξομαλύνθηκαν οι πολιτικές εντάσεις, το πολιτικό σύστημα και οι θεσμοί δεν εκσυγχρονίστηκαν στον επιθυμητό βαθμό⁴⁹⁴. Στο ίδιο πνεύμα, διατυπώνεται η άποψη ότι, παρά τη μεγάλη πρόοδο που συντλέστηκε, τελικά δεν κατέστη εφικτή η επίλυση όλων των αδυναμιών και των παθογενειών του κράτους.

Το τελευταίο βιβλίο που μελετήθηκε στην ψηφιακή πλατφόρμα «Μελίσπη» είναι το δεύτερο προτεινόμενο πολλαπλό βιβλίο για τη Γ' Γυμνασίου με τίτλο *Από τον νεότερο στον*

⁴⁹⁰ Στο ίδιο, 156.

⁴⁹¹ Στο ίδιο, 159. Από όσα βιβλία μελετήθηκαν, μόνο σε αυτό γίνεται λόγος για την προσπάθεια του Ιωαννίδη να ανατρέψει τον Γ. Παπαδόπουλο και να επιβάλει μια δική του δικτατορία.

⁴⁹² Ως δείγματα αυτής της ομαλότητας αναφέρονται η νομιμοποίηση του Κ.Κ.Ε. και οι αμνηστεύσεις που δόθηκαν για να περάσουν στη λήθη οι προηγούμενες διαφορές αριστερών και εθνικοφρόνων.

⁴⁹³ Το δημοψήφισμα που διεξήχθη στις 8/12/1974 καθιέρωσε ως πολίτευμα την αβασίλευτη δημοκρατία με ποσοστό 69,2%.

⁴⁹⁴ Το βιβλίο δεν διασαφηνίζει ούτε τα κριτήρια σύμφωνα με τα οποία οι θεσμοί δεν εκσυγχρονίστηκαν ούτε και τους λόγους.

σύγχρονο κόσμο του Ι. Καρακατσιάνη⁴⁹⁵, το οποίο καλύπτει χρονικά την ίδια περίοδο με το προηγούμενο⁴⁹⁶. Αναφορικά με το θέμα μας γίνεται αναφορά στη Νέα Πολιτική Διοίκηση του Ρήγα και μάλιστα με σχετική πηγή από το έργο αυτό⁴⁹⁷. Υποστηρίζεται ότι με τα Σύντάγματα της Επανάστασης στόχος ήταν η απόκτηση ευρωπαϊκής φυσιογνωμίας και ο εκσυγχρονισμός του κράτους, του οποίου η ίδρυση επέκειτο. Σύμφωνα με τον συγγραφέα του βιβλίου, υφίσταντο στοιχεία με φιλελεύθερες ιδέες, που σχετίζονταν με τις αρχές της ισότητας, τη διάκριση των εξουσιών και την ανεξιθρησκία, υπήρχαν όμως και συντηρητικά στοιχεία που αντιτίθεντο στους νεωτερισμούς⁴⁹⁸. Ο Καποδίστριας παρουσιάζεται να επιτελεί σημαντικό έργο, αλλά η συγκεντρωτική του διακυβέρνηση να προκαλεί αντιδράσεις από την αντιπολίτευση. Τονίζεται ακόμη ότι ο Όθωνας επελέγη ως ηγεμόνας από τις Μεγάλες Δυνάμεις και ότι η Αντιβασιλεία κυβέρνησε με αυταρχισμό⁴⁹⁹. Σύμφωνα με την ιστορική αφήγηση, το Σύνταγμα του 1844 βελτίωσε την κατάσταση, αλλά δεν την εξομάλυνε, γεγονός που οδήγησε στην έξωση του Όθωνα⁵⁰⁰. Επιπρόσθετα, το Σύνταγμα του 1864 χαρακτηρίζεται εμφανώς πιο φιλελεύθερο, με δημοκρατικές αρχές και με πολίτευμα τη βασιλευόμενη δημοκρατία, η οποία, κατά το εγχειρίδιο, μπορούσε να διαμορφώσει ένα συμπαγές εθνικό κράτος⁵⁰¹. Πάντως, στο διάστημα από το ένα Σύνταγμα στο άλλο, το κράτος παρουσιάζεται ότι υιοθετούσε τις κοινοβουλευτικές αρχές της Δυτικής Ευρώπης και οι παθογένειες των ετών 1864-1875 ότι αντιμετωπίστηκαν με την αρχή της δεδηλωμένης του Χ. Τρικούπη⁵⁰².

Τα γεγονότα στον 20ό αιώνα μέχρι τον Μεταξά περιγράφονται με ουδέτερο τρόπο, ενώ για το καθεστώς της 4ης Αυγούστου διατυπώνεται η άποψη ότι κατέλυσε τη δημοκρατία υιοθετώντας φασιστικά και ναζιστικά πρότυπα. Για τους βασιλείς Γεώργιο Β' και Παύλο υποστηρίζεται ότι ενέτειναν τον εμφύλιο, ενώ η διαμάχη Γ. Παπανδρέου και

⁴⁹⁵ Ιωάννης Καρακατσιάνης, *Από τον νεότερο στον σύγχρονο κόσμο, Γ' Γυμνασίου*, Αθήνα: Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων (ITYE) «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ», 2026..

⁴⁹⁶ Επισημαίνεται ότι σε όλες τις εκδόσεις του πολλαπλού βιβλίου η ύλη και η θεματολογία είναι κοινές.

⁴⁹⁷ Και στο βιβλίο αυτό πολλές από τις δραστηριότητες δίνονται με QR Code και με δυνατότητα εισόδου σε προτεινόμενους ιστότοπους.

⁴⁹⁸ Στο ίδιο, 42.

⁴⁹⁹ Από όσα βιβλία μελετήθηκαν στο πλαίσιο της εργασίας αυτής, μόνο στο συγκεκριμένο γίνεται λόγος για δύο Αντιβασιλείες: την Α' Αντιβασιλεία, που εκτείνεται χρονικά από 1832 μέχρι το 1834, και τη Β' Αντιβασιλεία, η οποία καταλαμβάνει τη διετία 1834-1835.

⁵⁰⁰ Ως λόγος της έξωσης αναφέρονται η πίεση της Αγγλίας να φύγει ο Όθωνας, η αποτυχία διεύρυνσης των συνόρων, οι φιλελεύθερες ιδέες της νέας γενιάς και η διαφθορά του οθωνικού καθεστώτος, και ως αφορμή η ατεκνία του βασιλικού ζεύγους.

⁵⁰¹ Αίσθηση προκαλούν πολλές από τις προτεινόμενες δραστηριότητες του βιβλίου, οι οποίες εισάγονται για πρώτη φορά στο μάθημα της ιστορίας και έχουν συχνά βιωματικό χαρακτήρα: π.χ. Αν ήσασταν ψηφοφόρος το 1850, τι θα ψηφίζατε σε ένα δημοψήφισμα σχετικά με την υλοποίηση ή όχι της Μεγάλης Ιδέας κ.λπ., 52.

⁵⁰² Στο ίδιο, 49.

Κωνσταντίνου Β' φέρεται να οδήγησε στη δικτατορία της 21ης Απριλίου, η οποία πρόλαβε φιλοβασιλικούς στρατιωτικούς που σχεδίαζαν την επιβολή δικής τους δικτατορίας. Επιρρίπτονται αρκετά λάθη στη δικτατορία, με κυριότερο το πραξικόπημα κατά του Μακαρίου στην Κύπρο, και επισημαίνεται ότι οι Η.Π.Α. λειτουργούσαν ως σύμμαχος και υποστηρικτής του καθεστώτος⁵⁰³. Φτάνοντας το βιβλίο την εξιστόρηση για την Ελλάδα μέχρι το 1980 αναφέρεται στην ομαλότητα που επήλθε στον πολιτικό βίο από τη Μεταπολίτευση και μετά⁵⁰⁴.

⁵⁰³ Στο ίδιο, 113.

⁵⁰⁴ Η διαφορά του βιβλίου αυτού από το προηγούμενο «πολλαπλό» βιβλίο έγκειται στο ότι δεν εμφανίζει στα πολιτικά και πολιτειακά γεγονότα μετά τη Μεταπολίτευση, αλλά εστιάζει την προσοχή σε σύγχρονα θέματα, όπως ο ψηφιακός κόσμος, η νεωτερικότητα κ.λπ.

Συμπεράσματα

Εστιάζοντας την προσοχή μας στο περιεχόμενο των σχολικών εγχειριδίων που μελετήθηκαν στην παρούσα εργασία⁵⁰⁵, μια πρώτη διαπίστωση είναι ότι πολλά από τα βιβλία που αναφέρονται στην περίοδο από την ίδρυση του ελληνικού κράτους κάνουν αρχικά εκτενή αναφορά στον ρόλο που διαδραμάτισαν οι πρώτοι ελληνικοί φορείς άσκησης πολιτικής εξουσίας κατά την εποχή πριν ακόμη το ελληνικό κράτος αρχίσει επίσημα τον πολιτικό του βίο το 1830. Οι φορείς αυτοί είναι το Πατριαρχείο, το οποίο ήταν ο πολιτικός εκπρόσωπος των κατακτημένων χριστιανών ενώπιον του Σουλτάνου, οι Φαναριώτες, οι οποίοι με το πνευματικό τους υπόβαθρο και τις διπλωματικές τους διασυνδέσεις καθόρισαν πολλές από τις μελλοντικές πολιτικές εξελίξεις, οι πρόκριτοι, τους οποίους το οθωμανικό καθεστώς χρειαζόταν για την είσπραξη των φόρων και τη διευθέτηση από μέρους τους των διαφόρων ζητημάτων που προέκυπταν στις σχέσεις των υπόδουλων Ελλήνων, και οι αρματολοί, η συνδρομή των οποίων ήταν για το οθωμανικό κράτος απαραίτητη προκειμένου να αντιμετωπίζονται τυχόν τάσεις ανυποταξίας από μέρους των κλεφτών και των Ελλήνων γενικότερα. Φαίνεται, δηλαδή, ότι οι συγγραφείς των εγχειριδίων, προκειμένου να προσεγγίσουν το πολιτειακό ζήτημα με μια ματιά περισσότερο διεισδυτική, καταφεύγουν πρώτα στη μελέτη αυτών των φορέων, οι οποίοι έδρασαν αρκετά χρόνια πριν από την Επανάσταση και την ίδρυση του ελληνικού κράτους και προλείαναν το έδαφος για να τεθούν τα θεμέλια της πολιτικής και πολιτειακής συγκρότησης του κράτους, και στη συνέχεια διερευνούν λεπτομερέστερα τους πολιτειακούς θεσμούς του ελεύθερου κράτους.

Εκτός από την αναφορά σε αυτούς τους φορείς, σημαντική θέση στην ιστορική αφήγηση καταλαμβάνει η προσωπικότητα του Ρήγα Φεραίου, και ειδικότερα η προσφορά του στη μελλοντική πολιτική και πολιτειακή υπόσταση του κράτους. Τα περισσότερα εγχειρίδια συσχετίζουν τη δράση του Ρήγα με τις ιδέες του Γαλλικού Διαφωτισμού, και σε πολλά γίνεται λόγος για την απήχηση που είχαν οι πολιτικές του ιδέες στην κατοπινή σύνταξη των Συνταγμάτων του Αγώνα. Υπό αυτήν την έννοια, ο Ρήγας προβάλλεται ως πρόδρομος του μελλοντικού συνταγματικού βίου και ως φορέας αντιλήψεων που μελλοντικά θα αποτελούσαν βασικές διατάξεις και άρθρα των Συνταγμάτων του ελεύθερου

⁵⁰⁵ Τα σχολικά εγχειρίδια που μελετήθηκαν και έγινε ανάλυση και παρουσίαση του περιεχομένου τους είναι 71 συνολικά.

κράτους⁵⁰⁶. Αξίζει όμως εδώ να σχολιαστεί το εξής: ενώ τα σχολικά βιβλία της περιόδου 1862-1880 εγκαταλείπουν σταδιακά τον αρχαιογνωστικό προσανατολισμό της προηγούμενης περιόδου και αρχίζουν να κάνουν λόγο για την Ελληνική Επανάσταση και τα προπαρασκευαστικά της στάδια, προσεγγίζουν τον Ρήγα περισσότερο ως πρωταγωνιστή της επαναστατικής δράσης, ο οποίος προκάλεσε στους Έλληνες τον πατριωτικό ενθουσιασμό για απελευθέρωση μέσα από τους φλογερούς παιάνες και τα αθάνατα ποιήματά του⁵⁰⁷. Αντίθετα, στα περισσότερα εγχειρίδια που εκδίδονται από το 1880 και μετά, περίοδο δηλαδή κατά την οποία τίθενται οι βάσεις για τη θεμελίωση του κοινοβουλευτισμού, γίνεται κυρίως πλέον λόγος για τις επαναστατικές προκηρύξεις και τα πολιτικά κείμενα του Ρήγα, τα οποία μάλιστα συνδέονται με τις αρχές και τα ιδεώδη του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού.

Για τα Συντάγματα του Αγώνα μπορεί επίσης κάποιος να συναγάγει χρήσιμα συμπεράσματα: όπως καταγράφεται σε αρκετά σχολικά εγχειρίδια που μελετήθηκαν, τα περισσότερα από αυτά τα πολιτειακά κείμενα καταρτίστηκαν με δημοκρατικές διαδικασίες και είχαν δημοκρατικό χαρακτήρα, καθώς αναγνώριζαν το έθνος ως πηγή εξουσίας, διείποντο από φιλελεύθερο πνεύμα, αφού σε αυτά κατοχυρώνονταν θεμελιώδεις ατομικές ελευθερίες και δικαιώματα, και είχαν πολυαρχικό χαρακτήρα, με μια εκτελεστική εξουσία συχνά εξασθενημένη. Επιπλέον, επισημαίνεται σε πολλά από τα εγχειρίδια η επιρροή που δέχτηκαν από το εξωτερικό, με αποτέλεσμα το δυτικό συγκεντρωτικό κράτος να αποτελεί πρότυπο και σημείο αναφοράς για τα ελληνικά πολιτικά πράγματα⁵⁰⁸. Με άλλα λόγια, τα περισσότερα σχολικά βιβλία θεωρούν ότι τα εν λόγω Συντάγματα προλείαναν το έδαφος για να ευδοκιμήσουν τα κατοπινά Συντάγματα του 1844 και 1864, που με τη σειρά τους - ιδιαίτερα το δεύτερο- άνοιξαν τον δρόμο για τον κοινοβουλευτισμό. Από τους συγγραφείς αυτών των βιβλίων, άλλοι περισσότερο και άλλοι λιγότερο προσεγγίζουν θετικά την

⁵⁰⁶ Αξίζει εδώ να τονιστεί ότι σε όλα σχεδόν τα εγχειρίδια που έκαναν λόγο για τον Ρήγα, γινόταν παράλληλα αναφορά και στον ρόλο που διαδραμάτισε στις αρχές του 19ου αιώνα η Φιλική Εταιρεία. Η συγκεκριμένη οργάνωση επηρέασε τόσο τη σύνταξη των πρώτων συνταγμάτων της επανάστασης όσο και τη διαμόρφωση της μελλοντικής διοίκησης του κράτους, γεγονός που επιβεβαιώνει ότι η ίδρυσή της αποτελεί τη σπουδαιότερη πολιτική ενέργεια του υπόδουλου ελληνισμού, με πολιτειακές προεκτάσεις, όπως ακριβώς η οργάνωση της Ελληνικής Επανάστασης υπήρξε το αποκορύφωμα μιας μακράς σειράς πράξεων ανυπακοής και ανταρσίας προς την οθωμανική κυριαρχία. Εξάλλου, το γεγονός ότι η Φιλική Εταιρεία προσέβλεπε σε ανάμειξή της στα πολιτικά και πολιτειακά τεκταινόμενα, επιβεβαιώνεται από το γεγονός ότι ο Δ. Υψηλάντης ήρθε στην επαναστατημένη Ελλάδα ως πληρεξούσιος του αδελφού του Αλ. Υψηλάντη, Γενικού Επιτρόπου της Φιλικής Εταιρείας, και διεκδίκησε την εξουσία, επιβάλλοντας έναν δικό του «Γενικό Οργανισμό της Πελοποννήσου», που θα του επέτρεπε να συγκεντρώσει τη στρατιωτική και πολιτική εξουσία στα χέρια του.

⁵⁰⁷ Μάλιστα στο εγχειρίδιο του Α. Αντωνιάδη (1879) δεν γίνεται καν αναφορά στον Ρήγα.

⁵⁰⁸ Νίκος Κ Αλιβιζάτος, «Τα Συντάγματα του Αγώνα, 1821-1828», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμ. 3, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2003, 180-182.

ψήφιση αυτών των Συνταγμάτων, κάνουν λόγο για τον φιλελεύθερο και δημοκρατικό τους χαρακτήρα, για την διασφάλιση των ατομικών δικαιωμάτων και των ατομικών ελευθεριών και για την επίδραση που δέχτηκαν κατά τον σχεδιασμό τους από «προηγμένες» κοινοβουλευτικές χώρες, όπως η Γαλλία, η Αγγλία και οι Η.Π.Α. Δεν λείπουν βέβαια και τα εγχειρίδια που αποφεύγουν την εκτενή μνεία στα Συντάγματα αυτά και αρκούνται -για τους δικούς τους λόγους- σε μια τυπική και επιγραμματική τους αναφορά. Για παράδειγμα, στα βιβλία που εκδίδονται και διδάσκονται κατά την οθωνική περίοδο, απουσιάζουν αναφορές και χαρακτηρισμοί των Συνταγμάτων, προφανώς διότι το πνεύμα τους δεν συνάδει με αυτό της απόλυτης μοναρχίας. Το ίδιο παρατηρείται και σε εγχειρίδια που διδάσκονται σε περιόδους δικτατορίας, στα οποία η αναφορά σε Συντάγματα στοχεύει περισσότερο στην ανάδειξη του πατριωτικού πνεύματος της εποχής της σύνταξής τους, παρά στην επισήμανση των δημοκρατικών τους χαρακτηριστικών.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο πολυσχιδής τρόπος με τον οποίο τα εγχειρίδια απεικονίζουν τον Ιωάννη Καποδίστρια, τον πρώτο Κυβερνήτη του ελληνικού κράτους. Στα περισσότερα από αυτά, εξάίρεται η διπλωματική του εμπειρία, ο ζήλος και ο πατριωτισμός του, στοιχεία που, σύμφωνα με τα εγχειρίδια, συνέτειναν στη δημιουργία αξιόλογου -για τα μέτρα της εποχής- κράτους με έντονα τα στοιχεία του πολιτικού εκσυγχρονισμού. Ειδικότερα, στα σχολικά βιβλία του 19ου αιώνα, εποχή κατά την οποία κυριαρχεί ο βασιλικός θεσμός, ο Καποδίστριας παρουσιάζεται με το έργο του να προλειαίνει το έδαφος για τη μοναρχία, και επικροτείται γι' αυτό με υμνητικά σχόλια⁵⁰⁹. Επιπλέον, πολλά εγχειρίδια της ίδιας περιόδου βλέπουν αρνητικά και επικρίνουν την αντιπολίτευση προς το πρόσωπό του, θεωρώντας ότι το κράτος μετά τη δολοφονία του παραλύει και αποσυντίθεται. Σε αρκετά βιβλία, όμως, του 20ού αιώνα παρατηρείται μια διαφορετική στάση και προσέγγιση προς το πρόσωπο και το έργο του Κερκυραίου πολιτικού. Χωρίς να λείπουν οι θετικές αναφορές στο έργο και την προσωπικότητά του, συχνά τονίζεται η συντηρητική και αντισυνταγματική του ιδεολογία που, μαζί με την αυταρχικότητα της διακυβέρνησής του, προκάλεσαν την -εύλογη για πολλούς συγγραφείς- αντίδραση των αντιπάλων του. Είναι χαρακτηριστική η αναφορά πολλών βιβλίων σε τυραννική και δεσποτική συμπεριφορά του Καποδίστρια αλλά και σε εγκαθίδρυση «συγκεκαλυμμένης

⁵⁰⁹ Επαμεινώνδας Φραγκίστας, 1892, στο *ίδιο*, 173.

τυραννίδος» από αυτόν⁵¹⁰. Υπάρχουν όμως και πολλά εγχειρίδια που επικρίνουν την αντιπολίτευση και θεωρούν δικαιολογημένη και επιβεβλημένη την αυταρχική άσκηση διακυβέρνησης από τον ίδιο, δεδομένου ότι, σε ένα κράτος με απαρχαιωμένες και ουσιαστικά ανύπαρκτες δομές διοίκησης, μια τέτοια επιλογή φάνταζε ως η καλύτερη λύση. Κοντολογίς, στην ιστορία της ελληνικής εκπαίδευσης έχουν διδαχθεί βιβλία που χαρακτηρίζουν τον Καποδίστρια ως μια από τις πιο σημαντικές πολιτικές προσωπικότητες της νεότερης Ελλάδας, αλλά και βιβλία που τον περιγράφουν ως τύραννο και δικτάτορα.

Αυτό που μπορεί να διαπιστώσει κανείς από τη μελέτη των βιβλίων της οθωνικής περιόδου είναι ότι ο θεσμός της μοναρχίας παρουσιάζεται ως παράγοντας κρατικής συγκρότησης και συνοχής. Στα βιβλία του 19ου αιώνα, η άφιξη του Βαυαρού ηγεμόνα παρουσιάζεται ως αναγκαίο βήμα για την οργάνωση του νέου κράτους, και η απόλυτη μοναρχία συνήθως περιγράφεται ως ένα αυταρχικό καθεστώς, χωρίς όμως να αναπτύσσεται ιδιαίτερα η σύγκρουση ανάμεσα στη λαϊκή κυριαρχία και τη μοναρχική εξουσία. Μέσα πάντως από τις σελίδες των βιβλίων εκφράζεται με τρόπο έντονο η συμπάθεια προς το πρόσωπο το Όθωνα και επισημαίνεται η ανιδιοτελής αγάπη του προς την Ελλάδα μέχρι το τέλος της ζωής του. Αξίζει, ωστόσο, να επισημανθεί η έντονα αρνητική κριτική των περισσότερων βιβλίων στον αυταρχισμό της Αντιβασιλείας, στην οποία αναγνωρίζονται μεν η τεχνογνωσία και η πρόθεση να αναδιοργανώσει τους βασικούς τομείς του κράτους, ταυτόχρονα όμως επικρίνεται η άγνοιά της όσον αφορά τη νοοτροπία του ελληνικού λαού και τις ανάγκες της ελληνικής κοινωνίας⁵¹¹. Εντοπίστηκαν όμως και μερικά εγχειρίδια τα οποία απέδωσαν με θετικό πρόσημο την όλη προσπάθεια του συγκεκριμένου θεσμού να βελτιώσει τις απαρχαιωμένες δομές του νεότευκτου ελληνικού κράτους,

Στα περισσότερα σχολικά εγχειρίδια του 20ού αιώνα, η βαυαρική διακυβέρνηση (1832-1862) αναπαρίσταται ως μία περίοδος κατά την οποία η εξουσία ασκείται κατά τρόπο απολυταρχικό και αυταρχικό, με το καθεστώς της απόλυτης μοναρχίας να παρουσιάζεται ως άνωθεν επιβεβλημένο, από την πλευρά των Μεγάλων Δυνάμεων δηλαδή. Θα υπέθετε

⁵¹⁰ Εντύπωση προκαλούν τα εγχειρίδια του Α. Χωραφά στα οποία, αν και γράφονται σε διαφορετικές χρονιές (1922, 1934, 1935, 1938), ο συγγραφέας φτάνει σε σημείο να εξυμνήσει την επιλογή των Μαυρομιχαλαίων να δολοφονήσουν τον Κυβερνήτη και να απαλλάξουν τη χώρα από τον τύραννο.

⁵¹¹ Επιχειρώντας κανείς να ερμηνεύσει αυτήν την επικριτική στάση των περισσότερων εγχειριδίων απέναντι στην Αντιβασιλεία, θα την απέδιδε ίσως είτε στην πρόθεση των συγγραφέων να εξάρουν περισσότερο τη συμβολή της μοναρχίας του Όθωνα είτε στα πολλά «αμαρτήματα», στα οποία υπέπεσε η Αντιβασιλεία ως διοικητικό όργανο, με κυριότερα τη συντήρηση του βαυαρικού μισθοφορικού στρατεύματος εις βάρος των Ελλήνων αγωνιστών, την ανακήρυξη του αυτοκέφαλου της Εκκλησίας της Ελλάδος, τη ρήξη της με τον Κολοκοτρώνη, κ.ά.

κάποιοι για τον Όθωνα ότι όλα σχεδόν τα βιβλία τονίζουν τον απολυταρχικό του χαρακτήρα, ίσως διότι ο αγώνας και η Επανάσταση δεν δικαίωσαν τον πόθο των Ελλήνων για αυτοδιάθεση και για διαχείριση των πολιτικών πραγμάτων από τους ίδιους. Ωστόσο, στα περισσότερα βιβλία ο Όθωνας προβάλλεται μάλλον με την εικόνα ενός «αγαθού ανδρός», που ανιδιοτελώς «ηγάπησε την Ελλάδα» και πέθανε ως αγνός φιλέλληνας.

Αναφορικά με την Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843, η εκδήλωσή της προβάλλεται από το σύνολο σχεδόν των εγχειριδίων που μελετήθηκαν ως σημαντικός σταθμός της συνταγματικής πορείας και εξέλιξης του κράτους. Η συνακόλουθη ψήφιση του Συντάγματος παρουσιάζεται περισσότερο ως αποτέλεσμα πολιτικής διεκδίκησης, κυρίως από την πλευρά των ξενικών κομμάτων, τα οποία επιζητούσαν συμμετοχή στην εξουσία, και όχι τόσο της συμμετοχής των πολιτών στα κοινά. Τέλος, η έξωση του Βαυαρού ηγεμόνα παρουσιάζεται συνήθως ως συνέπεια της εύλογης δυσαρέσκειας του λαού για την αυταρχική πολιτική του και της αδυναμίας επίτευξης των εθνικών στόχων λόγω του μη εκπληρούμενου μεγαλοϊδεατισμού.

Τη βασιλεία του Γεωργίου Α΄ τα σχολικά εγχειρίδια την αντιμετωπίζουν συνήθως με περισσότερο θετική οπτική σε σχέση με αυτήν του Όθωνα. Εμφαίνουν στην ψήφιση του Συντάγματος του 1864, στη διεύρυνση των πολιτικών δικαιωμάτων, στην καθολική ανδρική ψηφοφορία και στην αρχή της δεδηλωμένης. Με άλλα λόγια, στις σελίδες των βιβλίων διαμορφώνεται ένα κυρίαρχο αφηγηματικό σχήμα σύμφωνα με το οποίο η Ελλάδα ακολουθεί μια σταδιακή πορεία εκδημοκρατισμού και πολιτικής ωρίμασης. Επιπλέον, κατά τους συγγραφείς, επί Γεωργίου τίθενται οι βάσεις του κοινοβουλευτισμού τόσο με το Σύνταγμα του 1864 όσο κυρίως με την καθιέρωση από τον Χ. Τρικούπη της αρχής της «Δεδηλωμένης Πλειοψηφίας της Βουλής» προκειμένου να συγκροτηθεί κυβέρνηση με λαϊκή βούληση και εντολή. Βέβαια, δεν λείπουν και τα εγχειρίδια που εντοπίζουν τη σκόπιμη ασάφεια που περιείχε το Σύνταγμα του 1864 προκειμένου ο βασιλιάς να διορίζει κυβερνήσεις της αρεσκείας του και την επικρίνουν, με τρόπο όμως έμμεσο και συγκαλυμμένο.

Όσον αφορά τις πολιτικές φυσιογνωμίες του Χ. Τρικούπη και του Ελ. Βενιζέλου, οι οποίες έθεσαν τις βάσεις του κοινοβουλευτισμού, καθεμιά με τη δική της δυναμική και οπτική, η παρουσίασή τους στα σχολικά βιβλία είναι προσωποκεντρική, χαρακτηριστικό της παραδοσιακής εθνικής ιστοριογραφίας που επηρέασε και τη σχολική ιστορία. Από τη μια, ο Χ. Τρικούπης, σε όλα σχεδόν τα σχολικά εγχειρίδια που μελετήθηκαν, παρουσιάζεται ως ο πολιτικός που άλλαξε τη συνταγματική πορεία της χώρας με την καθιέρωση της αρχής

της δεδηλωμένης, η οποία θεμελίωσε όχι μόνο «λόγω» αλλά και «έργω» τον κοινοβουλευτισμό. Κατατάσσεται μάλιστα στους πλέον αξιόλογους πολιτικούς της νεότερης ελληνικής ιστορίας, και στα βιβλία των τελευταίων χρόνων το έργο του διανθίζεται με πλήθος εικόνων και παραθεμάτων. Ο Ελ. Βενιζέλος, από την άλλη, στα περισσότερα εγχειρίδια σκιαγραφείται ως ο πολιτικός που επίσης συνέβαλε στον εκδημοκρατισμό της πολιτικής ζωής, τόσο με την αναθεώρηση του Συντάγματος το 1911 όσο και με τον ενεργό του ρόλο του στην καθιέρωση της αβασίλευτης δημοκρατίας το 1924 και την ψήφιση του Συντάγματος το 1927. Ωστόσο, εντοπίζονται και εγχειρίδια στα οποία ο ρόλος του κρητικού πολιτικού δεν εξιδανικεύεται και παρουσιάζονται με αρνητικό πρόσημο τόσο τα κινήματα του 1933 και 1935, στα οποία πρωταγωνίστησε, όσο και το Ιδιώνυμο, ο διαβόητος νόμος «Περί των μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος», με τον οποίο διώκονταν οι έχοντες αριστερά φρονήματα. Στα πιο πρόσφατα εγχειρίδια πάντως διακρίνει κανείς μια προσπάθεια να παρουσιαστεί θετικά το έργο του Ελ. Βενιζέλου, και μάλιστα μέσα από πηγές και οπτικοακουστικό υλικό, αλλά χωρίς στόμφο και προσπάθεια εξιδανίκευσης.

Εν συνεχεία, το διάστημα από τη δικτατορία του Ι. Μεταξά μέχρι εκείνη των Συνταγματαρχών αποτελεί μια περίοδο η οποία, όπως περιγράφεται στα σχολικά εγχειρίδια, βρίθκει συμβάντων και εξελίξεων που σημαδεύουν εν πολλοίς και τον πολιτειακό βίο της χώρας⁵¹². Στα περισσότερα εγχειρίδια της συγκεκριμένης εποχής, αλλά και στα πιο πρόσφατα, οι συγγραφείς επισημαίνουν τον ενεργό ρόλο του ξένου παράγοντα (Άγγλων και Αμερικανών) στα ελληνικά πολιτικά πράγματα από τη λήξη της Κατοχής και μετά, και επιτονίζουν την ανάμειξη των Ανακτόρων στην πολιτική ζωή κατά τις δεκαετίες 1950 και 1960, πρακτική που οδήγησε σε παραιτήσεις κυβερνήσεων και σε αλλαγή του ισχύοντος μέχρι τότε συνταγματικού χάρτη. Άξιο παρατήρησης, πάντως, είναι ότι, στα βιβλία που διδάχτηκαν στα χρόνια των δύο δικτατοριών, οι συγγραφείς τους άλλοτε υμνούν τα καθεστώτα αυτά και άλλοτε υποβαθμίζουν τα κοινοβουλευτικά ήθη, όχι μόνο με υπόρρητα αλλά και με διακριτά, τις περισσότερες φορές, νοήματα, ενώ το πατριωτικό ύφος γραφής και ο εθνοκεντρικός χαρακτήρας των εγχειριδίων διατρέχει έντονα και τις πολιτειακές εξελίξεις.

⁵¹² Η Κατοχή, ο Εμφύλιος, η μετεμφυλιακή περίοδος της ανοικοδόμησης, η πολιτική πόλωση της δεκαετίας του 1960 με τη δολοφονία Λαμπράκη, τα Ιουλιανά, τον «Ανένδοτο Αγώνα» κ.λπ., θεωρούνται γεγονότα με πολιτειακές προεκτάσεις, άμεσες ή έμμεσες.

Στα εγχειρίδια της περιόδου της δικτατορίας των Συνταγματαρχών (1967-1973) είναι έκδηλο το πατριωτικό πνεύμα στον τρόπο γραφής. Προφανώς, αυτό που ενδιαφέρει εδώ είναι η προβολή της εθνικής ενότητας, κάτω από τη σκέπη και την πρόνοια του απριλιανού καθεστώτος. Έτσι, το πολιτειακό ζήτημα παρουσιάζεται στις σελίδες των σχολικών βιβλίων υπό το πρίσμα της ιδεολογίας της δικτατορίας, σύμφωνα με την οποία η μοναρχία νομιμοποιείται ως παράγοντας σταθερότητας και υποβαθμίζονται ή αποσιωπώνται οι όποιες δημοκρατικές διεκδικήσεις και πολιτειακές μεταβολές. Υπό αυτήν την έννοια, λείπουν συγκεκριμένες και εκτενείς αναφορές για το πολιτειακό ζήτημα, ίσως διότι ήταν -ή τουλάχιστον έπρεπε να θεωρείται- αυτονόητος ο φορέας άσκησης της εξουσίας. Θα λέγαμε, λοιπόν, ότι, και σε αυτήν την περίπτωση, «παρατηρείται μια ιερή "σιωπή" της επίσημης ιστορίας. Κάθε κράτος, κάθε θεσμός, κάθε εθνότητα ή έθνος έχει τα "οικογενειακά του μυστικά". Άλλοτε για το συμφέρον του κράτους και τη διατήρηση της εξουσίας αυτών που κυβερνούν, άλλοτε για να εξασφαλιστεί η ομοιογένεια της κοινωνίας και η εικόνα που έχει η ίδια για τον εαυτό της, η θεσμική ιστορία εκθειάζει τη σιωπή»⁵¹³.

Από τη Μεταπολίτευση του 1974 και μετά, τα βιβλία αναφέρονται στην καθιέρωση της Προεδρευόμενης Κοινοβουλευτικής Δημοκρατίας ως εύλογου και αβίαστου από τις πολιτικές εξελίξεις πολιτεύματος, παρουσιάζοντάς το μάλιστα ως αποτέλεσμα ευρείας συναίνεσης και αποδοχής. Σε όλα σχεδόν τα εγχειρίδια που μελετήθηκαν, η κυβέρνηση εθνικής ενότητας που σχηματίστηκε στις 24 Ιουλίου 1974 με πρωθυπουργό τον Κ. Καραμανλή⁵¹⁴, αυτή που προέκυψε από τις εκλογές της 17ης Νοεμβρίου 1974 αλλά και οι επόμενες του ΠΑ.ΣΟ.Κ. θεωρούνται ότι συνέβαλαν στην εδραίωση του σύγχρονου κοινοβουλευτισμού με μία σειρά μέτρων που αποτέλεσαν «άνοιγμα» προς την Αριστερά, όπως η νομιμοποίηση του Κ.Κ.Ε., η αμνήστευση των πολιτικών κρατουμένων, η αναγνώριση της Εθνικής Αντίστασης, κ.ά. Αξίζει, πάντως, να επισημανθεί ότι όλα σχεδόν τα εγχειρίδια που εκδόθηκαν μετά τη Μεταπολίτευση και διδάσκονται έως σήμερα συνδέουν το πολιτειακό ζήτημα με την οικονομική ανάπτυξη, καθώς και με τη δυνατότητα που προσέφερε ο ομαλός κοινοβουλευτικός βίος στη χώρα να ενσωματωθεί στο ευρωπαϊκό περιβάλλον και να αποκτήσει ηγετικό ρόλο στα Βαλκάνια.

⁵¹³ Marc Ferro, *L'histoire sous surveillance*, Paris: Folio-Histoire, 1985, 60, στο Ηλίας Μαδεμλής, 2008, *στο ίδιο*, 69.

⁵¹⁴ Η κυβέρνηση αυτή ήταν η πρώτη κυβέρνηση της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας, η οποία άρχεται από του 1974 και συνεχίζει μέχρι και σήμερα.

Συνοψίζοντας, σε αδρές γραμμές, όλες τις προηγούμενες κρίσεις και διαπιστώσεις, θα λέγαμε ότι τα ερευνητικά ερωτήματα που τέθηκαν στην εισαγωγή της παρούσας εργασίας απαντήθηκαν σε ικανοποιητικό βαθμό. Δεδομένου, όμως, ότι η εργασία αυτή επιχείρησε να αποτυπώσει την εικόνα του πολιτειακού ζητήματος στα σχολικά εγχειρίδια μιας εκτενούς περιόδου, από την ίδρυση δηλαδή του ελληνικού κράτους μέχρι σήμερα, κάτι το οποίο ενδεχομένως δεν επέτρεψε την εμβριθή ανάλυση και κριτική επεξεργασία των εκάστοτε επικρατουσών συνθηκών συγγραφής και έκδοσής τους, θα παρουσίαζε ενδιαφέρον ο μελλοντικός ερευνητής ζητημάτων που άπτονται του πολιτειακού πεδίου να διερευνήσει σε βάθος το ιδεολογικό και πολιτικό πλαίσιο παραγωγής των σχολικών βιβλίων σε περιόδους μικρότερες χρονικά, αλλά ιδιαίτερα κρίσιμες και ευαίσθητες, όπως είναι αυτή του Μεσοπολέμου. Θα είχε επίσης ενδιαφέρον να αποτυπωθεί σε μελλοντική εργασία ο τρόπος με τον οποίο απεικονίζεται το πολιτειακό ζήτημα στα σύγχρονα σχολικά εγχειρίδια μέσα από το πλούσιο ψηφιακό υλικό που διαθέτουν, όπως είναι οι διαδραστικοί χάρτες, οι εικονικές περιηγήσεις σε μουσεία, οι προσομοιώσεις ιστορικών γεγονότων, το αρχειακό οπτικοακουστικό υλικό και οι εξειδικευμένες πηγές, η χρήση του οποίου αποσκοπεί στον πλουραλισμό και την καλλιέργεια της κριτικής σκέψης, στον ψηφιακό προσανατολισμό και την ανάδειξη θεματικών ενοτήτων -όπως η τοπική ή η παγκόσμια ιστορία- με νέες παιδαγωγικές μεθόδους. Τέλος, αν λάβουμε υπόψη μας ότι, ιδιαίτερα σε ένα σχολικό εγχειρίδιο, η σχέση ανάμεσα στο γεγονός -εν προκειμένω το πολιτειακό ζήτημα- και την ιστορική προσωπικότητα είναι αμφίδρομη και δυναμική, θα ήταν χρήσιμο και επωφελές να διερευνηθούν μέσα από τις σελίδες του τα κίνητρα και οι σκοπιμότητες που οδήγησαν συγκεκριμένες προσωπικότητες να προβούν σε συγκεκριμένες πολιτειακές επιλογές, οι οποίες διαμόρφωσαν το συνταγματικό τοπίο όχι μόνο της εποχής τους αλλά και μεταγενέστερων περιόδων. Και ως τέτοιες ιστορικές προσωπικότητες, οι οποίες και στα «δικά» μας σχολικά εγχειρίδια κατείχαν σημαντικότατη θέση, θα μπορούσαν εύλογα να θεωρηθούν αυτές του Ι. Καποδίστρια, του Χ. Τρικούπη και του Ελ. Βενιζέλου.

Βιβλιογραφία

Brewer, David, *Ελλάδα 1940-1949: Πόλεμος, Κατοχή, Αντίσταση, Εμφύλιος*, μετάφραση Κατερίνα Σέρβη, Αθήνα: Πατάκης, 2016.

Dakin, Douglas, *Η ενοποίηση της Ελλάδας 1770-1923*, Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 1989.

Αβδελά, Έφη, «Η συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας στο ελληνικό σχολείο: "έμείς" και οι "άλλοι"», στο «*Τι εἶν' ἡ πατρίδα μας;*». *Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*, επιμ. Άννα Φραγκουδάκη, Θάλεια Δραγώνα, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1997.

Αβδελά, Έφη, *Ιστορία και σχολείο*, Αθήνα: Νήσος, 1998.

Αβδελά, Έφη, *Κλειδιά και αντικλειδιά: Διδάσκοντας ιστορία*, Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ), 2007.

Αθανασιάδης, Χάρης, *Τα αποσυρθέντα βιβλία. Έθνος και σχολική ιστορία στην Ελλάδα, 1858-2008*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2015.

Αθανασιάδης, Χάρης, «Σχολικό βιβλίο: Όταν η λογοκρισία δεν θεωρείται λογοκρισία», στο *Η λογοκρισία στην Ελλάδα*, επιμ. Πηνελόπη Πετσίνη, Δημήτρης Χριστόπουλος, Αθήνα: Ίδρυμα Ρόζα Λούξεμπουργκ, 2016. Κείμενο προσβάσιμο στο: https://rosalux.gr/wp-content/uploads/2021/02/logokrisies_web.pdf

Αλιβιζάτος, Κ. Νίκος, «Τα Συντάγματα του Αγώνα, 1821-1828», στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμ. 3, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2003.

Αλιβιζάτος, Κ. Νίκος, *Το σύνταγμα και οι εχθροί του στη νεοελληνική ιστορία-1800-2010*, Αθήνα: Πόλις, 2011.

Αναστασιάδης, Γεώργιος, *Τα Συντάγματα από την Επίδαυρο ως την Τροιζήνα*, Εφημ. Ελευθεροτυπία, περιод. ΙΣΤΟΡΙΚΑ, τεύχ. 69, 8/2/2001.

Δημαράς, Αλέξης, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε, (τεκμήρια ιστορίας), Α. 1821- 1894*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 2003.

Δημαράς, Αλέξης, *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης. Το ανακοπτόμενο άλμα. Τάσεις και αντιστάσεις στην Ελληνική Εκπαίδευση. 1833-2000*, επιμ. Β. Βασιλού-Παπαγεωργίου, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2013.

Διαμαντόπουλος, Θανάσης, *Η οριστική επίλυση του Πολιτειακού*, Εφημ. ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 23.06.2020. Προσβάσιμο στο: <https://www.kathimerini.gr/politics/1083884/i-oristiki-epilysi-toy-politeiakoy/>

Καζαμιάς, Ανδρέας, «Εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις 1957-1977, Μύθοι και πραγματικότητες», στα *Πρακτικά Πανελλήνιου Παιδαγωγικού Συνεδρίου* (επιμ. Α. Καζαμιάς, Μ. Κασσωτάκης), *Οι εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις στην Ελλάδα*. Χανιά: 1986: 11-19.

Καλλέ, Στέλλα, Παληκίδης, Αγγελος, Πολλαπλό σχολικό εγχειρίδιο Ιστορίας: μύθος ή πραγματικότητα στη μεταπολεμική Ελλάδα, *Πρακτικά του 7ου Επιστημονικού Συνεδρίου Ιστορίας της Εκπαίδευσης του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης και του Εργαστηρίου Ιστορικού Αρχείου Νεοελληνικής και Διεθνούς Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Πατρών με θέμα: «Ποια γνώση έχει μεγαλύτερη αξία; Ιστορικές-συγκριτικές προσεγγίσεις»*, Πάτρα, 28-29 Ιουνίου 2014. Προσβάσιμο στο: https://www.academia.edu/13953314/%CE%A0%CE%BF%CE%BB%CE%BB%CE%B1%CF%80%CE%BB%CF%8C_%CF%83%CF%87%CE%BF%CE%BB%CE%B9%CE%BA%CF%8C_%CE%B5%CE%B3%CF%87%CE%B5%CE%B9%CF%81%CE%AF%CE%B4%CE%B9%CE%BF_%CE%99%CF%83%CF%84%CE%BF%CF%81%CE%AF%CE%B1%CF%82_%CE%BC%CF%8D%CE%B8%CE%BF%CF%82_%CE%AE_%CF%80%CF%81%CE%B1%CE%B3%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1_%CF%83%CF%84%CE%B7_%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%B1%CF%80%CE%BF%CE%BB%CE%B5%CE%BC%CE%B9%CE%BA%CE%AE_%CE%95%CE%BB%CE%BB%CE%AC%CE%B4%CE%B1_email_work_card=view-paper

Καραμανωλάκης, Δ. Βαγγέλης., *Η συγκρότηση της ιστορικής επιστήμης στην Ελλάδα. Η διδασκαλία της Ιστορίας στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών (1837-1932)*, Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών (ΕΚΠΑ), 2004.

Κατσουλάκος, Θεόδωρος, Τσαντίνης, Κώστας, *Προβλήματα ιστοριογραφίας στα σχολικά εγχειρίδια των Βαλκανικών κρατών: Επανάσταση του '21 – Βαλκανικοί πόλεμοι*, Αθήνα: Εκκρεμές, 1994.

Κιτρομηλίδης, Πασχάλης, «Εισαγωγή», στο *Ρήγα Βελεστινλή, Απαντα τα Σωζόμενα*, πέμπτος τόμος, *Νέα Πολιτική Διοικήσεις*, Αθήνα: Ίδρυμα της Βουλής των Ελλήνων, 2000.

Κόκκινος, Γιώργος, *Από την Ιστορία στις Ιστορίες: Προσεγγίσεις στην ιστορία της ιστοριογραφίας, την επιστημολογία και τη διδακτική της ιστορίας*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1998.

Κόκκινος, Γιώργος, *Επιστήμη, ιδεολογία, ταυτότητα: Το μάθημα της Ιστορίας στον αστερισμό της υπερεθνικότητας και της παγκοσμιοποίησης*, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2003.

Κοντοβά, Μαρία, *Ελλάδα και Βαλκάνια στα ελληνικά σχολικά βιβλία ιστορίας της περιόδου 1967-2007*, Διδακτορική διατριβή, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης (ΑΠΘ), 2014.

Κουλούρη, Χριστίνα, «Σχολικά εγχειρίδια και ιστορική έρευνα», *Μνήμων*, τ. 11, Αθήνα: 1987: 219-224. Προσβάσιμο στο <http://bit.ly/2Y5eTUM>

Κουλούρη, Χριστίνα, *Ιστορία και Γεωγραφία στα ελληνικά σχολεία 1834-1914. Γνωστικό αντικείμενο και ιδεολογικές προεκτάσεις. Ανθολόγιο κειμένων - Βιβλιογραφία σχολικών εγχειριδίων*, Αθήνα: Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας, 1988.

Κουλούρη, Χριστίνα, «Εθνικά στερεότυπα κι ελληνική εθνική ταυτότητα στο σχολείο του 19ου αιώνα», Αφιέρωμα στον πανεπιστημιακό δάσκαλο Βασ. Σφυρόερα από τους μαθητές του, Αθήνα: Λύχνος, 1992: 323-342.

Koulouri, Christina, *The two faces of discrimination in History teaching: perpetrators and victims*. Στο: Council of Europe, *The misuse of History, Symposium on Facing misuses of History* (Oslo, 28-30 June 1999). Belgium: Council of Europe Publishing, 2000.

Κουλούρη, Χριστίνα, *Πέντε μύθοι για την Ιστορία*, Εφημ. ΤΟ ΒΗΜΑ, 24.11.2008. Προσβάσιμο στο: <https://www.tovima.gr/2008/11/24/opinions/pente-mythoi-gia-tin-istoria/>

Κουλούρη, Χριστίνα, «*Η σχολική Ιστορία ακολουθεί μια πορεία εσωστρεφής*», Εφημ. ΤΟ ΒΗΜΑ, 04.03.2017. Προσβάσιμο στο: https://www.tovima.gr/2017/03/04/culture/xristina-koyloyri-i-sxoliki-istoria-akoloythei-mia-poreia-eswstrefi/#goog_rewarded

Κουλούρη, Χριστίνα, «*Η δημοκρατική πολιτική παράδοση της Ελληνικής Επανάστασης*», στο *Η οικοδόμηση του ελληνικού κράτους*, επιμ. Κουλούρη Χ., Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2022.

Κουμπουρλής, Γιάννης, *Οι Ιστοριογραφικές Οφειλές των Σπ. Ζαμπέλιου Και Κ. Παπαρρηγόπουλου. Η συμβολή Ελλήνων και ξένων λογίων στη διαμόρφωση του τρίσημου σχήματος του ελληνικού ιστορισμού (1782-1846)*, Αθήνα: Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, 2012.

Κωστής, Κώστας, «Τα κακομαθημένα παιδιά της Ιστορίας». *Η διαμόρφωση του Νεοελληνικού κράτους, 18ος -21ος Αιώνας*, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη, 2020.

Λάππας, Κώστας, *Πανεπιστήμιο και Φοιτητές στην Ελλάδα κατά το 19ο αιώνα*, Αθήνα: Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών ΕΙΕ, 2004.

Λούκος, Χρήστος, «Κυβερνήτης Καποδίστριας, πολιτικό έργο, συναίνεση και αντιδράσεις», στο *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, τόμ. 3, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 2003.

Μαδεμλής, Ηλίας, *Σχολικά εγχειρίδια ιστορίας: μια πολιτική διακύβευση*, Επιστημονικό Βήμα, τ. 9, Μάιος 2008.

Μαρωνίτη, Νίκη, *Το πολιτειακό ζήτημα στην Ελλάδα από τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας στην “Αναγέννηση της 15ης Αυγούστου 1909”*, Εφημ. NEWS 24/7, 30 Μαΐου 2021. Προσβάσιμο στο: <https://www.news247.gr/afieromata/to-politeiako-zitima-stin-ellada-apo-ton-agona-tis-anexartisi-as-stin-anagennisi-tis-15is-avgoustou-1909/>

Μαρωνίτη, Νίκη, «Το πολιτειακό ζήτημα στην Ελλάδα στη δυναμική προοπτική του 19ου αιώνα: Από τον Αγώνα της Ανεξαρτησίας στην «Αναγέννηση της 15ης Αυγούστου 1909», στο *Η οικοδόμηση του ελληνικού κράτους*, επιμ. Χριστίνα Κουλούρη, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 2022.

Μαυρίδης, Ηρακλής, «Εκπαίδευση και Ιδεολογία: για μια επανεξέταση των θεωρητικών προβλημάτων», *Επιστήμες Αγωγής* 4, 2006. Προσβάσιμο στο: <https://www.researchgate.net/publication/346527733>

Μπουζάκης, Σήφης, «Η παιδεία του πολίτη στο παράδειγμα των μεταρρυθμίσεων 1913, 1964, 1976, 1985 και 1997/8», στο Μπουζάκης (επιμ.), *Η παιδεία στην αυγή του 21^{ου} αιώνα: Ιστορικοσυγκριτικές προσεγγίσεις. Πρακτικά 2^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου Ιστορίας της Εκπαίδευσης*, Πάτρα: Εργαστήριο Ιστορικού Αρχείου Νεοελληνικής και Διεθνούς Εκπαίδευσης, 2003.

Μπουζάκης, Σήφης, Κανταρτζή, Ευαγγελία, *Τα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας του δημοτικού σχολείου (1917-2017). Η διαχείριση των εθνικών τραυμάτων, επιτευγμάτων και μύθων*, Αθήνα: Gutenberg, 2019.

Παληκίδης, Άγγελος, *Ο ρόλος της εικόνας στα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης (1950- 2002)*, Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Αδελφών Κυριακίδη, 2009.

Πετρόπουλος, Ι.Α., Κουμαριανού, Α., *Η θεμελίωση του ελληνικού κράτους 1833-1843*, Αθήνα: Παπαζήσης, 1982.

Ράση, Μαρία, *Ο Χαραλάμπος Θεοδωρίδης ... και συγγραφέας εγχειριδίων: η προσφορά του στον χώρο της σχολικής Ιστορίας της Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης*, Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Πάνδημος, Πάντειον Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών. Προσβάσιμο στο:

chrome-extension://efaidnbmninnibpcajpcglclefindmkaj/https://pandemos.panteion.gr/files/d6593ff5-aa88-4891-847c-e7b872c45779/download/rasi_OYTOPIA_74.pdf

Σκοπετέα, Έλλη, *Το «πρότυπο βασίλειο» και η μεγάλη ιδέα: όψεις του εθνικού προβλήματος στην Ελλάδα (1830-1880)*, Αθήνα: Πολύτυπο, 1988.

Σκυθιώτης, Πέτρος, *Πώς καταγράφηκε ο 20ός αιώνας στα ελληνικά σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας από την χούντα (1967) μέχρι σήμερα (2022): ερμηνευτικά σχήματα, ιδεολογικές κατευθύνσεις και ο μετασχηματισμός τους*, Διδακτορική Διατριβή, Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας, 2023.

Τσάφος, Βασίλης, *Αναλυτικό Πρόγραμμα. Θεωρητικές προσεγγίσεις και εκπαιδευτικοί προσανατολισμοί*, Αθήνα: Μεταίχμιο, 2014.

Χαραλάμπους, Δημήτριος, «Πολιτικές για τα σχολικά εγχειρίδια στη διαδρομή του ελεύθερου Ελληνικού Κράτους», στο *Αναζητώντας τη γνώση: Τα σχολικά εγχειρίδια στο Ελληνικό Κράτος, Πρακτικά Συνεδρίου 200 χρόνια από την Ελληνική Επανάσταση*, επιστ. επιμ. Αντ. Μαστραπάς, Αθήνα: Ι.Ε.Π., 17-19/12/2023.

Χατζηιωσήφ, Χρήστος, «Κοινοβούλιο και δικτατορία 1922-1936», στο *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα, Όψεις πολιτικής και οικονομικής ιστορίας 1900-1940*, επιστημ. επιμ. Χρ. Χατζηιωσήφ, Αθήνα: Βιβλιόραμα, 2009.

Πρωτογενείς Πηγές

Σχολικά εγχειρίδια

Αδαμαντίου, Αδαμάντιος Ι., *Νεωτέρα Ιστορία Ελληνική και Ευρωπαϊκή 1204-1924 δια την Γ' Τάξιν των Ελληνικών Σχολείων*, Αθήνα: Ιωάννης Ν. Σιδέρης, 1924. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=02-01805&tab=01>

Αδαμαντίου, Αδαμάντιος Ι., *Νεωτέρα ιστορία ελληνική και ευρωπαϊκή 1204-1924 εγκεκριμένη διά την Γ' τάξιν των Ελληνικών Σχολείων και τας αντιστοίχους με 100 χάρτας και εικόνας*, Αθήνα: Ιωάννης Ν. Σιδέρης, 1926. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=08-00071&tab=01>

Αντωνιάδης, Αντώνιος Ι., *Επιτομή της Γενικής Ιστορίας, ερανισθείσα μεν εκ των νεωτάτων διδακτικών της ιστορίας βιβλίων*, Αθήνα: Κ. Αντωνιάδη, 1861. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/8/4/9/metadata-1525946012-822443-26035.tkl>

Αντωνιάδης, Αντώνιος Ι., *Ελληνική ιστορία από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των καθ' ημάς προς χρήσιν των εις την Δ' τάξιν των Γυμνασίων μαθητευομένων*, Αθήνα: Κ. Αντωνιάδη, 1879. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=20-03441&tab=01>

Αποστολόπουλος, Θεόδωρος, *Η παλιγγενεσία της Ελλάδος ή το 1821 μετά εικόνων κατά την νέαν μέθοδον*, Αθήνα: Α. Κωνσταντινίδης, 1885. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?tab=02&code=02-02495>

Βακαλόπουλος, Απόστολος, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασης του 1821*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, 1971. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?tab=02&code=01-46156>

Βαλάκης, Παύλος Α., *Ελληνική ιστορία από της Αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Φράγκων μέχρι των καθ' ημάς χρόνων διά την τρίτην τάξιν των Ελληνικών Σχολείων και των αντιστοίχων των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως, έκδοσις Δευτέρα*, Αθήνα:

Ιωάννης Δ. Κολλάρος, Βιβλιοπωλείον της Εστίας, 1923. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=20-03276&tab=01>

Βραχνός, Νικόλαος Ι., *Ιστορία του ελληνικού έθνους και τινά εκ της ιστορίας της νέας Ευρώπης δια την Γ' Τάξιν των Ελληνικών Σχολείων και Ανωτέρων Παρθεναγωγείων*, 9η έκδοση, Αθήνα: Τυπογραφείον Δ.Γ. Ευστρατίου και Δ. Δελή, 1909. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=01-18460&tab=01>

Βραχνός, Νικόλαος Ι., *Ελληνική Ιστορία Από της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Φράγκων μέχρι των καθ' ημάς χρόνων δια την Γ' Τάξιν των Ελληνικών Σχολείων*, Αθήνα: Δ. Χ. Τερζόπουλος, 1910. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=01-18461&tab=02&start=20>

Βραχνός, Νικόλαος Ι., *Ιστορία της νέας Ευρώπης και του ελληνικού έθνους από του 1453 μέχρι του 1914 προς χρήσιν των μαθητών της Δ' τάξεως των Γυμνασίων και προς ιδιαιτέραν μελέτην*, Αθήνα: Τυπογραφείο: Αρισ. Ζ. Διαλήσματος, 1915. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=08-00001&tab=01>

Βραχνός, Νικόλαος Ι., *Ελληνική ιστορία από των χρόνων της Αχαϊκής συμπολιτείας μέχρι της Αλώσεως της Κωνσταντινούπολης υπό των Φράγκων μέχρι των καθ' ημάς χρόνων και τα κυριωτέρα εκ της νέας και νεωτάτης ευρωπαϊκής ιστορίας διά την Γ' τάξιν των Ελληνικών Σχολείων*, Αθήνα: Προμηθέας, 1922. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?tab=01&code=20-01406>

Βραχνός, Νικόλαος Ι., *Ιστορία Ευρωπαϊκή και Ελληνική. Από του δέκατου πέμπτου αιώνας μέχρι των καθ' ημάς χρόνων. Προς χρήσιν των μαθητών της Δ' Τάξεως των Γυμνασίων και προς ιδιαιτέραν μελέτην*, Αθήνα: Δημ. Ν. Τζάκας, Στεφ. Δελαγραμμάτικας και ΣΙΑ, 1926. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=01-46064&tab=01>

Βραχνός, Νικόλαος Ι., *Ιστορία ευρωπαϊκή και ελληνική από του δεκάτου πέμπτου αιώνας μέχρι των καθ' ημάς χρόνων προς χρήσιν των μαθητών της Δ' τάξεως των Γυμνασίων και προς ιδιαιτέραν χρήσιν μετά πολλών εικόνων*, Αθήνα: εκδοτικός οίκος Δημ. Ν. Τζακά-Σ.

Δελαγραμματικά & Σια, 1926. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/view.html?code=08-00003>

Βώρος, Φανούριος Κ., κ.ά., *Ιστορία Επιλογής Γ' Γενικού Λυκείου*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, 1980. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?tab=02&code=01-46154>

Γιαντσή, Νικολέττα, κ.ά., *Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη, Γ' Γυμνασίου*, Αθήνα: Πεδίο, 2026. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://ebooksdl.cti.gr/view?item=20.500.14040/37925>

Γιωτοπούλου-Σισιλιάνου, Έλλη, *Η διδασκαλία της Ιστορίας στη Μέση Εκπαίδευση*, Αθήνα: Σπ. Φωτιάδης, 1965. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=05-00085&tab=01>

Δαφνής, Γρηγόριος, *Συνοπτική Ιστορία της Συγχρόνου Ελλάδος*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, 1969. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?tab=01&code=01-17523>

Θεοδωρίδης, Χαράλαμπος, Λαζάρου, Αναστάσιος, *Ιστορία ελληνική και ευρωπαϊκή των νέων χρόνων διά την Δ' τάξιν των Γυμνασίων και τας αντιστοίχους των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως μετά 100 εικόνων και 10 χαρτών*, Αθληνα: Ιωάννης Ν. Σιδέρης, 1923. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=08-00084&tab=02>

Θεοδωρίδης, Χαράλαμπος, Λαζάρου, Αναστάσιος, *Ελληνική Ιστορία από της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Φράγκων μέχρι των ημερών μας δια την Γ' Τάξιν των Ελληνικών Σχολείων και τας αντιστοίχους των άλλων Σχολείων της Μ. Εκπαιδεύσεως*, Αθήνα: Ιωάννης Ν. Σιδέρης, 1925. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=02-01767c&tab=02&start=20>

Θεοδωρίδης, Χαράλαμπος, Λαζάρου, Αναστάσιος, *Ελληνική ιστορία από της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Φράγκων μέχρι των ημερών μας διά την τρίτην τάξιν των Ελληνικών Σχολείων και των αντιστοίχων των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως*,

Αθήνα: Ιωάννης Ν. Σιδέρης, 1927. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?tab=01&code=20-03260>

Θεοδωρίδης, Χαράλαμπος, Λαζάρου, Αναστάσιος, *Ιστορία Ελληνική και Ευρωπαϊκή των νέων Χρόνων. ΣΤ' Γυμνασίου*, Αθήνα: Ιωάννης Ν. Σιδέρης, 1936. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=01-45207&tab=01>

Θεοδωρίδης, Χαράλαμπος, Λαζάρου, Αναστάσιος, *Ιστορία Ελληνική και Ευρωπαϊκή των νέων Χρόνων. ΣΤ' Γυμνασίου*, Αθήνα: Ιωάννης Ν. Σιδέρης, 1938. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?tab=02&code=02-01222>

Θεοδωρίδης, Χαράλαμπος, Λαζάρου, Αναστάσιος, *Ιστορία Ελληνική και Ευρωπαϊκή των Νέων Χρόνων. Δια την ΣΤ' Τάξιν των Γυμνασίων και τας αντίστοιχους των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαίδευσης*, Αθήνα: Ιωάννης Ν. Σιδέρης, 1939. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?tab=02&code=01-17229&start=240>

Θεοδωρίδης, Χαράλαμπος, Λαζάρου, Αναστάσιος, *Ιστορία Ελληνική και Ευρωπαϊκή των Νέων Χρόνων ΣΤ' Γυμνασίου*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, 1972. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=01-18351&tab=02&start=420>

Θεοδωρίδης, Χαράλαμπος, Λαζάρου, Αναστάσιος, *Ιστορία Ελληνική και Ευρωπαϊκή των Νεότερων Χρόνων ΣΤ' Γυμνασίου*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, 1975. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?tab=02&code=01-19986&start=120>

Ιατρίδης, Γεώργιος Η., *Περίληψις της παγκοσμίου ιστορίας της δεκάτης ενάτης και εικοστής εκατονταετηρίδος*, Αθήνα: Γκοβόστης, 1939. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=02-01181&tab=02>

Irving, C., *Αρχαιολογία ελληνική : προς χρήσιν της νεολαίας* μτφ. Σ. Αντωνιάδης, Σμύρνη: Ιωσήφ Μάγνης, 1846. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=89-92034&tab=01>

Ιωαννίδης, Αλκιβιάδης Σ, *Ελληνική ιστορία από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των ημερών ημών μετ' εικόνων*, Αθήνα: Γ.Δ. Φέξη, 1892. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?tab=02&code=08-00050&start=20>

Ιωαννίδης, Αλκιβιάδης Σ, *Ιστορία του ελληνικού έθνους μετά των σημαντικοτάτων γεγονότων της άλλης ιστορίας, τεύχος Γ', μετά πολλών εικόνων διά τους μαθητάς της Γ' τάξεως των Ελλην. Σχολείων*, Αθήνα: Γ. Κασδόνης, 1899. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/view.html?code=08-00049#page/84>

Ιωαννίδης, Αλκιβιάδης Σ., *Επίτομος ιστορία των Ελλήνων από της αρχής αυτών μέχρι των καθ' ημάς χρόνων προς χρήσιν των Ελληνικών Σχολείων και Παρθεναγωγείων*, Αθήνα: Ι. Δ. Κολλάρος, Βιβλιοπωλείο της "Εστίας", 1912. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=08-00047&tab=01>

Καραγιάννης, Γεώργιος Σ., *Ιστορία Ευρωπαϊκή και Ελληνική. Διά την δευτέραν τάξιν των Κατωτέρων Τεχνικών Σχολών*, Αθήνα: Θεοδόσιος, 1973. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?tab=02&code=20-00149&start=80>

Καρακατσιάνης, Ιωάννης, *Από τον νεότερο στον σύγχρονο κόσμο, Γ' Γυμνασίου*, Αθήνα: Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων (ITYE) «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ», 2026. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://ebooksdl.cti.gr/view?item=20.500.14040/22283>

Κατσουλάκος, Θεόδωρος, κ.ά., *Ιστορία του Νεότερου και Σύγχρονου Κόσμου*, Αθήνα: ΙΤΥΕ «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ», 2009. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://ebooks.edu.gr/ebooks/handle/8547/3667>

Κόκκινος, Γιώργος, κ.ά., *Ιστορία του Νεότερου και Σύγχρονου Κόσμου για τη Γ' Λυκείου*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, 2002.

Κολιόπουλος, Ιωάννης, κ.ά., *Ιστορία του Νεότερου και του Σύγχρονου Κόσμου, Γ' Λυκείου*, Αθήνα: Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων (ITYE) «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ», 2007. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://ebooks.edu.gr/ebooks/handle/8547/5301>

Κουλικούρδη, Γεωργία, *Νεώτερη Ευρωπαϊκή Ιστορία (από τον 15ο αι. μ. Χ. ως σήμερα) Γ' Γυμνασίου*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, 1976. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=02-00472&tab=02>

Κρεμμυδάς, Βασίλειος, *Ιστορία Νεότερη-Σύγχρονη Ιστορία, Γ' Γυμνασίου*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, 1983.

Λαζάρου, Αναστάσιος, *Ιστορία των Νεώτατων Χρόνων. Από της συνθήκης της Βιέννης (1815) μέχρι των ημερών μας. Δια την ΣΤ' Τάξιν του Εξατάξιου Γυμνασίου Νέου Τύπου*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων, 1946. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?tab=01&code=01-42103>

Λαζάρου, Αναστάσιος, *Ελληνική και Ευρωπαϊκή (1453-1821). Δια την Ε' Τάξιν του Εξατάξιου Γυμνασίου Νέου Τύπου*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων, 1948. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?tab=02&code=01-19811>

Λαζάρου, Αναστάσιος, *Ιστορία των νεωτάτων χρόνων από της συνθήκης της Βιέννης (1815) μέχρι των ημερών μας δια την ΣΤ' τάξιν των Γυμνασίων*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων, 1953. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=01-18978&tab=01>

Λαζάρου, Αναστάσιος, *Ιστορία των Νεωτάτων Χρόνων. Από της Συνθήκης της Βιέννης (1815) μέχρι των ημερών μας. Δια την ΣΤ' Τάξιν των Γυμνασίων*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων, 1962. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?tab=01&code=05-00223>

Λαζάρου, Αναστάσιος, *Ιστορία των νεωτάτων χρόνων. Από τη Συνθήκη της Βιέννης (1815) μέχρι του Β' Παγκοσμίου Πολέμου (1939)*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών, 1968. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/view.html?code=01-18006#page/80>

Λαζάρου, Αναστάσιος, Διάφας, Αθανάσιος, *Ιστορία των Νέων Χρόνων από της ανακαλύψεως της Αμερικής μέχρι της Ελληνικής Επανάστασεως. Δια την Ε' Τάξιν των Εξαταξίων Γυμνασίων*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων, 1965. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=01-19752&tab=01>

Λαζάρου, Αναστάσιος, Διάφας, Αθανάσιος, *Ιστορία των Νέων Χρόνων από της ανακαλύψεως της Αμερικής μέχρι της Ελληνικής Επανάστασεως Β' Λυκείου*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, 1967. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?tab=02&code=01-46075>

Λούβη, Ευαγγελία, Ξιφαράς, Δημήτριος, *Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία, Γ' Γυμνασίου*, Αθήνα: Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων (ITYE) «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ», 2009. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://ebooks.edu.gr/ebooks/handle/8547/331>

Μαργαρίτης, Γεώργιος, κ.ά., *Θέματα Νεοελληνικής Ιστορίας, Γ' Λυκείου*, Αθήνα: Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων (ITYE) «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ», 2014. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://ebooks.edu.gr/ebooks/handle/8547/2399>

Ματαράσης, Α., Παπασταματίου, Σ., *Ιστορία των Νεώτερων και των Νεώτατων Χρόνων. Γ' Γυμνασίου*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων, 1966. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?tab=01&code=01-17241>

Ματαράσης, Α., Παπασταματίου, Σ., *Ιστορία των Νεώτερων και των Νεώτατων Χρόνων. Γ' και ΣΤ' Γυμνασίου*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, 1971. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=01-19434&tab=01>

Ουηβέρος, Γεώργιος, *Σύνοψις της Παγκοσμίου Ιστορίας. Συγγραφείσα μεν Γερμανιστί. Προς χρήσιν της νεολαίας*, μτφ Α.Ι. Αντωνιάδη, Εν Αθήναις: Τυπογραφείο Κ. Αντωνιάδου, 1859. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://anemi.lib.uoc.gr/metadata/9/b/f/metadata-91-0000064.tkl>

Πανταζής, Δημήτριος, *Ιερά Ιστορία κατ' επιτομήν προς διδασκαλία των μαθητών του Ελληνικού Σχολείου*, Αθήνα: Δ.Α. Μαυρομμάτη, 1866. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?tab=01&code=02-02973>

Πανταζής, Δημήτριος, *Σύνοψις Γενικής Ιστορίας. Εκτενεστέραν την ελληνικήν περιέχουσα. Προς χρήσιν των μαθητών των Ελληνικών Σχολείων*, Αθήνα: Σ. Βλαστός, 1868. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/view.html?code=02-02644#page/2>

Πανταζής, Δημήτριος, *Σύνοψις ιστορίας της Ελλάδος από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι των νεοτάτων (1820)*, Αθήνα: Α. Λαμπρινίδου, 1870. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=08-00054&tab=02>

Πολυζώιδης, Α., Πρωτοδίκης, Ι., *Τα ελληνικά: ήτοι, βίος της Ελλάδος κατά πάσας τας σχέσεις και εκδηλώσεις αυτού εξεταζόμενος: εκτενέστερον μεν από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της Ρωμαιοκρατίας, συνοπτικώς δε από της εποχής ταύτης μέχρι των νεωτάτων χρόνων*, Αθήνα: Σ. Κ. Βλαστός, 1881. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=01-17184&tab=02&start=500>

Πύτσιος, Γουλιέλμος, *Ελληνική ιστορία προς χρήσιν των εν Ελλάδι Γυμνασίων*, διασκ. Γ. Α. Βακαλόπουλου, Αθήνα: Θ. Παπαλεξανδρή, 1875. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?tab=02&code=20-03437&start=120>

Segur, Louis Philippe, *Επιτομή της παλαιάς ιστορίας της Ελλάδος, προς χρήσιν της νεολαίας*, μτφρ. Δ. Α. Σούτσου, Αθήνα: Τυπογραφία Ι. Φιλήμονος, 1836. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=67-62899&tab=01>

Σκουλάτος, Β., Δημακόπουλος, Ν., Κόνδης, Σ., *Ιστορία νεότερη και σύγχρονη, Τεύχος Γ'*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, 1984.

Σκουλάτος, Β., Δημακόπουλος, Ν., Κόνδης, Σ., *Ιστορία νεότερη και σύγχρονη. Τεύχος Β΄*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, 1988.

Σφυρόερας, Βασίλειος, *Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη Γ' Γυμνασίου*, Αθήνα: Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, 1991.

Thucydides, 5th century B.C., *Σύλλεκτα των Θουκυδίδου και Ηροδότου ιστοριών, προς χρήσιν του εν Αιγίνη Κεντρικού Σχολείου*, Εν Αιγίνη, Εκ της Εθνικής Τυπογραφίας διευθυνομένης υπό Γ. Αποστολίδου Κοσμητού, 1832. Κείμενο διαθέσιμο στο: https://anemi.lib.uoc.gr/php/pdf_pager.php?rec=/metadata/7/d/c/metadata-212-0000318.tkl&do=149248.pdf&lang=el&pageno=1&pagestart=1&width=384.72%20pts&height=574.56%20pts&maxpage=122

Τσαγρής, Γεώργιος, *Βίοι επιφανών ανδρών της Ρώμης, του Βυζαντίου και του δουλεύσαντος ελληνικού έθνους προς χρήσιν των μαθητών της Β΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων*, Αθήνα: Γ. Κασδόνης, 1894. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=08-00038&tab=01>

Τσαγρής, Γεώργιος, *Βίοι επιφανών ανδρών της αρχαίας και της νεωτέρας Ελλάδος*, Αθήνα: Πάσσαρης και Βεργιανίτης, 1897. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?tab=01&code=08-00039>

Τσαγρής, Γεώργιος, *Ιστορία ελληνική από της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Τούρκων μέχρι των καθ' ημάς χρόνων διά την Η΄ τάξιν του Αρσακείου και των Παρθεναγωγείων*, Αθήνα: Νομική, 1899. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?tab=01&code=08-00036>

Τσιβανόπουλος, Σωκράτης, *Ιστορία της Ελλάδος από της κτίσεως της Κωνσταντινουπόλεως μέχρι της ιδρύσεως του βασιλείου της Ελλάδος μετά εικόνων προς χρήσιν της Γ΄ τάξεως των Ελληνικών Σχολείων*, Αθήνα: Παλαμήδης, 1886. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=08-00030&tab=02>

Φραγκίστας, Επαμεινώνδας Δ, *Ελληνική ιστορία από του Μεγάλου Κωνσταντίνου μέχρις Όθωνος προς χρήσιν των μαθητών των Γυμνασίων, τόμος Β΄*, Αθήνα: Π. Δ. Σακελλαρίου, 1892. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?tab=01&code=08-00028>

Χωραφάς, Αντώνιος Ν., *Ελληνική ιστορία από της Αλώσεως της Κων/πόλεως υπό των Φράγκων μέχρι των καθ'ημάς χρόνων δια την τρίτην τάξιν των Ελληνικών Σχολείων και την αντίστοιχον των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως*, Αθήνα: Ι. Δ. Κολλάρος, Βιβλιοπωλείο της "Εστίας", 1922. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?tab=02&code=01-42052>

Χωραφάς, Αντώνιος Ν., *Ελληνική ιστορία από της αλώσεως της Κωνσταντινουπόλεως υπό των Φράγκων μέχρι των καθ' ημάς χρόνων μετά 23 εικόνων και χαρτών διά την τρίτην τάξιν των Ελληνικών Σχολείων και την αντίστοιχον των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως*, Αθήνα: Ιωάννης Δ. Κολλάρος, Βιβλιοπωλείο της "Εστίας", 1927. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=08-00013&tab=01>

Χωραφάς, Αντώνιος Ν., *Ιστορία της Νέας Ελλάδος (1453-1924) και η σύγχρονος της όλης Ευρώπης δια την Δ΄ Τάξιν των τετρατάξιων και την αντίστοιχον των λοιπών σχολείων της Μέσης Εκπαιδεύσεως*, Αθήνα: Ιωάννης Δ. Κολλάρος και ΣΙΑ, 1929. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?tab=02&code=02-01628>

Χωραφάς, Αντώνιος Ν., *Ιστορία της Νέας Ελλάδος (1453-1924) και η σύγχρονος της όλης Ευρώπης δια την Ε΄ και ΣΤ΄ τάξιν των Γυμνασίων*, Αθήνα: Ιωάννης Δ. Κολλάρος και ΣΙΑ ΑΕ, 1934. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=02-01417&tab=02&start=80>

Χωραφάς, Αντώνιος Ν., *Ιστορία της νέας Ελλάδος και η σύγχρονος της όλης Ευρώπης, Γυμνασίου τάξις έκτη*, Αθήνα: Ιωάννης Δ. Κολλάρος και ΣΙΑ ΑΕ, 1935. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=02-01374&tab=01>

Χωραφάς, Αντώνιος Ν., *Ιστορία της Νέας Ελλάδος (1453-1924) και η σύγχρονος της όλης Ευρώπης διά την Ε' και ΣΤ' τάξιν των Γυμνασίων*, Αθήνα: Ι. Δ. Κολλάρος και ΣΙΑ, Βιβλιοπωλείο της "Εστίας", 1940. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?tab=02&code=01-17956>

Χωραφάς, Αντώνιος Ν., *Περιλήψεις της ιστορίας. Ιστορία της νέας Ελλάδος και η σύγχρονος της όλης Ευρώπης. Γυμνασίου Τάξις Έκτη*, Αθήνα: Ι. Δ. Κολλάρος και ΣΙΑ, Βιβλιοπωλείο της "Εστίας", 1946. Κείμενο διαθέσιμο στο: <https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/item.html?code=01-18706&tab=01>

ΦΕΚ

ΦΕΚ 41/16.12.1833, Τεύχος Α'

ΦΕΚ 87Α/31.12.1836, 458

Φ.Ε.Κ. 36/ 7-9-1838

Νόμος ΒΤΓ' / 1895

Νόμος ΓΣΑ' / 1907

ΑΝ 952 (Φ.Ε.Κ 469, 1937)

ΦΕΚ 118/Α/24-5-2011 - Νόμος 3966/2011

Διαδικτυακές πηγές

Βιβλιογραφία σχολικών εγχειριδίων:

https://e-library.iep.edu.gr/iep/articles/presentation/page_001.html

Ιστορική Συλλογή σχολικών εγχειριδίων Ι.Ε.Π.:

<https://e-library.iep.edu.gr/iep/collection/browse/index.html>

Ιστοσελίδα Βουλής των Ελλήνων:

<https://www.hellenicparliament.gr/Vouli-ton-Ellinon/To-Politevma/Syntagmatiki-Istoria/>

ΜΝΗΜΩΝ, Σχολικά εγχειρίδια και ιστορική έρευνα:

<http://bit.ly/2Y5eTUM>

Νέα Προγράμματα Σπουδών (Ι.Ε.Π.), Γνωστικό αντικείμενο: Ιστορία Λυκείου:
<https://www.iep.edu.gr/nea-programmata-spoudon/>

Ψηφιακή Βιβλιοθήκη Διδακτικών Βιβλίων «Μελίσπη»:
<https://www.iep.edu.gr/pollaplo-vivlio/>

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.